

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA‘LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**O‘ZBEKISTON BADIY AKADEMIYASI HUZURIDAGI
BADIY TA‘LIM YO‘NALISHLARIDA PEDAGOG VA MUTAXASSIS KADRLARNI QAYTA
TAYYORLASH HAMDA ULARNING MALAKASINI OSHIRISH MARKAZI**

“AMALIY SAN‘AT” YO‘NALISHI

**“AMALIY SAN‘ATDA KOMPOZITSION YECHIM
MASALALARI”
MODULI BO‘YICHA**

**O‘QUV-USLUBIY
MAJMUA**

2025

“TASDIQLAYMAN”

O‘zBA huzuridagi Markaz direktori

D.Shukurov _____

“ _____ ” _____ . 2025-y.

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV TA‘LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**O‘ZBEKISTON BADIIV AKADEMIYASI HUZURIDAGI
BADIIV TA‘LIM YO‘NALISHLARIDA PEDAGOG VA MUTAXASSIS
KADRLARNI QAYTA TAYYORLASH HAMDA ULARNING
MALAKASINI OSHIRISH MARKAZI**

“AMALIIV SAN‘AT” YO‘NALISHI

**“AMALIIV SAN‘ATDA KOMPOZITSION YECHIM MASALALARI”
MODULI BO‘YICHA**

O‘ Q U V – U S L U B I Y M A J M U A

Toshkent 2025

Modulning ishchi dasturi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2024-yil 27-dekabrda 485-sonli buyrug'i bilan tasdiqlangan oliy ta'lim muassasalari pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va malaka oshirish yo'nalishlari o'quv reja va dasturlariga muvofiq ishlab chiqilgan.

Tuzuvchilar: dots. D.Xayitmetov, dots. Z.Dosmetova

Taqrizchilar: pedagogika fanlari doktori (DSc), dotsent K.Gulyamov

*Ishchi o'quv dasturi O'zBA huzuridagi Markaz Ilmiy-metodik Kengashining qarori bilan tasdiqqa tavsiya qilingan.
(2025-yil "4" yanvardagi 1-sonli bayonnoma)*

I. ISHCHI DASTUR

KIRISH

Ushbu dastur O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrda tasdiqlangan “Ta’lim to‘g‘risida” Qonuni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015-yil 22-iyundagi “Oliy ta’lim muassasalarining rahbar va pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish to‘g‘risida” PF-4732-son, 2019-yil 27-avgustdagi “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to‘g‘risida” PF-5789-son, 2019-yil 8-oktabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” PF-5847-son, 2020-yil 21-apreldagi “Tasviriy va amaliy san’at sohasi samaradorligini yanada oshirishga doir chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-4688-son, 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” PF-60-son, 2023-yil 25-yanvardagi “Respublika ijro etuvchi hokimiyat organlari faoliyatini samarali yo‘lga qo‘yishga doir birinchi navbatdagi tashkiliy chora-tadbirlar to‘g‘risida” PF-14-son, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risida” PF-158-son Farmonlari, shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024 yil 21 iyundagi “Aholi va davlat xizmatchilarining korrupsiyaga qarshi kurashish sohasidagi bilimlarini uzluksiz oshirish tizimini joriy qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PQ-228-son, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 17 fevraldagi “Sun‘iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PQ-4996-son qarorlari va O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” 2019-yil 23-sentabrdagi 797-son “O‘zbekiston Badiiy akademiyasi huzuridagi Badiiy ta’lim yo‘nalishlarida pedagog va mutaxassis kadrlarni qayta tayyorlash hamda ularning malakasini oshirish markazi faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2021-yil 21-iyundagi 385-son hamda “Oliy ta’lim tashkilotlari rahbar va pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini samarali tashkil qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2024-yil 11-iyuldagi 415-son Qarorlarida belgilangan ustuvor vazifalar mazmunidan kelib chiqqan holda tuzilgan bo‘lib, u oliy ta’lim muassasalari pedagog kadrlarining kasb mahorati hamda innovatsion kompetentligini rivojlantirish, sohaga oid ilg‘or xorijiy tajribalar, yangi bilim va malakalarni o‘zlashtirish, shuningdek amaliyotga joriy etish ko‘nikmalarini takomillashtirishni maqsad qiladi.

Dastur doirasida berilayotgan mavzular ta’lim sohasi bo‘yicha pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish mazmuni, sifati va ularning tayyorgarligiga qo‘yiladigan umumiy malaka talablari va o‘quv rejalari asosida

shakllantirilgan bo‘lib, amaliy san’atda kompozitsion yechim masalalari bo‘yicha tegishli bilim, ko‘nikma va malakaga ega bo‘lishga yo‘naltirilgan.

Modulning maqsadi va vazifalari

Oliy ta’lim muasasalari pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish kursining **maqsadi** pedagog kadrlarning innovatsion yondoshuvlar asosida o‘quv-tarbiyaviy jarayonlarni yuksak ilmiy-metodik darajada loyihalashtirish, sohadagi ilg‘or tajribalar, zamonaviy bilim va malakalarni o‘zlashtirish va amaliyotga joriy etishlari uchun zarur bo‘ladigan kasbiy bilim, ko‘nikma va malakalarini takomillashtirish, shuningdek ularning ijodiy faolligini rivojlantirishdan iborat

Kursning **vazifalariga** quyidagilar kiradi:

“Amaliy san’at” yo‘nalishida pedagog kadrlarning kasbiy bilim, ko‘nikma, malakalarini takomillashtirish va rivojlantirish;

- pedagoglarning ijodiy-innovatsion faollik darajasini oshirish;

- pedagog kadrlar tomonidan zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, zamonaviy ta’lim va innovatsion texnologiyalar sohasidagi ilg‘or xorijiy tajribalarning o‘zlashtirilishini ta’minlash;

- o‘quv jarayonini tashkil etish va uning sifatini ta’minlash borasidagi ilg‘or xorijiy tajribalar, zamonaviy yondashuvlarni o‘zlashtirish;

- “Amaliy san’atda kompozitsion yechim masalalari” modulida qayta tayyorlash va malaka oshirish jarayonlarini fan va ishlab chiqarishdagi innovatsiyalar bilan o‘zaro integratsiyasini ta’minlash.

“Amaliy san’atda kompozitsion yechim masalalari” modulini o‘zlashtirish jarayonida amalga oshiriladigan masalalar doirasida:

Tinglovchi:

- amaliy san’at, uning turlari va yo‘nalishlarini;
- amaliy san’atning jamiyatda tutgan o‘rnini;
- amaliy san’atda kompozitsiya turlari va tuzish qonuniyatlarini;
- amaliy san’atda stilizatsiya qonuniyatlarini;
- amaliy san’atda badiiy bezash texnologiyalarini;
- amaliy bezak san’atida usta-shogird an’analarini;
- milliy va xorijiy ijodkorlarning ashyoda ishlash texnologiyalarini;
- amaliy san’atda ranglash va pardoqlash texnologiyalarini;
- amaliy san’at asarlaridagi zamonaviy ashyolarni qo‘llash usullarini;
- amaliy bezak san’ati maktablari, ularning hususiyatlari va namoyandalarini;
- zamonaviy nutq madaniyati meyorlari, nazariy va amaliy uslublarini;
- san’at va uning mohiyati, asosiy turlarini;
- amaliy san’atning shaxs estetik madaniyatini shakllantirishdagi o‘rnini

bilishi;

- naqsh kompozitsiyada fazoviy muhitni his qilish;
- amaliy san’atda ko‘nikma, mahorat va kuzatuvchanlik tuyg‘ularini rivojlantirish;

- amaliy san’at kompozitsiyasida shakl va hajm hosil qilish;
- naqsh chizish mahoratini oshirishda nusxa ko‘chirish;
- chizmatasvirning turlarini qo‘llash;
- amaliy san’atda jahon an’analari va maktablari usullaridan foydalanish;
- amaliy san’atda akademik maktab uslublaridan samarali foydalanish;
- amaliy san’at kompozitsiyasi qoida va qonunlarini tahlil qilish

ko‘nikmalariga ega bo‘lishi;

- amaliy san’atda kompozitsiya tuzilish qoidalaridan samarali foydalanish;
- amaliy san’atda ashyolar xususiyati, turli vositalaridan foydalanish;
- amaliy san’atda turli badiiy bezak texnologiyalarini qo‘llash;
- amaliy san’atdagi mahalliy va horijiy ilg‘or tajribalardan umumli

foydalanish;

- mashhur xalq amaliy bezak san’ati ustalari uslublarini o‘rganish;
- go‘zallik va xunuklik, ulug‘vorlik va tubanlik, fojeaviylik va kulgulilik kabi estetik xususiyatlarning san’atda namoyon bo‘lishini baholay olish;

- amaliy bezak san’ati asarlarini tahlil etish;

- amaliy san’atda kompozitsiyaning alohida xususiyatlari va farqini tahlil qilish;

- amaliy bezak san’ati bo‘yicha mashg‘ulotlarni tashkil etish;
- amaliy bezak san’atida zamonaviy texnologiyalarni qo‘llay olish;
- Amaliy bezak san’ati asarlarini badiiy idrok etish;
- amaliy bezak san’ati turlaridan foydalanish bo‘yicha *kompetensiyalariga*

ega bo‘lishi lozim.

Modulni tashkil etish va o‘tkazish bo‘yicha tavsiyalar

“Amaliy san’atda kompozitsion yechim masalalari” moduli ma’ruza va amaliy mashg‘ulotlar shaklida olib boriladi.

Kursni o‘qitish jarayonida ta’limning zamonaviy metodlari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari qo‘llanilishi, shuningdek, ma’ruza darslarida zamonaviy kompyuter texnologiyalari yordamida taqdimot va elektron-didaktik texnologiyalarni;

- o‘tkaziladigan amaliy mashg‘ulotlarda ustaxonalar, sohaga oid muassasalar va soha mutaxassislarining ijodiy ustaxonalarida tashkil etilishi, badiiy ta’limning muhim ta’lim metodlarini qo‘llash nazarda tutiladi.

Modulning o‘quv rejadagi boshqa modullar bilan bog‘liqligi va uzviyligi

“Amaliy san’atda kompozitsion yechim masalalari” moduli bo‘yicha mashg‘ulotlar o‘quv rejasidagi “Raqamli universitet” modeli va oliy ta’lim

jarayonini boshqarishning axborot tizimlari”, “Ta’lim menejerining innovatsion kompetentligi” kabi modullar bilan uzviy aloqadorlikda olib boriladi.

Modulning oliy ta’limdagi o’rni

Modulni o’zlashtirish orqali tinglovchilar badiiy ta’limning ta’lim va tarbiya jarayonlarini o’rganish, ularni tahlil etish, amalda qo’llash va baholashga doir kasbiy kompetentlikka ega bo’ladilar.

MODUL BO’YICHA SOATLAR TAQSIMOTI

№	Modul mavzulari	Auditoriya o’quv yuklamasi		
		Jami	Nazariy	Amaliy mashg’ulot
1.	Amaliy san’at kompozitsiyasining asosiy tamoyillari va qonuniyatlari	2	2	
2.	Amaliy san’atdagi kompozitsion yondashuvlar	2	2	
3.	Amaliy san’at kompozitsiyasiga texnologiya va zamonaviy vositalarning ta’siri	2	2	
4.	Amaliy bezak san’ati (ornamentlar, naqshlar)	2		2
5.	Amaliy san’at asarlarini tahlil etish, ijodiy ishlarini baholay olish. Amaliy san’atda turli badiiy materiallar vositasidan foydalanish.	2		2
6.	Naqqoshlik san’ati haqida. Ganch san’atida turli maktab namoyondalari. Amaliy san’at turlarida erishilgan yangi ijodiy natijalar	2		2
7.	Kompozitsiya va innovatsion texnologiyalar	2		2
8.	Tarixiy va zamonaviy amaliy san’at asarlarida kompozitsion tahlil	2		2
9.	Zamonaviy san’at asarlarida eksperiment va innovatsiya	2		2
10.	Kompozitsiyada madaniy kontekst va ma’no. Milliy madaniyat va tarixning kompozitsiyaga ta’siri	2		2
11.	Amaliy ish va loyiha yaratish	2		2
12.	Mahsulot loyihalashda kompozitsion yondashuv	2		2
	Jami:	24	6	18

NAZARIY MASHG‘ULOTLAR MAZMUNI

1-mavzu. Amaliy san‘at kompozitsiyasining asosiy tamoyillari va qonuniyatlari (2 soat).

Amaliy san‘at kompozitsiyasining asosiy tamoyillari va qonuniyatlari – san‘at asarining estetik va funksional jihatdan mukammalligini ta‘minlovchi asosiy qoidalar va tartiblardir. Ushbu tamoyillar amaliy san‘at ob'ektlarining vizual uyg‘unligi, estetik jozibasi va g‘oyaviy mazmunini samarali ifodalash uchun qo‘llaniladi.

Amaliy san‘at kompozitsiyasining qonuniyatlari. Soddalik va tushunarlilik-kompozitsiya ortiqcha detallar bilan to‘lib ketmasligi, asosiy mazmun aniq bo‘lishi kerak.

2-mavzu. Amaliy san‘atdagi kompozitsion yondashuvlar. (2 soat).

Amaliy san‘atda kompozitsion yondashuvlar – san‘at asarining umumiy tuzilishini, g‘oyaviy mazmunini va estetik ifodasini ta‘minlash uchun qo‘llaniladigan tamoyillar va uslublar majmuasidir. Ushbu yondashuvlar asarning uyg‘unligini, dinamikasini va vizual ta‘sirchanligini oshirishga xizmat qiladi. Quyida amaliy san‘atda keng qo‘llaniladigan kompozitsion yondashuvlar tahlil qilinadi:

1. Simmetrik va assimetrik yondashuv
2. Ritm va takrorlanish
3. Kontrast va uyg‘unlik
4. Markaziy kompozitsiya
5. Proporsiya va miqyos
6. Fonda va old planda joylashuv
7. Minimalizm va bezakboplik

3-mavzu. Amaliy san‘at kompozitsiyasiga texnologiya va zamonaviy vositalarning ta‘siri (2 soat)

Zamonaviy texnologiyalar va innovatsion vositalar amaliy san‘at kompozitsiyasiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatib, uning rivojlanishiga yangi yo‘nalishlar olib kirdi. Texnologiyalarning jadal taraqqiyoti natijasida an‘anaviy san‘at shakllari raqamlashtirish, avtomatlashtirish va yangi materiallardan foydalanish orqali yanada boyib bormoqda. Ushbu jarayon amaliy san‘at sohasida ishlab chiqarish tezligi, aniqlik va xilma-xillikni oshiradi.

Texnologiyalarning ta‘sir yo‘nalishlari:

1. Raqamli texnologiyalar va dizayn dasturlari
2. Lazer va CNC texnologiyalari
3. 3D-printerlar va qo‘shimcha ishlab chiqarish (Additive Manufacturing)
4. Virtual va kengaytirilgan reallik (VR/AR)
5. Ekologik texnologiyalar va barqaror dizayn

6. Interaktiv va aqlli san'at buyumlari

Zamonaviy vositalarning afzalliklari:

- Ishlab chiqarish jarayonining tezlashishi va soddalashishi
- Dizayn sifati va aniqligining oshishi
- Har qanday murakkablikdagi naqsh va shakllarni yaratish imkoniyati
- An'anaviy san'at texnikalarini global auditoriyaga taqdim qilish imkoniyati
- Individual va ommaviy ishlab chiqarish o'rtasidagi balansni saqlash

AMALIY NAZARIY MASHG'ULOTLAR MAZMUNI

1-mavzu: Amaliy bezak san'ati (ornamentlar, naqshlar). (2 soat).

Amaliy bezak san'ati (ornamentlar, naqshlar) – buyum va obyektlarning estetik ko'rinishini oshirish, ularni bezash va ularga ma'no yuklash maqsadida turli naqsh va ornamentlardan foydalaniladigan san'at sohasi. Bezak san'ati insoniyat madaniyatining ajralmas qismi bo'lib, u turli milliy madaniyatlar va davrlar bo'ylab rivojlanib kelgan.

Ornament – muayyan qonuniyat asosida joylashtirilgan, takrorlanuvchi bezak elementlarining umumiy majmuasi.

Naqsh – san'at asarining yuzasida yoki konstruksiyasida ishlatiladigan o'ziga xos shakllar va elementlar to'plami.

Ornament va naqshlar amaliy san'atda liboslar, idish-tovoq, arxitektura, mebel, gilam va boshqa bezak buyumlarini bezashda keng qo'llaniladi.

Amaliy bezak san'atining asosiy turlari: Geometrik naqshlar, O'simliksimon naqshlar, Hayvoniy naqshlar, Abstrakt naqshlar, Milliy va etnik naqshlar.

2-mavzu: Amaliy san'at asarlarini tahlil etish, ijodiy ishlarini baholay olish.

Amaliy san'atda turli badiiy materiallar vositasidan foydalanish.

(2 soat).

Amaliy san'at asarlarini tahlil qilish va baholash san'at asarining estetik, funksional va texnik jihatlarini aniqlash, uning badiiy qiymatini belgilashga yordam beradi. Tahlil jarayonida buyumning shakli, uslubi, materiallari va u orqali ifodalangan g'oya chuqur o'rganiladi.

Amaliy san'atda turli badiiy materiallar vositasidan foydalanish

Amaliy san'atda buyumlarning ifoda uslubiga mos materiallar tanlash muhim ahamiyat kasb etadi. Turli materiallar kompozitsiyaning ifodaviyligini oshirishga yordam beradi.

3-mavzu: Naqqoshlik san'ati haqida. Ganch san'atida turli maktab namoyondalari. Amaliy san'at turlarida erishilgan yangi ijodiy natijalar. (2 soat).

Naqqoshlik – turli materiallar (yog'och, ganch, metall, tosh va hokazo) yuzasiga o'yib naqsh solish san'ati bo'lib, asosan arxitektura, me'morchilik va

amaliy bezak san'atida muhim o'rin tutadi. Naqqoshlik san'ati O'rta Osiyo madaniyatida o'ziga xos uslub va an'anaviy naqshlar bilan ajralib turadi. Ushbu san'at turida geometrik, islamiy va gulli naqshlardan keng foydalaniladi.

Ganch san'ati va uning maktablari. Ganch – tabiiy material bo'lib, ohaktosh va gips asosida tayyorlanadi. Ganch san'ati O'rta Osiyo me'morchiligida muhim o'rin egallab, ko'p hollarda ichki bezak uchun ishlatiladi. U naqqoshlik san'atining eng nozik va nafis turlaridan biri bo'lib, murakkab naqshlar bilan ajralib turadi.

Amaliy san'at turlarida erishilgan yangi ijodiy natijalar. Amaliy san'atning zamonaviy rivojlanishi innovatsion texnologiyalar va materiallar yordamida yanada takomillashib bormoqda. Unga quyidagi yangi ijodiy natijalarni misol qilib keltirish mumkin:

4-mavzu: Kompozitsiya va innovatsion texnologiyalar. (2 soat).

Kompozitsiya – san'at va dizayn sohasida elementlarning o'zaro joylashuvi, muvozanati va uyg'unligini ta'minlovchi asosiy tamoyildir. U turli san'at turlarida, jumladan, amaliy san'at, arxitektura, interyer dizayni va hunarmandchilikda muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy innovatsion texnologiyalar kompozitsiya jarayonlariga yangi imkoniyatlar olib kirib, ijodiy jarayonlarni yanada takomillashtirishga xizmat qilmoqda.

Innovatsion texnologiyalarning kompozitsiyaga ta'siri

Kompyuter grafikasi va dizayn dasturlari- grafik va model yaratishda AutoCAD, CorelDRAW, Photoshop kabi dasturlar kompozitsiyaning aniq va ijodiy yechimlarini taqdim etadi, dizayn jarayonida o'lchov va ranglar uyg'unligini aniq tahlil qilish imkoniyati.

3D bosib chiqarish texnologiyalari- amaliy san'at buyumlarini yaratishda murakkab kompozitsiyalarni aniq bajarish imkoniyatini beradi, turli materiallardan foydalanib eksperiment qilish imkoniyati.

Parametrik dizayn- algoritmik yondashuv orqali murakkab geometrik shakllarni yaratish, arxitektura va interyer dizaynida parametrik kompozitsiyalar bilan yangi vizual yechimlar taqdim etiladi.

Raqamli mato va materiallarni modellashtirish- moda va hunarmandchilik sohasida materiallarning o'zaro uyg'unligini oldindan modellashtirish, virtual reallik yordamida dizayn g'oyalarini tezkor sinovdan o'tkazish.

Sun'iy intellekt va generativ dizayn- AI yordamida avtomatik naqsh va kompozitsiyalar yaratish, buyurtmachining xohishlariga mos avtomatik takliflar yaratish imkoniyati.

Zamonaviy texnologiyalar yordamida amaliy san'atda erishilgan yutuqlar

Lazer o'yima texnologiyalari- yog'och, ganch, tosh va metallar yuzasida nozik kompozitsiyalarni yaratish imkonini beradi.

Interaktiv san'at asarlari- yorug'lik va harakatga javob beruvchi dekorativ kompozitsiyalar yaratilishi.

Virtual reallik (VR) va kengaytirilgan reallik (AR)- dizayn jarayonida 3D model va maketlarni real muhitda sinash imkoniyati.

Ekologik innovatsiyalar- biomateriallar yordamida yangi kompozitsion yechimlar ishlab chiqish, qayta ishlangan materiallardan yangi dizayn yaratish.

Kelajak istiqbollari

Intellektual dizayn – sun'iy intellekt asosida shaxsiylashtirilgan kompozitsiyalar yaratish.

Bionik dizayn – tabiiy shakllarni modellashtirish orqali tabiiy uyg'unlikni san'atga olib kirish.

Hodisaviy dizayn – interaktiv, foydalanuvchi bilan o'zaro munosabatga kirishuvchi kompozitsiyalar.

5-mavzu: Tarixiy va zamonaviy amaliy san'at asarlarida kompozitsion tahlil.

(2 soat).

Amaliy san'at asarlarida kompozitsion tahlil tarixiy va zamonaviy yondashuvlarni solishtirishga, ularning estetik va funksional xususiyatlarini tushunishga yordam beradi. Tarixiy amaliy san'at asarlari asosan an'anaviy uslublarga asoslangan bo'lsa, zamonaviy san'at innovatsion texnologiyalar va minimalistik yondashuv bilan ajralib turadi.

Tarixiy amaliy san'at asarlarida kompozitsiya. Tarixiy asarlarda kompozitsiya qat'iy me'yor va qonuniyatlarga asoslangan bo'lib, milliy naqshlar va an'anaviy geometrik tamoyillar asosiy o'rinni egallaydi. Ushbu asarlarda quyidagi kompozitsion xususiyatlar kuzatiladi: Zamonaviy amaliy san'at asarlarida kompozitsiya

Zamonaviy amaliy san'at asarlari ko'proq funksional, minimalistik va texnologik yondashuvlarga asoslanib, yangi dizayn va ekologik yondashuvlarni o'zida mujassam etadi.

6-mavzu: Zamonaviy san'at asarlarida eksperiment va innovatsiya.

(2 soat).

Zamonaviy san'at o'zining doimiy rivojlanishi va yangilanishi bilan ajralib turadi. Bugungi kunda eksperiment va innovatsiya san'atda muhim rol o'ynab, yangi ifoda vositalari, texnologiyalar va materiallar bilan tajriba o'tkazish orqali san'at asarlariga yangicha ruh va o'ziga xoslik baxsh etmoqda.

Eksperiment va innovatsiyaning san'atga ta'siri

Eksperiment san'atda yangi usullarni sinab ko'rish jarayoni bo'lsa, innovatsiya esa ilg'or texnologiyalar, yangi materiallar va san'at shakllarining integratsiyasini anglatadi. Zamonaviy san'at asarlari quyidagi yo'nalishlarda eksperiment va innovatsiyadan foydalanadi:

1. Yangi materiallar bilan tajriba- an'anaviy materiallardan tashqari, plastik, biomateriallar, qayta ishlangan chiqindilar va ekologik toza materiallar san'at asarlarida keng qo'llanilmoqda.

2. Texnologiyalar bilan integratsiya- raqamli san'at, virtual reallik (VR), kengaytirilgan reallik (AR), sun'iy intellekt (AI) san'at sohasida yangi imkoniyatlarni taqdim etmoqda.

3. An'anaviy va zamonaviy uslublarni uyg'unlashtirish- milliy va madaniy elementlarni zamonaviy minimalizm bilan uyg'unlashtirish tendensiyasi kuzatilmoqda.

4. Interaktiv va immersiv san'at- tomoshabinlar ishtirok etishi mumkin bo'lgan asarlar yaratish san'atning yangi shakliga aylanmoqda.

5. Ekologik va ijtimoiy muammolarni aks ettirish-ekologik san'at yo'nalishida atrof-muhit muammolariga e'tibor qaratgan asarlar yaratish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Eksperiment va innovatsiyaning zamonaviy san'at turlarida qo'llanilishi

1. Raqamli san'at (Digital Art)- kompyuter grafikasi, 3D modellashtirish va animatsiya yordamida yaratilgan asarlar, generativ san'at, kod yozish orqali yaratilgan naqsh va kompozitsiyalar.

2. Bioart (biologik san'at)- tirik organizmlar, biologik materiallardan foydalanib, san'at va ilm-fanni uyg'unlashtirish, o'simliklar, bakteriyalar va tirik hujayralardan iborat installyatsiyalar.

3. Mediada san'at- video art, raqamli fotomanipulyatsiya va dron yordamida suratga olish texnologiyalari.

4. Parametrik dizayn va generativ san'at- dasturiy kod yordamida o'zgaruvchan va moslashuvchan san'at obyektlarini yaratish, algoritmik naqshlar va generativ grafika.

5. Eksperimental moda san'ati- kiyim-kechak dizaynida yangi materiallar, aqlli kiyimlar va 3D bosib chiqarish texnologiyalari.

7-mavzu: Kompozitsiyada madaniy kontekst va ma'no. Milliy madaniyat va tarixning kompozitsiyaga ta'siri. (2 soat).

Kompozitsiya san'at asarining asosiy tarkibiy qismi bo'lib, unda madaniy kontekst va ma'no muhim o'rin tutadi. Har bir san'at asari muayyan jamiyat, tarixiy davr va madaniyatning aksini ifodalaydi. Madaniy kontekst san'at asarining estetik va semantik qiymatini oshirib, tomoshabiniga chuqur mazmun va tushunchalarni yetkazadi.

Zamonaviy san'atda madaniy kontekst va innovatsiya. Bugungi kunda san'atkorlar milliy madaniyat va tarixiy elementlarni quyidagi innovatsion yo'nalishlar orqali aks ettirmoqda:

- Minimalistik interpretatsiya – milliy naqshlarni soddalashtirilgan shaklda ifodalash.

- Texnologik integratsiya – raqamli dizaynda milliy ornamentlarni yaratish va ulardan grafik dizaynda foydalanish.

- Global tendensiyalar bilan uyg'unlashtirish – milliy naqshlarni zamonaviy interyer va moda san'atiga kiritish.

8-mavzu: Amaliy ish va loyiha yaratish. (2 soat).

Amaliy ish va loyiha yaratish jarayoni san'at, dizayn, me'morchilik, ilm-fan va boshqa sohalarda ijodiy va tizimli yondashuvni talab qiladi. Bu jarayonning asosiy maqsadi — muayyan muammoni hal qilish, yangi konseptni ishlab chiqish yoki real dunyoda amalga oshiriladigan amaliy natijaga erishishdir. Amaliy ish va loyiha yaratishda bir nechta bosqichlar, yondashuvlar va metodologiyalar mavjud.

Amaliy ishning yoki loyihaning asosiy maqsadi shundan iboratki, bu ijodiy yoki ilmiy faoliyat natijasida yaratila olish kerak bo'lgan natijaga erishish, yangi yondashuvlar, texnologiyalar yoki usullarni ishlab chiqish.

9-mavzu: Mahsulot loyihalashda kompozitsion yondashuv

Mahsulot loyihalashda kompozitsiya — bu mahsulotning tashqi ko'rinishi, tuzilishi, funksional xususiyatlari va estetik jihatlarini o'zaro uyg'unlashtirish jarayonidir. Kompozitsion yondashuv mahsulotni foydalanuvchi ehtiyojlariga mos keladigan, estetik jihatdan chiroyli va amaliy jihatdan samarali qilishga qaratilgan. Bu yondashuv dizayn, texnologiya, materialshunoslik va ergonomikani birlashtiradi.

Kompozitsion yondashuvning asosiy prinsiplari

Vizual va struktural uyg'unlik. Mahsulotning tashqi ko'rinishi va uning ichki tuzilishi bir-biri bilan mos bo'lishi kerak. Vizual jihatdan jozibador bo'lishi uchun shakl, rang, material va o'lchamlar ehtiyotkorlik bilan tanlanadi. Mahsulotning struktural jihatlarini esa uning funktsionalligi, mustahkamligi va foydalanish osonligini ta'minlashi zarur.

Funksional va estetik uyg'unlik. Mahsulot nafaqat chiroyli bo'lishi, balki maqsadga muvofiq ishlashi ham kerak. Kompozitsiya bu ikki jihatni — estetik va funksional xususiyatlarni uyg'unlashtiradi. Misol uchun, zamonaviy mebelda shakl va rang estetikani, ergonomika va materiallar esa uning funktsionalligini ta'minlaydi.

Modulyarlik va takrorlanish. Mahsulotning kompozitsiyasida modulyar tizimlar va takrorlanadigan elementlar ishlatilishi mumkin. Bu nafaqat ko'rinishning estetik ifodasi uchun, balki mahsulotni ishlab chiqishda yoki uni tuzishda soddalik va samaradorlikni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Simmetriya va asimmetriya. Mahsulotning kompozitsiyasi simmetriya yoki asimmetriya asosida qurilishi mumkin. Simmetriya ko'proq muvozanat va tartibni anglatadi, asimmetriya esa dinamiklik va ijodiy erkinlikni ta'minlaydi.

Mahsulotning umumiy dizayni tomoshabinning e'tiborini qaratadigan va unga yengil estetik tajriba taqdim etadigan tarzda qurilishi kerak.

O'lchamlar va nisbatlar. Mahsulotning o'lchamlari va ulushlari kompozitsiya jarayonida muhim rol o'ynaydi. O'lchamlar orasidagi to'g'ri nisbatlar estetik ko'rinishni va mahsulotning foydalanish qulayligini ta'minlaydi. Masalan, kichik to'plamda ishlatiladigan elementlar yirik mahsulotlarda kengroq va aniq bo'lishi mumkin.

Texnologiya va materiallardan foydalanish. Mahsulotning kompozitsiyasi uning yaratilishida ishlatiladigan materiallar va texnologiyalarga bog'liq. Mahsulotni loyihalashda foydalaniladigan materiallar (metall, plastmassa, yog'och, shisha va boshqalar) uning ko'rinishi, strukturasi va funksional xususiyatlarini belgilaydi. Texnologiyalar esa mahsulotni ishlab chiqish va uni ilg'or usullar bilan joriy etishda yordam beradi.

II. MODULNI O‘QITISHDA FOYDALANILADIGAN INTREFAOL TA‘LIM METODLARI.

“Aqliy hujum” metodi

Aqliy hujum usuli

Aqliy hujum (breynstroming - aqlar to‘zoni) – amaliy yoki ilmiy muammolar yechish g‘oyasini javoaviy yuzaga keltirish.

Aqliy hujum va masalani yechish bosqichlari

1. Mustaqil fikrlang xayolingizga kelgan barcha g‘oya, fikrlarni qog‘ozga yozing.
2. Barcha g‘oya va fikrlarni yozing, agar ular takrorlanayotgan bo‘lsa, maxsus belgi qo‘ying.
3. G‘oyalarni baholang.
4. Eng maqbul g‘oya guruh g‘oyasi sifatida shakllantiradi.
5. Barcha yozilgan g‘oyalar guruh muammosini yechish
6. Guruhning umumiy javobi shakllantiriladi.

“SWOT-taхлил” metodi.

Metodning maqsadi: mavjud nazariy bilimlar va amaliy tajribalarni tahlil qilish, taqqoslash orqali muammoni hal etish yo‘llarni topishga, bilimlarni mustahkamlash, takrorlash, baholashga, mustaqil, tanqidiy fikrlashni, nostandart tafakkurni shakllantirishga xizmat qiladi.

S – (strength)

• кучли томонлари

W – (weakness)

• заиф, кучсиз томонлари

O – (opportunity)

• имкониятлари

T – (threat)

• тўсиқлар

Namuna: Rassom ijodkorlar uchun SWOT tahlilini ushbu jadvalga tushiring.

S	Rassom kim ? Badiy asar yaratuvchi.	Rassom bu tinmay izlanuvchi ijodkor inson
W	Umumbashariy ahamiyatga ega bo‘lgan rassomlar.	Zamonaviy yunalishda ijod etayotgan taniqli rassom A.Nuridinov asarlarida sevgi, oila, sadoqatlik, tarbiya va jamiyatdagi falsafiy tamoyillar asosida ijod etayotgan ijokorlardandir
O	Rassomlar chiziqlar, shakllar, ranglar, tasviriy san’at vositalari yordamida badiy obrazli asar yarata oladigan insonlar. (ichki)	Ular tasviriy san’at vositalardan, chiziqlar, shakllar, tasviriy san’at vositalari bilan tasvir orqali o‘z g‘oyasini, fikrini bayon eta oladilar.
T	To‘siqlar (tashqi)	Rassomlarga erkinlik bo‘lmasa chiziqlar, shakllar, tasviriy san’at vositalari bilan o‘z asarlarida tasvir orqali bayon eta olmaydilar.

“Baliq skeleti”

Natyurmort kompozitsiyasini “Baliq skeleti” chizmasi Bir qator muammolarni tasvirlash va uni yechish imkonini beradi. Tizimli fikrlash, tuzilmaga keltirish, tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. 4

**Мисол: “Рассом ижодкорлар” мавзусидаги матн.
Биламиз. Билишни истаймиз? Билиб олдик. (БББ)**

Bilamiz	Bilishni istaymiz	Bilib oldik
1.Rassom yangi g'oyada asar yaratadigan inson.	1.Xar bir izlanuvchi insonni rassom deb atash mumkinmi?	Ilmiy amaliy izlanishlarni olib boruvchi, yangi usul va vositalarni qo'llay oladigan insonni rassom deymiz.
2.Rassomlar tasviriy vositalardan, chiziqlar shakllar, vositalarni o'z asarlarida tasvir orqali bayon eta oladigan insonlar. Ma'naviy estetik tarbiyalovchi	2.Dunyodagi g'oyaviy kompozitsilarni tasvirla oladigan rassomlar qatoriga kimlarni kiritisa bo'ladi.	R.Ahmedov tasvirlagan asarlar hozirgi rassomlar uchun amaliy metodik o'quv jarayonidagi rivojlanishida foydalanilmoqda.
3.Rassomlar asarida insonlarni ma'naviy-ma'rifiy estetik tarbiyalovchi insonlardir.	3.Rassom bo'lish uchun nima qilish kerak?	O'ral Tansiqboyev manzaralarini butun o'zbekistondagina emas balki yevropa davlatlrida xam maroq bilan tomosha qiladilar.
4.Rassom bu tinmay izlanuvchi inson	4.Ijodiy asarlarni tasvirlashni payoni bormi?	Abdulhaq Abdullayev portret janrida ijod etgan taniqli rassomlardandur.
5.Umumbashariy ahamiyatga ega bo'lgan rassomlar.	5.Kompyuterda ijodiy asar yaratsa bo'ladimi ?	Zamonaviy yunalishda ijod etayotgan taniqli rassom A.Nuridinov asarlarida sevgi, oila, sadoqatlik, tarbiya va jamiyatdagi falsafiy tamoyillar asosida ijod etayotgan ijokorlardandir.
6.O'zbekistonlik rassomlar	O'zbekistonda taniqli metodik qo'llanmalar, uslubiy qo'llanmalar ustida ishlab kelayotgan taniqli rassom va pedagoglardan kimlarni bilasiz?	O'zbekistonda taniqli metodik qo'llanmalar, uslubiy qo'llanmalar ustida ishlab kelayotgan taniqli rassom va pedagoglardan: B.Boymetov,M.Nabiyev, O.Egamov, R.Xudayberganov, R.Djalilova

Интерьерда натюрмортни акс этириш

Xonani ichki ko‘rinishini perespektivada aks etiriladi. Tasviriy san‘at janrlaridan: natyurmort, portret, tarixiy, maishi animal ko‘rinishlarda fon vazifasini o‘taydi.

Interyerda uyni eshik derazalarning shakli, hajmi, devor va shift, polni bezagi va uy jihozlarining bezagi tasviri orqali qaysi davrga mansubligini bilib olishimiz mumkin. Interyer - ichki me‘moriy muxit xolati orqali xonadon sohibasining didi haqida yoki zavod sexning jihozlanishiga qarab ilmiy, taraqqiyot holati haqida xulosa chiqarish mumkin. Interyerda natyurmortni perespektivada aks etirish, tasvirlash jarayonlari ko‘rsatilgan.

Interyer, kompozitsiyasi mavzusidatasviriy san‘at o‘qitishning zamonaviy texnologiyasini qo‘llash.

Кейс-стади” методи

«**Keys-stadi**» - inglizcha so‘z bo‘lib, («catse» – aniq vaziyat, hodisa, «stadi» – o‘rganmoq, tahlil qilmoq) aniq vaziyatlarni o‘rganish, tahlil qilish asosida o‘qitishni amalga oshirishga qaratilgan metod hisoblanadi. Mazkur metod dastlab 1921 yil Garvard universitetida amaliy vaziyatlardan iqtisodiy boshqaruv fanlarini o‘rganishda foydalanish tartibida qo‘llanilgan. Keysda ochiq axborotlardan yoki aniq voqea-hodisadan vaziyat sifatida tahlil uchun foydalanish mumkin. Keys harakatlari o‘z ichiga quyidagilarni qamrab oladi: Kim? (Who), Qachon? (When), Qayerda? (Where), Nima uchun? (Why), Qanday? Qanaqa? (How), Nima-natija? (What).

“Keys metodi” ni amalga oshirish bosqichlari

Ish bosqichlari	Faoliyat shakli va mazmuni
1-bosqich: Keys va uning axborot ta‘minoti bilan tanishtirish	<ul style="list-style-type: none"> ✓ yakka tartibdagi audio-vizual ish; ✓ keys bilan tanishish(matnli, audio yoki media shaklda); ✓ axborotni umumlashtirish; ✓ axborot tahlili; ✓ muammolarni aniqlash
2-bosqich: Keysni aniqlashtirish va o‘quv topshirig‘ni belgilash	<ul style="list-style-type: none"> ✓ individual va guruhda ishlash; ✓ muammolarni dolzarblik iyerarxiyasini aniqlash; ✓ asosiy muammoli vaziyatni belgilash

3-bosqich: Keysdagi asosiy muammoni tahlil etish orqali o‘quv topshirig‘ining yechimini izlash, hal etish yo‘llarini ishlab chiqish	<ul style="list-style-type: none"> ✓ individual va guruhda ishlash; ✓ muqobil yechim yo‘llarini ishlab chiqish; ✓ har bir yechimning imkoniyatlari va to‘siqlarni tahlil qilish; ✓ muqobil yechimlarni tanlash
4-bosqich: Keys yechimini yechimini shakllantirish va asoslash, taqdimot.	<ul style="list-style-type: none"> ✓ yakka va guruhda ishlash; ✓ muqobil variantlarni amalda qo‘llash imkoniyatlarini asoslash; ✓ ijodiy-loyiha taqdimotini tayyorlash; ✓ yakuniy xulosa va vaziyat yechimining amaliy aspektlarini yoritish

“Insert” metodi.

Metodning maqsadi: Mazkur metod tinglovchilarda yangi axborotlar tizimini qabul qilish va bilimlarni o‘zlashtirilishini yengillashtirish maqsadida qo‘llaniladi, shuningdek, bu metod tinglovchilar uchun xotira mashqi vazifasini ham o‘taydi.

Metodni amalga oshirish tartibi:

- o‘qituvchi mashg‘ulotga qadar mavzuning asosiy tushunchalari mazmuni yoritilgan input-matnni tarqatma yoki taqdimot ko‘rinishida tayyorlaydi;
- “Tasviriy san’at” bo‘yicha yangi mavzu mohiyatini yorituvchi matn ta’lim oluvchilarga tarqatiladi yoki taqdimot ko‘rinishida namoyish etiladi;
- ta’lim oluvchilar individual tarzda matn bilan tanishib chiqib, rangtasvir bo‘yicha o‘z shaxsiy qarashlarini maxsus belgilar orqali ifodalaydilar. Matn bilan ishlashda tinglovchilar yoki qatnashchilarga quyidagi maxsus belgilardan foydalanish tavsiya etiladi:

Belgilar	1-matn	2-matn	3-matn
“V” – tanish ma’lumot.			
“?” – mazkur ma’lumotni tushunmadim, izoh kerak.			
“+” bu ma’lumot men uchun yangilik.			
“– ” bu fikr yoki mazkur ma’lumotga qarshiman?			

Belgilangan vaqt yakunlangach, ta’lim oluvchilar uchun notanish va tushunarsiz bo‘lgan ma’lumotlar professor - o‘qituvchi tomonidan tahlil qilinib, izohlanadi, ularning mohiyati to‘liq yoritiladi. Savollarga javob beriladi va mashg‘ulot yakunlanadi.

“Брифинг” методи.

“Brifing” - (ing. Briefing - qisqa) Rangtasvir bo‘yicha biror – bir masala yoki savolning muhokamasiga bag‘ishlangan qisqa press - konferensiya.

O‘tkazish bosqichlari:

Brifinglardan trening yakunlarini tahlil qilishda foydalanish mumkin. Shuningdek, biror bir asarni chizishdan oldin bir shakl sifatida oldin chizilgan bir asar masalan: “Monaliza” portretini olaylik tinglovchilar bilan birga shu asar qachon va kim tomonidan yaratilganligi muhokama qilinadi va boshqa rassomlarni chizgan portretitahlil qilinadi. Talabalar yoki tinglovchilar tomonidan yaratilgan yangi asar taqdimoti o‘tkaziladi.

“Portfolio” metodi.

“Portfolio” – (ital. Portfolio - portfel, ingl. hujjatlar uchun papka) ta’limiy va kasbiy faoliyat natijalarini autentik baholashga xizmat qiluvchi zamonaviy ta’lim texnologiyalaridan hisoblanadi. Portfolio mutaxassisning saralangan o‘quv - metodik ishlari, kasbiy yutuqlari yig‘indisi sifatida aks etadi. Jumladan, har bir tinglovchilarning modul yuzasidan o‘zlashtirish natijasini elektron portfoliolar orqali tekshirish mumkin bo‘ladi. Oliy ta’lim muassasalarida portfolioning quyidagi turlari mavjud:

Faoliyat turi	Ish shakli	
	Individual	Guruhiy
Ta’limiy faoliyat	Talabalar portfoliosi, bitiruvchi, doktorant, tinglovchi portfoliosi va boshq.	Talabalar guruhi, tinglovchilar guruhi portfoliosi va boshq.
Pedagogik faoliyat	O‘qituvchi portfoliosi, rahbar xodim portfoliosi	Kafedra, fakultet, markaz, OTM portfoliosi va boshq.

Har bir tinglovchi kurs mobaynida o‘zining shaxsiy portfoliosini kiritib boradilar.

III. MA'RUZA MATNI

NAZARIY MATERIALLAR

1-MAVZU. Amaliy san'at kompozitsiyasining asosiy tamoyillari va qonuniyatlari. *(2 soat nazariy)*

Amaliy san'at kompozitsiyasi — bu har qanday san'at asarining shaklini tashkil etuvchi asosiy elementlar va ularning o'zaro bog'lanishi, ularni yaratishda amal qilinadigan tamoyillar va qonuniyatlar yig'indisidir. Amaliy san'atda kompozitsiya asar, uning tasviri, shakli va mazmunini yaratishda muhim o'rin tutadi. Kompozitsiya san'at asarining estetik ko'rinishini, ularning maqsadga erishish yo'llarini va ifodalanish shakllarini belgilaydi. Amaliy san'at kompozitsiyasining asosiy tamoyillari va qonuniyatlari, uning o'ziga xos qoida va tartiblari mavzusi hozirda rivojlana boshlagan va ular asosida amaliy san'atning yuqori darajasini erishgan bo'ladi. Bu qonuniyatlar kompozitsiyasida joylashuvi, chuqurlik va engine elementlari bilan ahamiyatli munosabatlarni ifodalaydi. Amaliy san'at kompozitsiyasida asosiy tamoyillardan biri boshqa elementlarning joylashuvi hisoblanadi. Bu elementlar foto, rasm, skulptura va grafikalar o'zgaruvchilarga asosan egallangan joylashuvlaridir. Misol uchun, eng muhim va qiziqarli elementlar qo'shish uchun nuqtalarni o'rganish, burchak bo'ylab tartibga solish yoki layin jag'lanuvlar qo'shish mumkin. Boshqa asosiy tamoyillardan biri chuqurlik hisoblanadi. Bu chuqurlar orqali elementlarga o'rtacha va chuqurlik darajasini oshirish mumkin. Chuqurlikni o'zgartirish orqali, uning yo'qolgan qismi ko'p joylashgan elementlar bilan ta'minlanadi va kompozitsiya e'tiborida hajmi, o'lchami va pozitsiyasi o'zgaradi.

Qonuniyatlar esa amaliy san'at kompozitsiyasini tuzishingizda dastlabki tartib va tenglashtirish prinsiplari hisoblanadi. Bu prinsiplar yordamida tasvirning betartiblik va kengligiga e'tibor qaratishingiz kerak. Misol uchun, tuvallar egalari qonuniy tarzda joylashtirilishi kerak, rang va qalinlik muammolari deng bo'lishi talab etiladi.

Amaliy san'atning tamoyillar va qonuniyatlari bu sohada rivojlangan yuzlab variantlarning qonuniy vazifalarini bajarishga imkon beradi. Ularni chuqurlashtirish yoki ranglanmaslik kayfiyatida san'atning fikriy va estetik ta'sirini his qilishingiz mumkin. Bunday qonuniyatlarning tushunchasi va amalga oshirish usullari barqarorlik va o'zgarimaslik prinsiplari usuli an'anaga muvofiq tarbiyalanadi.

Amaliy san'at kompozitsiyasida qo'llaniladigan boshqa ma'lumotlardan biri, "Harakat va Tinchlik" tamoyillaridir. Bu tamoyillar, kompozitsiyalardagi harakatni va tinchlikni ifodalashga yordam beradi.

Harakat tamoyili, kompozitsiyadagi qiynaluvchilar, qo'shimcha elementlar yoki shakarli qatlamli bo'lmaydigan elementlar orqali illuziyani yaratishni

ta'kidlaydi. Harakatni ifodalash uchun, qoreografik kompozitsiyalardan, dinamik rasm va skulpturalardan foydalanish mumkin. Misol uchun, bir katta hayvonning yurishi, davolashi yoki zarb berishi bilan tasvirlanishi harakatni aks etadi.

Tinchlik tamoyili esa statik va issiq hissiyotni ifodalaydi. Kompozitsiyada tinchlik yaratish uchun, o'g'itlardan, me'yorchalardan yoki tog'lar, shakarli qatlamli qatorlardan foydalanish mumkin. Bu elementlar kompozitsiyaga qaytarish va o'zgartirish efekti yaratishda ishlatiladi, yangi perspektivani takrorlash uchun ham ishlatiladi.

Bularning yanada yanada ma'lumotlari mavjud. Hozirda amaliy san'at kompozitsiyaning noyobligi va ko'plikliklari, barcha elementlarni bir-biriga bog'liqligi va ko'rsatishning xilma-xilligi bilan, butunlay odamlar orasidagi kommunikatsiyani yuksaltadi. Bu uchun, amaliy san'at kompozitsiyasini o'rganish va bajarganda, o'zgarmaslik, mushahara, issiq hissiyat va harakat qonuniyatlari haqida ko'proq ma'lumotga ega bo'lishingiz foydalidir.

Kompozitsiyaning Asosiy Elementlari

Kompozitsiya yaratishda ishlatiladigan asosiy elementlar quyidagilardir:

Shakl (Shape): Shakl — bu kompozitsiyaning vizual tuzilishi. Shakllar to'g'ri (geometrik) yoki erkin (organik) bo'lishi mumkin. Kompozitsiyaning shakllari ko'pincha uning estetik va funksional jihatlarini tashkil etadi.

Rang (Color): Rang — bu kompozitsiyaning asosiy vositasidir. Ranglar orqali kayfiyat va hissiyotlar yaratish mumkin. Ranglarning uyg'unligi yoki kontrasti, asar diqqatini qanday jalb qilishini belgilaydi.

Yorug'lik va Soyalar (Light and Shadow): Yorug'lik va soya kompozitsiyaga chuqurlik va hajmni kiritish uchun ishlatiladi. Bu elementlar yordamida muayyan qismlar ajratilib, markaziy elementlarga e'tibor qaratiladi.

Hajm (Volume): Hajm kompozitsiyaning uch o'lchovli jihatini tashkil etadi. Hozirgi zamon dizayni va arxitekturasida hajm muhim o'rin tutadi, chunki u fazo va strukturaviy shakllar bilan bog'liq.

Matnura va Tuzilish (Texture and Structure): Matnura yoki tekstura asarning yuzasini ifodalaydi, bu esa kompozitsiyaga ma'lum bir tuzilish va realizmni qo'shadi. Asar yuzasida ishlangan chizgilar, naqshlar va materiallar, o'zgaruvchanlikni yaratadi.

Kompozitsiyaning Qonuniyatlari va Foydalanish Printsipi

- **Qonuniyatlar va Xatti-harakatlar (Principles and Gestalt Laws):** Gestalt psixologiyasi bo'yicha, odamlar to'liq yoki yaxlit obyektlarni ko'rishni yoqtiradilar. Bu qonuniyatlar asar ichidagi turli elementlarning qanday birlashishi va sezilishi haqida tasavvur beradi. Masalan, "proksemika" qonuni (elementlarning

bir-biri bilan masofasi) va "yaqinlik" qonuni (o'xshash elementlar bir joyga to'planishi) kompozitsiyaning psixologik jihatlarini tashkil qiladi.

- **Simmetriya va Asimmetriya:** Simmetriya, asar ichidagi elementlarning bir-biriga nisbatan teng ravishda taqsimlanishini anglatadi. Asimmetriya esa, biror elementning boshqalarga nisbatan notekis joylashishi orqali dinamik va jonli kompozitsiyalarni yaratadi. Asimmetrik kompozitsiya asar ichidagi tasvirga harakat va o'zgarish hissi berishi mumkin.

- **Fazoviy Tuzilish (Spatial Organization):** Kompozitsiyaning fazoviy tuzilishi elementlarning makon ichidagi joylashuvi va ularga nisbatan kattaligi, bo'sh joylar (negativ fazo) bilan bog'liq. Fazoviy tuzilish asar diqqatini to'plash va asarning mazmunini ta'kidlaydi.

- **Maqsadga yo'naltirilgan kompozitsiya:** Har bir amaliy san'at asari o'zining funksional maqsadiga ega. Dizayn va arxitektura kabi sohalarda, kompozitsiyaning asosi nafaqat estetik, balki amaliy va funksional bo'lishi kerak. Masalan, interyer dizaynida, mebelning joylashuvi va ranglarining uyg'unligi, insonlarning qulayligi va salomatligi bilan bog'liq.

Amaliy san'at kompozitsiyasining asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

- **Birinchilik va o'rni:** Kompozitsiyaning har bir elementi o'z o'rnida, tizimda muhim rol o'ynaydi. Har bir detal, vazifasi va joylashuvi bo'yicha aniq maqsadga xizmat qilishi kerak. Elementlar o'zaro bog'langan va bir butun tizimni tashkil qilgan holda ishlatiladi.

- **Nisbiylik va proporsiyalar:** Amaliy san'at asarida barcha elementlar o'rtasida to'g'ri nisbat va proporsiyalar saqlanishi zarur. Bu tamoyil asarlarning estetik jihatdan jozibali va muvozanatli bo'lishini ta'minlaydi. U har bir detalning kattaligi va joylashuvini o'zaro muvofiqlikda belgilaydi.

- **Ritm va takror:** Kompozitsiyada ritmni yaratish, elementlarning takrorlanishi va ularning harakatlanishiga asoslanadi. Amaliy san'atda bu takrorlanish yoki ritmik o'zgarish orqali muayyan atmosferani yoki harakatni ifodalash mumkin.

- **Rang va yorug'lik:** Ranglar va yorug'lik kompozitsiyaning asosiy tamoyillaridan biridir. Ranglar o'rtasidagi kontrast va balans, shuningdek, yorug'lik va soya elementlari asar yaratishda xususiy xususiyatlar va tuyg'ularni aks ettiradi.

- **Dinamiklik va statiklik:** Kompozitsiya asarida har bir elementning statik yoki dinamik bo'lishi, harakat yoki tinchlikni aks ettirish hamda maqsadga erishishda muhimdir. Harakatni yoki tinchlikni yaratish orqali kompozitsiya unga o'zgacha rang, mazmun va tuyg'u kiritadi.

Amaliy san'at kompozitsiyasida quyidagi qonuniyatlar asosiy rol o'ynaydi:

Birlik va butunlik: Har bir element bir-biri bilan uyg'un bo'lishi, ya'ni ular orasida muvozanat va uyg'unlik bo'lishi kerak. Bu kompozitsiyaning umumiy tuzilishini va mazmunini yaxlitlashtiradi. Har bir elementning maqsadi, shakli va joylashuvi bir butunlikni tashkil qilishi zarur.

Kontrast va uyg'unlik: Kontrast, asarda ikki yoki undan ortiq qarama-qarshi elementlar mavjudligini bildiradi, masalan, yorug'lik va qorong'ulik, harakat va

tinchlik, katta va kichik shakllar. Bu kontrastni yaratish orqali asarga dinamizm va estetik ifoda beriladi. Uyg'unlik esa elementlar o'rtasidagi bir-birini to'ldiruvchi munosabatni anglatadi.

Markazlashgan kompozitsiya: Amaliy san'at asarlarida markazga qarash yoki ko'zning yirik nuqtaga qaratilishiga asoslangan kompozitsiya ishlatiladi. Bu kompozitsiya elementlarining muayyan markazga to'planishini anglatadi.

Proporsiya va simmetriya: Har bir detalni joylashtirishda nisbat va simmetriya qoidalariga rioya qilish asarning muvozanatini va qiziqarli ko'rinishini ta'minlaydi. Proporsiya - bu turli elementlarning kattaligi va o'zaro aloqasi, simmetriya esa bir-biriga qarama-qarshi shakllarning o'xshashligi yoki tengligi.

Yuqoridan pastgacha yoki chapdan o'ngga qarab joylashuv: Kompozitsiyadagi elementlarning o'rni asar nuqtai nazaridan katta ahamiyatga ega. Bu o'rinda gorizontaal va vertikal chiziqlar, shakllar va harakatlar orasidagi muvozanatni saqlash zarur.

Amaliy san'at kompozitsiyasining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

Estetik ta'sir: Kompozitsiya asarning vizual jozibasini, undagi elementlarning bir-biriga bog'lanishini va umumiy ta'sirni yaratadi. Bu amaliy san'at asarlarini nafaqat funktsional, balki estetik jihatdan ham qimmatli qiladi.

Xabar yoki maqsadni ifodalash: Kompozitsiya orqali asarda muayyan maqsad yoki xabarni ta'kidlash mumkin. Masalan, ranglar va shakllar orqali insonni tushuncha, hissiyot yoki g'oya bilan bog'lash mumkin.

Samarali foydalanish: Kompozitsiya yordamida asarlarning funktsionalligi oshiriladi, shuningdek, har bir elementning joylashuvi va o'lchami ularning samarali ishlashiga yordam beradi.

2-MAVZU. Amaliy san'atdagi kompozitsion yondashuvlar.

(2 soat nazariy)

Amaliy san'atda kompozitsion yondashuvlar asar yaratishda qo'llaniladigan turli metod va tamoyillardir. Ular nafaqat estetik, balki funksional maqsadlarni ham amalga oshirishga xizmat qiladi. Har bir kompozitsion yondashuv o'ziga xos uslublar, xususiyatlar va maqsadlarni ifodalaydi, shu bilan birga san'at asarining auditoriya bilan bog'lanishini ta'minlaydi. Amaliy san'at – bu har kuni kundalik hayotda foydalanish uchun yaratilgan san'at turlari bo'lib, ularni bezash, tasvirlash yoki foydalanuvchi uchun qulaylik yaratish maqsadida ishlatish mumkin. Kompozitsiya, san'at asarining tashkil topishi va tartibi haqida so'z yuritadi. San'atning turli tarmoqlarida kompozitsion yondashuvlar turli usullar bilan amalga oshiriladi. Kompozitsiya — bu elementlar orasidagi muvozanat, tizim va uyushganlikni tashkil etish orqali vizual, estetik va semantik ma'no yaratishdir. Amaliy san'atda bu yondashuvlar ko'pincha qandaydir ma'lum bir maqsadni, estetik yondashuvni, yoki funktsionallikni ta'minlashga qaratiladi.

Kompozitsion yondashuvlar nafaqat tasviriy san'atda, balki dizayn, arxitektura, mebelsozlik, to'qimachilik san'ati va hatto grafik dizaynda ham muhim ahamiyatga ega. Ularning barchasi o'ziga xos yondashuvlarni taqozo qiladi, chunki har bir tarmoqda kompozitsiya turli holatlar va ehtiyojlarga moslashadi. Amaliy san'atda kompozitsion yondashuvlar haqida so'z borar ekan, ularni bir nechta asosiy yondashuvlarga ajratish mumkin.

1. Simmetrik kompozitsiya

Simmetrik kompozitsiya, tasviriy san'atning eng qadimiy va klassik yondashuvlaridan biri hisoblanadi. Bu yondashuvda barcha elementlar markazga nisbatan teng ravishda joylashtiriladi. Simmetriya ko'pincha muvozanatni yaratish va ko'zni tinchlantirish uchun ishlatiladi. Masalan, mebel dizayni, interyer, arxitektura yoki to'qimachilikda simmetrik kompozitsiya ko'p uchraydi, chunki u estetik jihatdan taroqlangan va muvozanatli asar yaratadi.

Simmetrik kompozitsiyaning o'ziga xosligi shundaki, u ko'zni bir markazga qaratishga yordam beradi va asar har tomonlama muvozanatli ko'rinadi. Bunday kompozitsiyada asosan elementlar bir-birining aksini tashkil etadi, ya'ni o'ng va chap tomonlar teng bo'ladi. Bu usul klassik tasviriy san'atda, jumladan, antik davrda ham keng tarqalgan. Simmetrik kompozitsiyaning asosiy vazifasi — diqqatni bir joyga jamlash, tasvirda aniq shakl yaratish va ko'zni yo'naltirishdir.

2. Asimmetrik kompozitsiya

Asimmetrik kompozitsiya simmetrik kompozitsiyadan farqli o'laroq, elementlar markazga teng ravishda joylashtirilmaydi. Bunda elementlar bir-biriga qarama-qarshi tarzda joylashadi, bu esa asarga harakat va dinamiklik hissi yaratadi. Asimmetrik kompozitsiya, ko'pincha zamonaviy san'at va dizaynda ishlatiladi. Bu usulda bir elementning boshqa elementga qarshi bo'lishi, ya'ni ko'proq e'tibor qaratish uchun biror nuqta yoki forma "yengil" yoki "og'ir" qilib joylashtiriladi.

Masalan, interyer dizaynda asimmetrik kompozitsiya yordamida turli xil shakllar va ranglar kombinatsiyasi orqali zamonaviy va dinamik muhit yaratish mumkin. Bu yondashuv ko'pincha vizual balansni yaratishda ishlatiladi, lekin

harakat va o'zgarishlar hissi ham beradi. Asimmetrik kompozitsiya dinamik va energiyali ko'rinishga ega bo'lib, ko'proq tasodifiy yoki eksperimental dizaynlarda qo'llanadi.

3. Markaziy kompozitsiya

Markaziy kompozitsiya — bu vizual san'atda yoki dizaynda elementlarning barchasi markazga qaratilgan holda joylashtirilgan kompozitsiya turidir. Bu usul ko'pincha tasvirga yoki ob'ektga diqqatni qaratish uchun ishlatiladi. Masalan, reklama bannerlari, logotiplar va plakatlar dizaynida markaziy kompozitsiya asosiy shakllar va yozuvlarga e'tiborni jalb qilishda ishlatiladi. Bu kompozitsiyaning asosiy xususiyati shundaki, barcha elementlar bir markazga bog'langan bo'ladi, va bunday asarda asosiy figura yoki ob'ekt aniq ajralib turadi.

Markaziy kompozitsiya nafaqat tasviriy san'atta, balki mebel dizaynida ham qo'llaniladi. Masalan, markaziy stol yoki divan dizaynida asar markazga yo'naltirilgan bo'lib, boshqa elementlar, masalan, stollar yoki kreslolar, uni to'ldiradi. Bu usul ko'proq formal va rasmiy dizaynlar uchun mos keladi. Bunday kompozitsiyada har bir element asar markaziga nisbatan teng ravishda joylashtiriladi va asar ko'zni bir nuqtaga qaratadi.

4. Erkin kompozitsiya

Erkin kompozitsiya, tasodifiy yoki noaniq tarzda joylashtirilgan elementlarni tashkil etadi. Bu yondashuvda vizual elementlar bir-biriga o'zaro bog'lanmagan yoki tartibsiz tarzda joylashadi. Erkin kompozitsiya ko'pincha abstrakt san'atda, eksperimental dizaynlarda va avangard san'atda qo'llaniladi. Bu usulda har bir element o'zining mustaqil rolini o'ynaydi, lekin ular bir-birini to'ldiradi.

Erkin kompozitsiyaning afzalliklari orasida unga moslashuvchanlik va ijodkorlik kiradi. U ko'proq yaratish jarayonidagi erkinlikni ta'minlaydi va ko'proq individual yondashuvni talab qiladi. Bu kompozitsiya turida tasvir yoki dizaynda har qanday shakl va tuzilma ishlatilishi mumkin, va bu ko'pincha eksperiment va yangiliklarni taqdim etadi. Erkin kompozitsiya, ayniqsa, zamonaviy san'at va dizaynning turli sohalarida yangi yo'nalishlar yaratish uchun ishlatiladi.

5. Ritm va xatti-harakat kompozitsiyasi

Ritm va xatti-harakat kompozitsiyasi har bir elementning joylashuvi va takrorlanishiga asoslangan yondashuvdir. Bunda tasvir yoki dizaynning elementlari ketma-ketlikda yoki bir xil tizimga asoslangan tarzda joylashtiriladi. Bu usul ko'pincha dinamik va hayajonli atmosferani yaratish uchun ishlatiladi. Misol uchun, to'qimachilikda, ayniqsa naqshli matolarda, ritmik kompozitsiya ko'p uchraydi, bu asarga harakat va tiriklik hissin beradi.

Ritm kompozitsiyasida elementlarning ketma-ketligi va joylashishi o'zgarib turadi, bu esa tasvirda harakat va o'zgarish hissi yaratadi. Har bir elementning o'z joylashuvi va roli bor, va ular o'zaro takrorlanadi yoki bir-birini to'ldiradi. Xatti-harakat kompozitsiyasida esa turli elementlar orasidagi bog'lanish va o'zaro ta'sir muhim rol o'ynaydi.

Amaliy san'atda kompozitsion yondashuvlar ko'plab sohalarida har xil usullar bilan amalga oshiriladi. Har bir soha va turli dizayn ehtiyojlari kompozitsiya yaratishda o'ziga xos yondashuvlarni talab qiladi. Bu yerda qo'shimcha ravishda, kompozitsion yondashuvlar turli amaliy san'at sohalarida qanday ishlatilishini,

shuningdek, har bir yondashuvning zamonaviy san'atda qanday o'rin tutishini ko'rib chiqamiz.

6. Geometrik kompozitsiya

Geometrik kompozitsiya – bu asarlarni yaratishda geometrik shakllar, masalan, kvadratlar, doiralar, uchburchaklar va to'g'ri chiziqlardan foydalanish. Bu yondashuv ko'proq abstrakt va minimalist san'atda qo'llaniladi. Geometrik shakllar har bir elementning aniq va muvozanatli joylashishini ta'minlab, tasvirda tartib va aniq struktura yaratadi. Me'yoriy dizaynda, masalan, to'qimachilikda, arxitektura va interyer dizaynida geometrik kompozitsiya keng tarqalgan bo'lib, unda elementlar ko'pincha to'g'ri va aniq shakllarda joylashadi. Zamonaviy dizaynda bu yondashuv ko'pincha minimalizm va futurizm yo'nalishlarida ishlatiladi, chunki geometrik shakllar zamonaviy va texnologik uslublarni aks ettiradi.

7. Funktsional kompozitsiya

Funksional kompozitsiya – bu asarning amaliy vazifalarini hisobga olgan holda tashkil etilgan kompozitsiyadir. Bunday kompozitsiyada elementlarning joylashuvi nafaqat estetik ko'rinishga, balki foydalanuvchining qulayligiga xizmat qiladi. Mebel dizaynida, masalan, stullar, stollar va shkaflar yaratishda funksional kompozitsiya muhim ahamiyatga ega, chunki ularning joylashuvi foydalanuvchining harakatini va interaksiyasini hisobga oladi. Arxitekturada ham xuddi shunday yondashuvlar qo'llaniladi, bunda binolar va interyerlar insonlarning ehtiyojlariga javob beradigan tarzda tashkil etiladi.

Bu kompozitsiya turi zamonaviy interyer va mebel dizaynida yuqori darajada ahamiyatga ega bo'lib, har bir elementning joylashuvi va o'lchami foydalanuvchining qulayligi va funktsionalligi uchun optimallashtirilgan bo'lishi kerak. Funktsional kompozitsiyaning asosiy maqsadi – estetik ko'rinish va qulaylikni birlashtirishdir.

8. Asosiy va yordamchi elementlar

Amaliy san'atda kompozitsion yondashuvlar ko'pincha asosiy va yordamchi elementlar bilan ajratiladi. Asosiy elementlar asarning markaziy qismi bo'lib, ularning o'rni va ko'rinishi asarning asosiy mazmunini yoki maqsadini belgilaydi. Yordamchi elementlar esa asosiy elementni to'ldirish yoki ko'proq ma'lumot taqdim etish uchun ishlatiladi.

Masalan, grafika dizaynida, logotipda asosiy element sifatida kompaniya nomi yoki ramz joylashadi, yordamchi elementlar esa ushbu asosiy elementni qo'llab-quvvatlaydi, masalan, fon rangi yoki turli shriftlar. Mebel dizaynida ham asosiy elementlar, masalan, divan yoki stul, va yordamchi elementlar, masalan, gilamlar yoki dekorativ buyumlar, o'zaro uyg'unlikda ishlaydi.

9. Maqsadga yo'naltirilgan kompozitsiya

Maqsadga yo'naltirilgan kompozitsiya, odatda, aniq bir maqsadga erishish uchun yaratilgan asarlar bilan bog'liq bo'ladi. Masalan, reklama dizayni yoki grafik dizaynda maqsad ko'proq mahsulotni sotish yoki brendni targ'ib qilish bo'ladi. Bunday kompozitsiyada, ko'pincha, asosiy elementlar, masalan, mahsulot rasmi yoki logotipi, eng diqqatga sazovor joyda joylashadi va boshqa elementlar bu maqsadni qo'llab-quvvatlaydi.

Reklama dizaynida kompozitsiya ko‘pincha qisqa va aniq bo‘lishi kerak, chunki reklama auditoriyasi qisqa va tezkor qarorlar qabul qiladi. Grafik dizaynda esa, masalan, vizitka yoki afishalarda, asosiy elementlar diqqatni jalb qilish va xabarni tez yetkazish uchun markazga joylashtiriladi.

10. Kontekstga mos kompozitsiya

Kontekstga mos kompozitsiya asosan aniq bir muhit yoki kontekstga moslashtirilgan kompozitsiyadir. Bu yondashuv ko‘pincha interyer dizaynida yoki arxitekturadagi loyihalarda qo‘llaniladi. Bunda asar yoki dizayn, u joylashgan makon, atrof-muhit va madaniyatga moslashadi. Misol uchun, biror mehmonxona interyerini yaratishda, dizaynning maqsadi nafaqat estetikani yaratish, balki mehmonxonaning joylashgan hududi, uning madaniyati va maqsadli auditoriyasini hisobga olishdir.

Kontekstga mos kompozitsiya, shuningdek, arxitektura dizaynida ham muhimdir, chunki binoning tashqi va ichki ko‘rinishi joylashgan hududning iqlimi, tarixi va mahalliy odatlariga moslashishi kerak. Bu kompozitsiya turida dizaynerlar har bir elementni makon bilan muvofiqlashtirishga harakat qiladilar.

11. Vizual jozibadorlik va psixologik effektlar

Amaliy san‘atdagi kompozitsiya faqat estetik jihatdan jozibador bo‘lishi kerak emas, balki psixologik jihatdan ham ta’sirchan bo‘lishi kerak. Kompozitsiyaning turli usullari auditoriya psixologiyasiga ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, issiq ranglar (qizil, sariq) energiya va harakatni tasvirlaydi, sovuq ranglar (ko‘k, yashil) esa tinchlik va xotirjamlikni aks ettiradi.

Vizual jozibadorlikni yaratish uchun ham kompozitsiya elementlari ma’lum psixologik ta’sirni ko‘rsatadi. Masalan, to‘g‘ri yoki yumaloq shakllar ko‘pincha muvozanatni va tartibni anglatadi, keskin va burchakli shakllar esa kuchli va dinamik tuyg‘ularni keltirib chiqaradi.

AMALIY MASHG‘ULOT

3-MAVZU. Amaliy san‘at kompozitsiyasiga texnologiya va zamonaviy vositalarning ta’siri.

(2 soat nazariy)

Amaliy san‘at bu hayotiy ehtiyojlarni qondirish uchun yaratilgan san‘at asarlari bo‘lib, ularning tashqi ko‘rinishi, shakli, va funksional imkoniyatlari bevosita kundalik hayotda qo‘llaniladi. Kompozitsiya esa, san‘at asarining elementlarining joylashuvi, o‘zaro ta’siri, va o‘zaro muvozanatini tashkil etuvchi tasviriy yondashuvdir. Amaliy san‘at kompozitsiyasiga texnologiya va zamonaviy vositalarning ta’siri bugungi kunda juda katta ahamiyat kasb etmoqda. Yangi texnologiyalar va vositalar san‘atkorlarga nafaqat estetik jihatdan go‘zal, balki innovatsion va funksional jihatdan samarali asarlar yaratish imkonini bermoqda.

Ushbu maruzada biz amaliy san‘at kompozitsiyasiga texnologiya va zamonaviy vositalarning ta’sirini, ularning san‘atni yaratish jarayonida qanday

o'zgarishlarga olib kelganini, shuningdek, amaliy san'atning turli tarmoqlarida qanday yangi imkoniyatlar yaratganini ko'rib chiqamiz.

1. Texnologiyaning san'atga ta'siri: Yangi imkoniyatlar

Texnologiyaning rivojlanishi amaliy san'atning ko'plab tarmoqlariga, ayniqsa, dizayn, arxitektura, mebelsozlik, va grafika dizayniga katta ta'sir ko'rsatdi. Birinchi navbatda, texnologiya kompozitsiya yaratish jarayonini yanada aniqroq, samarali va tezroq qilish imkonini berdi. Kompyuter grafikasi, raqamli dizayn, va 3D modellash kabi texnologiyalar san'atkorlarga yangi usullarda ishlash imkonini yaratdi.

1.1. Kompyuter grafikasi va dizayn dasturlari

Hozirgi kunda, amaliy san'atda kompyuter grafikasi va dizayn dasturlari keng tarqalgan. Dasturlar yordamida asar yaratish jarayoni tezlashdi va sezilarli darajada aniqroq bo'ldi. Masalan, Adobe Photoshop, Illustrator, CorelDRAW, va boshqa raqamli dasturlar yordamida dizaynerlar ko'p qatlamli va murakkab kompozitsiyalarni yaratishlari mumkin. Ular rang, shakl, tuzilma, va matnni birlashtirib, yangi va innovatsion kompozitsiyalar yaratadilar. Bu dasturlar orqali san'atkorlar ko'proq sinovlardan o'ta olishadi, chunki ularni yaratishda xatolarni tuzatish oson va tezkor bo'ladi.

Bundan tashqari, bu dasturlar yordamida san'atkorlar vizual jihatdan jozibali va funksional dizaynlarni yaratish imkoniyatiga ega. Grafik dizayn, to'qimachilik, mebelsozlik, interyer dizayni kabi sohalarda yuqori sifatli kompozitsiyalar yaratish uchun kompyuter dasturlarining roli katta. Dastur orqali o'zgartirishlar qilish va elementlarni tezda ko'chirish hamda qo'llaniladigan ranglar va shakllarni tanlash jarayonlarini ancha soddalashtiradi.

1.2. 3D modellash va animatsiya texnologiyalari

3D modellash va animatsiya texnologiyalarining amaliy san'atdagi ta'siri juda sezilarli. Zamonaviy texnologiyalar yordamida yaratishda aniq shakllarni va ularning o'lchamlarini ko'rish imkoniyati san'atkorlarga yangi yondashuvlar va texnikalar yaratishga imkon beradi. 3D dizayn dasturlari, masalan, Autodesk AutoCAD, SketchUp, Blender, va boshqa dasturlar orqali, san'atkorlar o'z kompozitsiyalarini uch o'lchovli formatda yaratishlari mumkin. Bu, ayniqsa, arxitektura va mebel dizaynida juda muhimdir.

3D modellash texnologiyasi yordamida san'atkorlar turli materiallar va teksturalarni, shuningdek, ularning o'zaro ta'sirini sinab ko'rishlari mumkin. Masalan, interyer dizaynida mebellar, devorlar, derazalar va boshqa elementlarning joylashuvi, o'lchamlari, va ularning o'zaro munosabati 3D modellar yordamida aniq ko'rsatiladi. Bu usul, ayniqsa, arxitektura va shaharsozlikda muhim ahamiyatga ega, chunki ularni rejalashtirishda aniq va batafsil tasvirlash imkoniyatini beradi.

Shuningdek, 3D animatsiyalar yordamida kompozitsiyalarni jonlantirish ham mumkin bo'ldi. Bu esa dizaynni yaxshilash, uning funksional qismlarini ko'rsatish, va hatto foydalanuvchi bilan interaktiv aloqani ta'minlashda katta yordam beradi. 3D texnologiyalari yordamida yaratilgan vizualizatsiyalar foydalanuvchiga amaliy san'at asarini yanada real va jonli tarzda ko'rish imkonini beradi.

1.3. Virtual reallik (VR) va kengaytirilgan reallik (AR)

Virtual reallik (VR) va kengaytirilgan reallik (AR) texnologiyalari san'atkorlarga amaliy san'at kompozitsiyalarini yaratish va ko'rish usulini yangi o'lchamga olib keldi. VR va AR texnologiyalari yordamida san'atkorlar o'z asarlarini virtual muhitda yaratib, foydalanuvchi bilan yanada interaktiv tarzda ishlashlari mumkin. Masalan, VR yordamida foydalanuvchilar mebel dizaynini yoki arxitektura loyihalarini 3D muhitda boshdan kechirishi mumkin.

AR texnologiyasi esa real dunyo bilan san'at asarini birlashtirish imkonini yaratadi. Masalan, biror to'qimachilik mahsuloti yoki interyer elementining dizaynini foydalanuvchi o'z hayotida ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu texnologiyalar orqali kompozitsiya yaratishda foydalanuvchi bilan real va virtual dunyo o'rtasidagi bog'lanish yanada kuchayadi.

2. Amaliy san'atdagi texnologiyaning zamonaviy vositalar bilan integratsiyasi

Amaliy san'at kompozitsiyasiga texnologiyaning ta'siri faqat yaratish jarayoni bilan cheklanmaydi, balki dizaynning funksional va estetik jihatlarini ham o'zgarishlarga olib keldi. Yangi texnologiyalar yordamida yaratilgan asarlar nafaqat estetik jihatdan jozibali, balki foydalanuvchi uchun qulay va samarali bo'lishi mumkin. Buning asosiy sabablaridan biri – yangi vositalar yordamida turli materiallarni, shakllarni va ranglarni o'zaro uyg'unlashtirish imkoniyatining oshishi.

2.1. Modulli tizimlar va avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish

Amaliy san'atda kompozitsiyani yaratish jarayonida modulli tizimlar va avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish texnologiyalari keng qo'llanilmoqda. Bu texnologiyalar yordamida, masalan, mebel yoki interyer dizaynida elementlarning o'zaro joylashuvi va dizayni bir necha bosqichda yaratilib, tayyorlanadi. Modulli tizimlar yordamida har bir element alohida yaratiladi, lekin umumiy kompozitsiyaning shakli va tuzilmasi oldindan belgilangan. Avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish jarayoni esa, masalan, CNC (kompyuter yordamida boshqariladigan) dastgohlari yordamida materiallarning kesilishi, burilishi va shakllantirilishini osonlashtiradi, bu esa kompozitsiyaning yuqori aniqlikda va samarali yaratilishiga olib keladi.

2.2. Smart texnologiyalar va IoT (Internet of Things)

Zamonaviy san'atda smart texnologiyalar va IoT (Internet of Things) texnologiyalarining integratsiyasi kompozitsiya yaratishda yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Mebel dizaynida, masalan, interaktiv elementlar yoki o'z-o'zini sozlovchi obyektlar yaratish mumkin. Smart texnologiyalar yordamida dizayn nafaqat estetik jihatdan jozibali, balki interaktiv bo'lishi mumkin. Bu, masalan, foydalanuvchining ehtiyojlariga qarab moslashtirilgan mebel va interyer elementlarini yaratish imkonini beradi. IoT texnologiyalari yordamida qurilmalar bir-biri bilan o'zaro aloqada bo'lishi, foydalanuvchining ehtiyojlariga avtomatik tarzda javob berishi mumkin.

3. Amaliy san'atda texnologiyalarning ijtimoiy va madaniy ta'siri

Texnologiyaning amaliy san'at kompozitsiyasiga ta'siri nafaqat yaratish jarayoniga, balki san'atning ijtimoiy va madaniy kontekstiga ham ta'sir ko'rsatdi. Zamonaviy texnologiyalar yordamida yaratilgan asarlar keng auditoriyaga tezda yetib borishi mumkin. Internet va ijtimoiy tarmoqlar yordamida san'at asarlari va dizaynlar jahon bo'ylab tarqalmoqda, bu esa san'atning global miqyosda rivojlanishiga olib keladi.

Shuningdek, texnologiya va san'atning integratsiyasi san'atning an'anaviy chegaralarini buzdi. Endi amaliy san'at nafaqat odatdagi materiallar, balki raqamli va virtual materiallar yordamida ham yaratilmoqda. Bu, o'z navbatida, san'atkorlar va dizaynerlarga yangi madaniy shakllar va yondashuvlarni ishlab chiqishga imkon beradi.

Texnologiya va zamonaviy vositalarning amaliy san'atga ta'siri har qadamda yanada ko'proq namoyon bo'lmoqda. Raqamli texnologiyalar va zamonaviy ishlab chiqarish texnikalarining rivojlanishi san'at yaratish jarayonini, uning ko'rinishini va xususiyatlarini tubdan o'zgartirdi. Bu jarayonda asosiy e'tibor nafaqat kompozitsiyaning estetik va vizual jihatlariga, balki amaliy va funksional xususiyatlarga ham qaratilgan. Quyida texnologiyaning amaliy san'at kompozitsiyasiga ta'sirini yanada kengroq tushunish uchun ba'zi qo'shimcha jihatlar keltirilgan.

1. Digitalizatsiya va Raqamli San'at

Raqamli san'at bugungi kunda amaliy san'atning ajralmas qismiga aylangan. Raqamli vositalar yordamida san'atkorlar kompozitsiyalarni yaratishda yangi imkoniyatlarga ega bo'ldilar. Raqamli asarlar an'anaviy san'at shakllaridan farqli o'laroq, ularni interaktiv va dinamik qilish imkonini beradi. Grafik dizaynda kompyuter yordamida yaratilgan asarlar – afishalar, logotiplar, vizual reklama materiallari, interaktiv ilovalar – hozirda keng tarqalgan. Bu texnologiyalar san'atni "qog'ozda" yoki boshqa an'anaviy materiallarda yaratishning chegaralaridan chiqarib, uni virtual va raqamli makonlarga olib chiqdi.

Raqamli san'atning yana bir muhim jihati shundaki, bu usulda kompozitsiyalarni o'zgartirish, tuzatish va modifikatsiya qilish osonlashadi. Dasturlar yordamida san'atkorlar ranglarni, shakllarni, kompozitsiya tuzilishini va boshqa elementlarni tezda o'zgartirishlari mumkin. Bu erkinlik va imkoniyat san'atni yaratishda kreativ jarayonni tezlashtiradi, xatolarni tahlil qilish va tuzatish imkoniyatini beradi, bu esa yanada mukammal asarlar yaratishga yordam beradi.

2. Yuqori texnologiyali ishlab chiqarish va 3D bosib chiqarish

Yuqori texnologiyali ishlab chiqarish, masalan, 3D bosib chiqarish (3D printing) texnologiyasi amaliy san'atni yaratish jarayonini revolyutsiya qildi. Endi dizaynerlar o'z kompozitsiyalarini nafaqat kompyuter ekranida, balki fizik jihatdan ham yaratishlari mumkin. 3D bosib chiqarish texnologiyasi yordamida mebel, to'qimachilik buyumlari, san'at asarlari va boshqa ob'ektlar yuqori aniqlik bilan

ishlab chiqariladi. Bu usul san'atkorlarga murakkab shakllarni va strukturalarni oson va tez yaratish imkonini beradi.

3D bosib chiqarishning amaliy san'atdagi roli juda katta, chunki u nafaqat dizaynerlar uchun yangi yondashuvlar yaratmoqda, balki kompozitsiyaning ishlab chiqarish jarayonini ham o'zgartiradi. Masalan, biror mebel buyumini yaratish jarayonida, dizaynerlar virtual modelni yaratib, uni 3D printer yordamida haqiqiy ob'ektga aylantirishlari mumkin. Bu texnologiya, shuningdek, ko'plab modulli tizimlar yaratishda qo'llaniladi, chunki u orqali turli o'lchamdagi va shakldagi elementlar tez va aniq ishlab chiqarilishi mumkin.

3. Interaktiv va foydalanuvchi tajribasiga asoslangan kompozitsiyalar

Bugungi kunda amaliy san'atdagi kompozitsiyalar ko'pincha foydalanuvchi bilan interaktiv tarzda o'zaro aloqaga kirishadi. Interaktiv dizaynlar va foydalanuvchi tajribasiga asoslangan kompozitsiyalar yordamida, foydalanuvchi mahsulot yoki san'at asariga bevosita ta'sir ko'rsatishi mumkin. Masalan, interaktiv ilovalar, saytlardagi interaktiv grafikalar, mobil ilovalar va hatto muqobil reallik (augmented reality) ilovalari foydalanuvchiga yangi darajada tajriba olish imkonini beradi.

Raqamli texnologiyalar orqali kompozitsiyalarni yaratishda foydalanuvchining hissiy va psixologik holatlari hisobga olinadi. Bunday kompozitsiyalarda foydalanuvchi o'z ehtiyojlariga mos ravishda asar yoki mahsulotni o'zgartirishi mumkin. Bu interaktiv yondashuv, masalan, mebel dizayni yoki interyer dizaynida foydalanuvchining joylashtirish va tasavvur qilish usulini o'zgartiradi. Foydalanuvchilar virtual makonda o'z xohishiga ko'ra elementlarni ko'chirishi yoki ularni boshqa holatda ko'rishi mumkin, bu esa amaliy san'at va dizaynning ko'lamini yanada kengaytiradi.

4. Zamonaviy to'qimachilik va materiali texnologiyalari

Zamonaviy texnologiyalar nafaqat dizaynni yaratish jarayoniga ta'sir qiladi, balki materiallarga ham katta o'zgarishlar kiritdi. To'qimachilik sanoatidagi yangi texnologiyalar, masalan, nanomateriallar, intelligent materiallar va 3D to'qimachilik, amaliy san'at kompozitsiyalarini yanada innovatsion va funksional qiladi. Bu yangi materiallar yordamida yaratilgan kompozitsiyalar nafaqat estetik jihatdan jozibali, balki ekologik toza va funksional bo'lishi mumkin.

Nanotexnologiyalar yordamida yaratilgan materiallar, masalan, suyuq va qatlamlı materiallar, turli funksiyalarni bajarishi mumkin. Yangi materiallar yordamida to'qimachilik sanoatida rang va teksturani yaratishda yangi imkoniyatlar ochiladi. Shuningdek, 3D to'qimachilik texnologiyasi yordamida yaratilgan asarlar yanada aniqroq va sifatli bo'ladi.

5. Internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali san'atning global tarqalishi

Zamonaviy texnologiyalar nafaqat san'at asarlarini yaratishda, balki ular tarqalishida ham katta ta'sir ko'rsatmoqda. Internet va ijtimoiy tarmoqlar yordamida san'at asarlari va dizaynlar global miqyosda tezda tarqaladi. Bu texnologiyalar orqali yaratilgan asarlar turli geografik hududlarda keng tarqalib, ko'plab

foydalanuvchilarga yetib boradi. Bu esa san'atning eng yangi va innovatsion shakllarining ommalashishiga yordam beradi.

Ijtimoiy tarmoqlar yordamida san'at asarlari jahon bo'ylab san'atkorlar va dizaynerlar o'rtasida almashinuvni tezlashtiradi, bu esa san'atning yangiliklarini yaratishda o'zgarishlarga olib keladi. Shu bilan birga, internet orqali san'at asarlarini ko'rish va ularga izoh berish imkoniyati, san'atni yanada erkin va ochiq qilishga yordam beradi.

6. Yangi o'qitish va o'rganish usullari

Texnologiyalar nafaqat san'atni yaratish jarayonini, balki uni o'rgatish va o'rganish usullarini ham o'zgartirdi. Onlayn kurslar, vebinarlar, va virtual atelyelar san'atkorlarga yangi texnologiyalar va usullarni o'rganishga imkon yaratdi. Masalan, 3D dizayn va modelleme, raqamli san'at, va boshqa zamonaviy dizayn usullari onlayn kurslar va platformalar orqali o'rganilmoqda. Bu esa yangi avlod san'atkorlarini tayyorlash va ular uchun yangi imkoniyatlarni yaratishda muhim rol o'ynaydi.

4-MAVZU. Amaliy bezak san'ati (ornamentlar, naqshlar)

(2 soat amaliy)

Amaliy bezak san'ati – bezak san'ati sohasi hisoblanadi. Ijtimoiy va shaxsiy turmushda amaliy ahamiyatga ega bo'lgan badiiy buyumlar tayyorlash va kundalik turmush ashyolari (asbob-anjomlar, mebel, mato, mehnat qurollari, kiyim-kechaklar, taqinchoqlar, o'yinchoqlar va boshqalar)ni badiiy ishlash bilan bog'liq ijodiy mehnat sohaslarini o'z ichiga oladi. Amaliy san'at asarlari ko'z bilan ko'rish, his etish va anglashga mo'ljallangan. Amaliy san'at asarlari va buyumlari insonning moddiy muhitini go'zallashtirishga, estetik boyitishga xizmat qiladi, ayni paytda o'zining ko'rinishi, tuzilishi, xususiyatlari bilan insonning ruhiy holati, kayfiyatiga ta'sir etadi, bezatilgan narsalar hayotda foydalanilishidan tashqari badiiy qimmatini bo'lgani uchun ham qadrlanadi. Shuning uchun xom-ashyoning go'zalligi va nafis xususiyatlarini namoyish etish, unga ishlov berish mahorati va usullarining ko'pligi amaliy san'at da estetik ta'sirni oshiruvchi ahamiyatga ega faol vositalardir. Narsalarning tuzilishi badiiy buyumlarning mujassamotida muhim rol o'ynaydi. Xom ashyoning go'zalligi, qismlarning mutanosibligi, tuzilishining maromi buyumning ta'sirchan umumlashma qiyofasini ifodalovchi yagona vositalardir. Ta'sirchan mazmunli shakllar ko'pincha taqlidan yaratilganda mazmuni ortadi. Buyumda hosil bo'layotgan bezak uning obraz tuzilishiga ham sezilarli ta'sir etadi. Bezagi tufayli buyum amaliy san'at asariga aylanadi. Amaliy san'atda bezak yaratishda naqsh bilan tasviriy san'at (haykaltaroshlik, rangtasvir, ayrim hollarda grafika) qismlari (alohida yoki turlicha birikuvlari) keng qo'llaniladi. Ba'zan naqsh yoki tasvir buyumlarni shakllantiruvchi asosga aylanadi (panjara guli, to'r; gilam,

mato gullari va hokazo). Amaliy san'at asarining uyg'unligi avvalo badiiy buyumning badiiy va amaliy vazifasining yagonaligida, shakl va bezakning o'zaro birikuvida, tasvir va buyum tuzilishida namoyon bo'ladi. Bezakning shakl, tasvirning buyum ko'lami va xususiyati, uning amaliy va badiiy vazifasi bilan uyg'unlashtirishning zarurligi tasviriy bo'laklarni o'zgarishiga, talqinda shartlilikka va narsa qismlarini o'xshatib yaratishga olib keladi. XIX asr 2-yarmidan ilmiy adabiyotlarda amaliy san'at asarlari foydalanilgan xom ashyosi (yog'och, sopol, ganch, tosh, metall, suyak va boshqalar) va ijro usuli (bo'yash, o'yib-kesib ishlash, quyish, kashta tikish, to'qish va boshqalar)ga qarab farqlana boshlandi. Bu esa o'z navbatida buyumlarga ishlov berishni loyihalash (dizayn) va uni ishlab chiqarish bilan bog'lanishi (badiiy sanoat)ga zamin yaratdi. Amaliy san'atga bu qadar chuqur falsafiy yondoshish natijasida shartlilik, stilizasiya -ramziylikka asoslangan badiiy bezak asarlari yaratish kuchaygan. Ushbu tarixiy omil o'zbek milliy bezak san'atining gurkirab rivojlanishiga turtki bo'lganki, hozirda jahonga mashxur me'morchilik èdgorliklarimiz ulardagi ganchkorlik, koshinkorlik, naqqoshlik, xattotlik, toshtaroshlik va boshqa turdagi san'atlarning ajoyib darajada uyg'unligidan va mujassamligidan iboratdir. Xalq amaliy bezak san'ati kishilarning ma'naviy olamini boyitadi, badiiy didini shakllantiradi, ruhiyatini tarbiyalaydi. Shuning uchun ham o'zbek xalq amaliy san'ati kishilarni badiiy axloqiy, umuminsoniy tarbiyalab, ularning ilmiy dunyoqarashlarini shakllantirishda, hamda madaniy darajasini oshirishda eng zarur manbalardan biri hisoblanadi. Yaqin o'tmishda o'zbek amaliy bezak san'atining eng rivojlangan naqqoshlik, ganchkorlik, tosh va suyak o'ymakorligi, kandakorlik, pichokchilik, bo'yrachilik, zargarlik, kashtachilik, zardo'zik, gilamduzlik, kigizchilik, savatchilik kabi turlarining o'ziga xos bajarish texnologiyalari, haqiqiy milliy nomlari, ularga xos atamalar, bu san'atlarga xos maktablar, uslublar hamda shu soxalarda nom qozongan ustalarning xizmatlari butun jahonga dong'i ketgan. O'rta Osiyo naqqoshlik san'ati qadimdan dunyoga mashxur. O'tmishda ota-bobolarimiz qurgan muhtasham binolar hozirgi kungacha maftunkor jilvasini yo'qotmagan. Yuksak did bilan ishlangan naqshlar hozirgacha bizni hayratga solib kelmoqda. Naqsh arabcha tasvir, gul degan ma'noni bildiradi. Kush, xayvon, usimlik, geometrik va boshqa shakllarni ma'lum tartibda takrorlanishidan xosil qilingan bezakdir. Islom talablariga buysunish oqibatida jonivorlar, parrandalar va odamlarni tasvirlash yo'qolib borib naqqoshlik rivoj topdi. Arab yozuvi o'zlashtirildi. Natijada naqshlar bilan yozuv (epigrafika) uslubi paydo bo'ldi. Arab yozuvi naqshlar bilan birga chizildi. Arab èzuvi ham bezak, ham duo-afsunlar vazifasini bajardi. Naqqoshlik xalqamaliy bezak san'atning bir turi sifatida qadimdan o'zbek madaniyatining muhim bo'lagi hisoblanadi. Ko'p asrlar mobaynida uning badiiy an'analari vujudga keldi. Naqshlarda san'atning boshqa hamma turlaridan farqi ravishda avlodlarning chambarchas bog'lqigini, an'analarning

davomiyligini ko'rish mumkin. Naqqoshlik an'analari san'atning ana shu turini o'rganish metodlari sifatida ham bobodan otaga, otadan o'g'ilga o'tib kelgan. Ana shu davomiylik tufayli naqsh san'ati hozirgacha saqlanib kelmoqda. Naqshning eng yaxshi namunalari boy ijodiy fantaziya orqali birlashtirilgan shakllarning maksadga muvofiqligi va go'zalligi bilan farqlanadi. Bunda xalq ustalarining atrof muhitga karashlaridagi tafovut aks etadi. Naqshdagi chizgilar uyini musikadagi oxang singari, qo'shiq va ertak kabi "xalq hayotiy tajribasining katta umumlashmasidan" iborat bo'ladi. Badiiy naqqoshlik ranglarning uyg'unligida va o'ziga xos kompozitsiyalarda go'zallik yaratish san'atidir. Naqqosh usta o'z ishida rangning tabiiy jilosidan, bejirim shakldan, material fakturasidan mohirlik bilan foydalanib erkin ifodalikka erishadi. Hozirgi vaqtda maktablarda va maktabdan tashkari muassasalarda to'garaklar tarmog'ini iloji boricha kengaytirish vazifasi qo'yilmokda. Xalq naqqoshlik san'atini o'rganish insonlarda badiiy didni, mexnatsevarlikni rivojlantirishga va qator foydali bilim hamda malakalarni tarkib toptirishga xizmat qiladi. Ularning ijodiy qobiliyatlarini aniqlash va o'stirishga yordam beradi. Xalq amaliy san'atining qaysi bir turi bo'lmasin uning zaminida naqsh elementlaridan to'qilgan kompozitsiya yotadi.

Xalq amaliy bezak san'at turlari O'zbek xalqining ko'p asrlik tarixida avloddan avlodga o'tib kelayotgan madaniy merosimizning eng ajoyib va keng tarqalgan qismini tashkil etadi. Qadimdan vujudga kelib gullab yashnagan san'at turlari bemisil va betakrorligi bilan dunyoga mashhur. Insoniyat qadim zamonlardan go'zallikka intilib, voqeyliklarni, o'zi yashab turgan maskanlariga, devor-u toshlarga ov jarayonlari, jang-u jadallar, bazmlar, tantanali marosimlarni aks ettirganlar. O'lkamiz zaminidagi qatlamlarini qazishlar natijasida topilgan yodgorliklarning guvohlik berishicha, insonning turli jismlarga badiiy ishlov berish usulida buyum yaratish faoliyati tosh asridayoq boshlangan va asrlar osha hozirgacha davom etib kelmoqda. Navoiy viloyatidagi yodgorliklar orasida qoya toshlardagi rasmlar eng qimmatli manbaalardan hisoblanadi, ular toshga yozilgan tarix va go'zal rassomchilik asarlaridir. Qadim tamaddunning necha ming yillik sadolari kelib turgan Sarmishsoydagi bu nodir tasvirlar fan tilida Petrogliflar deyiladi. Serquyosh bu zaminimiz tarixi necha ming yillarga borib taqalishi, bunda ajdodlarimizning betakror madaniyati, yuksak ma'naviyati, boy salohiyati bilan jahon tamadduniga munosib hissa qo'shgan avlodlar yashagani bilan biz doimo faxrlanamiz. Vohada necha ming yillik (ajdodlarimizning) boy tarixi ma'daniyat o'choqlari qoldig'i qat-qat taxlanib yotibdiki, ularni o'rganishimiz, asrab avaylashimiz lozim. Karmana shahridan 30-35 km chamasida Shimolda Qoratog'ning janubiy yon bag'rida joylashgan Sarmishsoy, Qoraung'ursoy, Bironsoy dalalarida ibtidoiy madaniyatning nodir obidalaridan biri-qoyatoshlarga bitilgan Petrogliflar yastanib turibdi. Ochiq osmon ostidagi bu o'ziga xos «muzey» da ayrim olimlarning fikricha 3 mingdan 8

mingtagacha qadimiy qoyatosh rasmlari mavjud. Toshlarga o'yib ishlangan bu suratlar galereyasini rasman 1958 yilda X.Muxamedov tomonidan topilgan. Dalada o'shandan beri arxeolog va geograflar ilmiy tadqiqotlar olib bormoqdalar. Bu erdagi petrogliflar juda qadimiy bo'lib, rasmlarning dastlabkilari yoshi eramizdan avvalgi ming yillikka bronza davriga mansubdir. Bu yerlarni qadamba-qadam kezgan hamyurtimiz navoiylik o'lkashunos B.S.Shalotonin ayrim joylardagi suratlar yoshini hatto 5-7 ming yilga 7 borib, Neolit davriga to'g'ri keladi deb hisoblaydi. U bu haqida o'zining «Daryo sohilidagi shahar» risolasida ham yozgan. Mazkur hudud noyob rasmlar bilan o'sha davr hayoti, tabiati, madaniyati to'g'risida so'zlaydigan qimmatli arxivdir deyish mumkin, chunki ayrim rasmlar hali yozuv bo'lmagan davrlardagi manzarani ifoda etadi.(1-rasm) G.V.Shatskiyning «Risunki na kamne» asarida «Bunday qoyatosh suratlarini boshqa viloyatlar, hatto mamlakatlarda ham uchraydi, jumladan Shvetsiya, Pol'sha, Rossiya davlatlarida, lekin Sarmishsoydagidek ko'p, o'sha davr haqida batafsil ma'lumot beradigani yo'q»-deb yozgan.

Tosh suratlar tadqiqotchisi A.Kabirovning ta'kidlashicha miloddan avvalgi 4-1 ming yillikka taalluqli minglab bu rasmlar bronza, temir, tosh bilan urib, cho'kichlab kontur, soya va naqshdor uslubda ishlangan. Bu naqshdorlikdan shuni anglash mumkinki o'sha davrlardan badiiylashtirishga, qo'shimcha zeb berishga harakat qilingan. Shunisi qiziqki nima uchundir ko'pchilik rasmlar tog'ning janubiy tarafidagi yassi toshlarda uchraydi. Savolimizga kitobdan javob topamiz, chunki janubiy yon bag'rlar oftobro'y bo'lib, undagi toshlar quyoshga ko'proq qaraygan, demakki qoramtir tosh sathida tasvir yaqqolroq ko'rinadi. Yana bir e'tiborli jihati bundagi suratlar yomg'irdan so'ng ko'zga yaqqol tashlanadi. Bu yuqorida keltirilgan tarixiy ma'lumotlardan bilishimiz mumkinki insonlar doimiy ravishda o'z dunyo qarashlari va tafakkurlarini kengaytirib go'zallikka intilib yashaganliklarini ko'ramiz. 8 VII asrning oxiri VIII asrning boshlarida O'rta Osiyoda islom dini kirib kelishi munosabati bilan jonli mavjudodlarni suratini tasvillash islom dini talablariga mos kelmaganligi uchun taqiqlangan. Bu o'zgarishlar amaliy bezak san'atini rivojlanishiga turtki bo'ldi desak ayni haqiqatdir. Shu davrdan tasviriy va amaliy san'at turlarida ramziylashtirish (stilizatsiya) yanada ravnaq topib bordi.

Falsafiy yondoshish natijasida tasviriy va amaliy bezak san'atiga shartlilik, stilizatsiya-ramziylikka asoslangan badiiy asarlarini yaratish mukammal shaklga kirib bordi. Ushbu tarixiy omil o'zbek milliy bezak san'atining gurkirab rivojlanishiga turtki bo'lganki, hozirda jahonga mashhur O'zbekistonda qad ko'targan me'moriy yodgorliklarimiz, ulardagi naqqoshlik, ganch o'ymakorligi, yog'och o'ymakorligi, koshinkorlik, xattotlik, toshtaroshlik va boshqa turdagi san'atlarning ajoyib uyg'unligidan va mujassamligidan iboratdir. Xalq amaliy bezak

san`ati kishilarning ma`naviy olamini boyitadi, badiiy didini shakllantiradi, ruhiyatini tarbiyalaydi. Shuning uchun ham o`zbek xalq amaliy san`ati kishilarni badiiy axloqiy, umuminsoniy qarashlarini tarbiyalab, ularning ilmiy dunyoqarashlarini shakllantirishda, o`z qadriyatlarini asrab avaylash hamda madaniy darajasini oshirishda, eng zarur manbalardan biri hisoblanadi. Amaliy san`at asarlari ko`z bilan ko`rish, his etish va anglashga mo`ljallangan.

Amaliy san`at asarlari va buyumlari insonning moddiy muhitini go`zallashtirishga, estetik boyitishga xizmat qiladi, ayni paytda o`zining ko`rinishi, tuzilishi, xususiyatlari bilan insonning ruhiy holati, kayfiyatiga ta`sir etadi, bezatilgan narsalar hayotda foydalanilishidan tashqari badiiy qiymati bo`lgani uchun ham qadrlanadi. Shuning uchun xom ashyoning go`zalligi va nafis xususiyatlarini namoyish etish, unga ishlov berish mahorati va usullarining ko`pligi, amaliy san`atda estetik ta`sirni oshiruvchi ahamiyatga ega faol vositalardir. Yaqin o`tmishda o`zbek amaliy bezak san`atining eng rivojlangan naqqoshlik, ganch o`ymakorligi, yog`och o`ymakorligi, tosh va suyak o`ymakorligi, mis kandakorligi, zargarlik, kashtachilik, zardo`zlik, gilamdo`zlik, pichoqchilik, bo`yrachilik, kigiz bosish, savatchilik kabi turlarining o`ziga xos bajarish texnologiyalari, haqiqiy milliy nomlari, ularga xos atamalari, bu san`atlarga xos shakllangan maktablar, ish uslublari hamda shu sohalarda nom qozongan ustalarning xizmatlari butun jahonga dong`i ketgan. O`zbek amaliy bezak san`ati qadimdan dunyoga mashhur. Otabobolarimiz qurgan muhtasham binolar hozirgi kungacha maftunkor jilvasini yo`qotmagan. Yuksak did bilan ishlangan naqshlar, koshinlar, 9 ganch, yog`och, tosh o`ymakorligi va unvonli yozuvlar (epigrafika) uslubidagi ishlar hozirgacha bizni hayratga solib kelmoqda.

5-MAVZU. Amaliy san`at asarlarini tahlil etish, ijodiy ishlarini baholay olish.

Amaliy san`atda turli badiiy materiallar vositasidan foydalanish.

(2 soat amaliy)

Amaliy san`at insonlarning kundalik hayotida nafaqat estetik, balki funksional qiymatga ega bo`lgan san`at shaklidir. Bunga mebel dizayni, to`qimachilik, keramika, zargarlik san`ati, metall ishlov berish va boshqa turli sohalar kiradi. Amaliy san`at asarlari bir vaqtning o`zida estetik go`zallikni taqdim etadi va ijtimoiy hayotda muhim rol o`ynaydi. Amaliy san`at asarlarini tahlil etish va baholash esa san`atkorning ijodiy yondashuvini tushunish, uning ishlash jarayonini baholash va asarlarning mazmunini to`liq anglash imkonini beradi. Bunday tahlil, shuningdek, san`at asarining ijodiy yuksalishini va uning jamiyatdagi ahamiyatini aniqlashda yordam beradi.

1. Amaliy san`at asarlarini tahlil etish

Amaliy san'at asarlarini tahlil etish jarayoni bir nechta muhim bosqichlardan iborat bo'lib, har bir bosqichda asarning estetik, funksional va madaniy ahamiyati o'rganiladi. Asarlarni tahlil qilishda quyidagi asosiy aspektlar hisobga olinadi:

1.1. Formaning va tarkibiy qismlarning tahlili

Amaliy san'at asarining shakli va tarkibi — uning muhim elementlaridir. Har bir detal, rang, shakl, kompozitsiya va material san'atkor tomonidan maqsadli ravishda tanlanadi. Asarni tahlil qilishda uning shakli qanday funktsiyani bajarishi, naqsh va ornamentlar qanday ko'rinish berishi va ular qanday birlashib, o'zaro aloqada bo'lishi lozimligini tushunish muhimdir. Shuningdek, asarning turli elementlari orasidagi balans, simmetriya va ritm ham muhim tahlil qilish nuqtalaridir.

Misol uchun, to'qimachilikda naqsh va ranglarning uyg'unligi va ularning dizayndagi o'rni tahlil qilinadi. Mebel dizaynida esa uning estetik ko'rinishi bilan birga, uning funksional jihatlari (masalan, qulaylik, o'rnatish va boshqa jihatlar) ham muhim ahamiyatga ega. Har bir detaldagi o'zgarishlar asarning umumiy tasvirini va vazifasini qanday o'zgartirishi mumkinligi ko'rib chiqiladi.

1.2. Materiallar va ularning tanlovi

Amaliy san'at asarlarini tahlil qilishda materiallarning ahamiyati katta. Materiallar asarlarning texnologik va estetik sifatlarini belgilaydi. Masalan, keramika buyumlari bilan ishlashda loyning tuzilishi, rangi va unga qo'llaniladigan texnikalar asarning sifatini belgilaydi. Zargarlikda esa turli metallar, qimmatbaho toshlar va ularning kombinatsiyasi asarlarning estetik va qiymatli jihatlarini ta'minlaydi.

Materiallarning tanlovi asarning funksiyasiga mos kelishi kerak. Masalan, mebel ishlab chiqarishda yog'och, metall yoki plastmassa tanlovi, to'qimachilikda esa mato turi va uning xususiyatlari san'atning sifatiga va uning ishlashiga bevosita ta'sir qiladi.

1.3. Ijtimoiy va madaniy kontekst

Amaliy san'at asarlarini tahlil qilishda uning ijtimoiy va madaniy kontekstini hisobga olish zarur. Asarlar, odatda, o'z davrining madaniy, ijtimoiy, diniy yoki siyosiy sharoitlariga mos ravishda yaratiladi. Masalan, ma'lum bir tarixiy davrning badiiy materiallaridan foydalanish yoki ma'lum bir madaniyatning estetik me'yorlariga amal qilish asarni o'z davrining va jamiyatining ma'naviy xususiyatlarini ifodalaydi.

Diniy va diniy emas, ijtimoiy va siyosiy qiymatlar amaliy san'at asarlarini shakllantirishda muhim omil bo'lgan. Masalan, XVIII asrda Yevropadagi rokoko uslubi yoki XX asrda konstruktivizm va funksionalizmning tarixi orqali san'at asarlarining qanday ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy vazifalarni bajarishga intilganini ko'rish mumkin.

1.4. Ijodiy va badiiy yondashuv

San'atkorning ijodiy yondashuvi asarlarni tahlil qilishda alohida ahamiyatga ega. Har bir ijodiy ishda san'atkorning o'zi, uning g'oyalari va qarashlari aks etadi.

Asarni tahlil qilishda uning yangiligi, uslubiy farqlari, shuningdek, san'atkorning g'oya va kompozitsiyadagi xususiyati o'rganiladi. Misol uchun, minimalist dizaynda oddiy shakllar va chiziqlar, har xil turdagi ornamentlardan voz kechish orqali ijodiy yondashuvni namoyon etadi.

Bundan tashqari, amaliy san'atdagi badiiy yondashuvlar zamonaviy texnologiyalar bilan uyg'unlashmoqda. Masalan, raqamli texnologiyalar orqali yaratilgan naqshlar yoki 3D modelleme yordamida ishlab chiqilgan buyumlar san'atkorning ijodiy yondashuvini ko'rsatadi.

2. Ijodiy ishlarni baholash

Amaliy san'at asarini baholash, ularning estetik, funksional va innovatsion jihatlarini o'rganishni talab qiladi. Baholashda bir nechta asosiy mezonlar mavjud:

2.1. Estetik baho

Amaliy san'at asarlarining estetik sifati uning eng muhim omillaridan biridir. Asarlarning ranglari, kompozitsiyasi, shakli va umumiy ko'rinishi, ya'ni uning ko'rishdagi taassuroti, estetik baho o'rnida turadi. Yaxshi tahlil qilinishi va baholanishi kerak bo'lgan boshqa elementlar orasida materialning sifatli ishlatilishi, yuzaning tekisligi va detallarning nozikligi mavjud.

2.2. Funksionallik va amaliy qiymat

Amaliy san'atning o'ziga xos xususiyati uning funksionalligidir. Baholashda asarning maqsadga mosligi, ishlashdagi qulaylik va foydalanish uchun mosligi inobatga olinadi. Misol uchun, mebel dizaynida uning shakli va qulayligi, foydalanishdagi ergonomik xususiyatlar, to'qimachilikda esa matoning bardoshlilik va qulayligi baholanadi.

2.3. Innovatsion yondashuv

San'at asarlarini baholashda uning innovatsionligi ham muhim ahamiyatga ega. Yangi texnologiyalar, yangi materiallardan foydalanish, yangi dizayn g'oyalari va uslublar innovatsion yondashuvni ko'rsatadi. Bunday asarlar nafaqat estetik jihatdan, balki yangi yondashuvlar va metodologiyalarni joriy qilishda ham katta rol o'ynaydi.

2.4. Xalqaro va madaniy kontekstda baholash

Amaliy san'at asarini baholashda uning xalqaro miqyosdagi ahamiyatini va madaniy kontekstini ham hisobga olish zarur. Shuningdek, asarning boshqa san'at asarlari va madaniy qarashlar bilan bog'lanishini baholash zarur. Madaniyatlararo bog'lanish, globallashtirish jarayonida badiiy yondashuvlarning birlashishi va aloqalari amaliy san'atni baholashda muhim o'rin tutadi.

3. Badiiy materiallar va ularning ahamiyati

Amaliy san'at turli badiiy materiallardan foydalanishni o'zida mujassam etgan bir san'at sohasi bo'lib, uning asosiy maqsadi estetik go'zallikni yaratish bilan birga, funksionallikni ham ta'minlashdir. Amaliy san'atda ishlatiladigan badiiy materiallar nafaqat uning tashqi ko'rinishini, balki asarning ma'naviy, ijtimoiy va madaniy ahamiyatini ham belgilaydi. Ushbu maruza jamlanmasi amaliy san'atda

keng qo'llaniladigan asosiy materiallar, ularning xususiyatlari, ishlash usullari va ijodiy yondashuvlarni ko'rib chiqadi.

1. Yog'och

Yog'och qadim zamonlardan beri amaliy san'atda eng ko'p ishlatilgan materiallardan biri hisoblanadi. U mebel, haykalsozlik, to'qimachilik va boshqa ko'plab san'at shakllarida ishlatiladi. Yog'ochning tabiiy tuzilishi, ranglari, shakllari va uning mustahkamligi uni san'atda juda mashhur materialga aylantiradi.

Xususiyatlari:

Yog'och materialining tabiiy go'zalligi va turli ranglari san'atkorlar uchun cheksiz ijodiy imkoniyatlarni taqdim etadi.

Yog'och oson ishlanadigan material bo'lib, uni kesish, silliqlash, qadoqlash va o'ymak osonlik bilan amalga oshiriladi.

Yog'ochning turli navlari (masalan, qarag'ay, emish, tegin) har xil ta'sir va estetik effektlar yaratadi.

Qo'llanilishi:

Mebel ishlab chiqarishda yuqori sifatli yog'ochlardan foydalaniladi. Mebel dizaynida ularning shakllari va funkcionalligi muhim ahamiyatga ega.

Yog'ochdan haykal, o'ymakorlik asarlari va boshqa dekorativ buyumlar ham yaratiladi.

2. Metall

Metall materiallar, ayniqsa zargarlik san'atida va mebel dizaynida keng qo'llaniladi. Metallning mustahkamligi va chidamliligi amaliy san'atda asosiy afzallik hisoblanadi. Zargarlik buyumlaridan tortib, arxitekturaviy bezaklargacha metall keng qo'llaniladi.

Xususiyatlari:

Metall mustahkam va uzoq muddat xizmat qiladi.

Ular turli shakllarga kiritilishi, o'zgartirilishi va polirovka qilinishi mumkin.

Metallning turli xillari (masalan, oltin, kumush, temir, bronza) estetik va funkSIONAL jihatdan farq qiladi.

Qo'llanilishi:

Zargarlik buyumlari, haykallar va metall mebellar ishlab chiqarishda ishlatiladi.

Metall naqshlar va ornamentlar arxitekturaviy bezaklarda, masalan, eshiklar, derazalar, yoritish tizimlarida keng tarqalgan.

3. Keramika

Keramika — bu loydan tayyorlanadigan material bo'lib, uning keng qo'llanilishi tosh buyumlar, idishlar, chinni buyumlar, keramika plitalar va boshqa

ko‘plab asarlarga olib keladi. Keramika materiallari asosan to‘qimachilik va boshqa qo‘shma buyumlarni yaratishda ishlatiladi.

Xususiyatlari:

Keramika turli shakllarda va ranglarda yaratiladi, u har xil texnikalarga asoslanadi: bo‘yoqlar, silliqlash va qoplama.

Keramika yuqori issiqlik va havoning ta'siriga chidamli materialdir.

Keramika materiali nafaqat estetik jihatdan go‘zal, balki uning issiqlikni yaxshi saqlashi va uzoq muddat foydalanishga yaraydiganligi uchun amaliy jihatdan ham zarurdir.

Qo‘llanilishi:

Keramika idishlari, chinni buyumlar, plitalar, va dekorativ san‘at buyumlari ishlab chiqarish.

Keramika materiallari interyer dizaynida keng qo‘llanilib, devor bezaklari va uy-joy interyerlarida turli naqshlar va ornamentlar yaratishda ishlatiladi.

4. To‘qimachilik

To‘qimachilik san‘atida materiallarning bir necha turi ishlatiladi: ipak, jun, paxta, sintetik tolalar va boshqa maxsus matolar. To‘qimachilik materiallari asosan kiyim-kechak, pardalar, gilamlar va boshqa uy-ro‘zg‘or buyumlarini yaratishda ishlatiladi.

Xususiyatlari:

To‘qimachilik materiallari yumshoq, elastik va turli ranglarda bo‘lishi mumkin.

Matolar juda qulay ishlanadi, ularning naqshlari va dizaynlari ko‘p o‘zgaruvchan bo‘lishi mumkin.

Sintetik materiallar zamonaviy va mustahkam, shuningdek, suvga chidamli bo‘lishi mumkin.

Qo‘llanilishi:

To‘qimachilikda kiyim-kechak, pishiruv materiallari, pardalar va yostiqlar ishlab chiqariladi.

Interyer dizaynida matolar yordamida mebelni bezash, parda va gilamlar yaratish.

5. Plastmassa va Kompozit Materiallar

Zamonaviy amaliy san‘atda plastmassa va kompozit materiallar ko‘p qo‘llanilmoqda. Bu materiallar innovatsion dizaynlarni yaratish va turli shakllar va o‘lchamlarni ishlab chiqishda yordam beradi.

Xususiyatlari:

Plastmassa oson shakllanadi va ko‘plab ranglar va tuzilmalarni olish mumkin.

Kompozit materiallar bir nechta turli materiallarning aralashmasi bo‘lib, ularning mustahkamligi va chidamliligi yuqori bo‘ladi.

Ular yengil, ammo mustahkam, shuningdek, arzonroq bo'lgan materiallardir.

Qo'llanilishi:

Plastmassa va kompozit materiallar, ayniqsa, mebel, arxitektura, transport vositalari va boshqa texnik buyumlar yaratishda ishlatiladi.

Ular shuningdek, ishlab chiqarish va sanoat uskunalarda keng qo'llaniladi.

6. Shisha

Shisha materiallari asosan zamonaviy dizaynlarda, ayniqsa, interyer bezaklari va yoritish tizimlarida keng qo'llaniladi. Shisha materiallaridan chiroyli naqshlar, vitrajlar, dekorativ elementlar va boshqa san'at asarlari yaratiladi.

Xususiyatlari:

Shisha materialining porloq va shaffof tuzilishi dekorativ imkoniyatlarni kengaytiradi.

Shisha nisbatan nozik material bo'lishi mumkin, ammo u zamonaviy san'atda juda estetik ko'rinish yaratadi.

Shishaning ranglari va naqshlari san'atkorlarga keng imkoniyatlar taqdim etadi.

Qo'llanilishi:

Vitraj san'atida, shisha oyna va oynalar, dekorativ yoritish tizimlarida keng qo'llaniladi.

Shisha materiallari mebel va boshqa dekorativ buyumlarda ham ishlatiladi.

7. Tabiiy Tabiiy Kiyim va O'simlik Materiallar

Tabiiy toshlar, charm, teri, shuningdek o'simlik tolalari ham amaliy san'atda qo'llaniladigan materiallardir. Bu materiallar, ayniqsa, maxsus qo'llanishlarda yoki ekologik toza mahsulotlar yaratishda ishlatiladi.

Xususiyatlari:

Bu materiallar tabiiy va ekologik toza hisoblanadi, ular sifatli va estetik jihatdan boy.

O'simlik tolalari va teri materiallari qulay, issiqlikni ushlab turadigan va uzoq muddat foydalanishga mos keladi.

Qo'llanilishi:

Charm va teridan kiyim-kechak, sumkalar, aksessuarlar, zargarlik buyumlari ishlab chiqariladi.

Tabiiy toshlar esa haykallar va boshqa badiiy asarlar yaratishda ishlatiladi.

6-MAVZU. Naqqoshlik san'ati haqida. Ganch san'atida turli maktab namoyondalari. Amaliy san'at turlarida erishilgan yangi ijodiy natijalar
(2 soat amaliy)

Naqqoshlik, naqshkorlik — amaliy san'atning qadimiy turi; naqsh yaratish kasbi. Naqqosh usta qog'ozga yoki matoga naqsh mujassamotini yoki naqsh taqsimini chizib oladi (ayniqsa, girih va islomiy kabi murakkab naqshlarda), taxta, andoza tayyorlaydi. Amaliy san'at ustalari 2 xil usulda bezak yaratadilar: naqqoshlar tayyorlagan taxta, andoza yordamida hamda naqsh (gul), to'g'ridan-to'g'ri bezash jarayonida ustalar tasavvurining mahsuli sifatida yaratiladi. Naqqoshlikda naqsh, bezakni malakali naqqosh ustalar chizib beradilar, bunday naqshlarni me'morlik, gilamchilik, kashtado'zlik, kandakorlik va boshqa xillardagi naqsh mujassamotlarida birday uchratish mumkin. Naqsh yaratish ustadan did, mahoratdan tashqari qunt, uzoq mashq-malaka talab qiladi. Naqqoshlar o'tmishda xalq ustalarining eng bilimdon, iste'dodli qismini tashkil etgan, ular ustozlarda turli fanlardan ta'lim olgan, turli fanlarni (adabiyot, musiqa, tarix, kimyo, matematika) yaxshi bilgan.

O'rta Osiyo hududidagi me'moriy yodgorliklar, arxeologik qazilmalar naqqoshlikning bu yerda qadimdan rivojlanganligini ko'rsatadi. Amaliy bezak san'ati turlari (kulollik, miskarlik, zargarlik, gilamchilik, kashtado'zlik, kandakorlik va boshqalar) hamda me'morlikning taraqqiyoti naqqoshlikning ham rivojini taqozo etdi. Qo'yqirilganqal'a, Tuproqqal'a, Ko'hna Urganch, qadimgi Termiz, Ayritom, Bolaliktepa, Varaxsha, Afrosiyob va boshqa joylardan topilgan turli xil uslubdagi naqsh namunalarining jozibadorligi ajdodlarning yuksak madaniyatidan darak beradi. Naqqoshlik, ayniqsa, o'rta asrlarda (9-12, 14-15, 18-19-asrlar) da keng tarqaldi. Kitobat san'atida qo'lyozmalarni mo'jaz asarlar bilan bezashda naqqoshlik hamda musavvirlik asosiy o'rin tutadi; me'morlikda naqshlarni qo'llash, ayniqsa, taraqqiy etib, o'z qonun-qoidalari hamda uslublari, o'ziga xos ranglarning uyg'unligiga va mustaqil mujassamotlariga ega bo'lgan.

O'zbekistonning turli viloyatlaridagi me'moriy yodgorliklar, idish, buyum, mehnat qurollaridagi naqshlarda umumiylik ko'zga tashlansa-da, Buxoro, Xiva, Farg'ona, Toshkent va boshqa joylarda shu yerlarning o'ziga xos naqsh uslublari vujudga kelgan. Naqqoshlik avloddan-avlodga o'tgan, shogirdlar ustozlaridan o'rgangan naqsh namunalarini iste'dodlari darajasida boyitib borganlar va naqqoshlikni rivojlantirganlar. O'zbekiston hududi (turli mintaqalari)da o'ziga xos bo'lgan naqqoshlik maktablari shakllangan. Shunga ko'ra, Xorazm, Buxoro, Samarqand, Farg'ona vodiysi, Toshkent naqqoshligi ayrim o'ziga xos xususiyatlari bilan bir-biridan farqlanadi. 20-asr o'rtalaridan naqqoshlik-bezak mujassamotlariga tasvirlar (me'moriy obi-dalar, kishilar portretlari va boshqalar) ham kiritila boshlandi. Jumladan, kandakori buyumlar bezagida me'moriy obidalar, chinni buyumlar bezagida esa atoqli kishilarning portretlari va boshqal shu kabilar o'z ifodasini topdi.

20-asr 90-yillaridan buyon naqqoshlik ustalari ijodiy markaz va uyushmalarga birlashgan holda ijod qilmoqda. Shu bilan bir qatorda, usta, musavvir, hunarmand

ustalarning ijodi diqqatga sazovordir. Qolaversa, naqqoshlik keng taraqqiy etgan bo'lib, ustalar yangi qurilayotgan inshootlarda hamda madaniy yodgorliklarning ta'mirida faol ishtirok etmoqda. Bevosita ularning ishtirokida „Oqsaroy“ qarorgohi, Oliy Majlis binosi, Temuriylar tarixi davlat muzeyi, „Turkiston“ konsert zali, O'zbekiston konservatoriyasi binolari bezalgan. Usta-naqqoshlardan M. To'rayev, A. Ilhomov, S Mahmudov, Q. Shoislomov, H. Nuraliyev, S. Shukurov va boshqalar naqqoshlikning rivojiga katta hissa qo'shdilar. Bundan tashqari, naqqoshlik buyumlari bilan ustalar xorij ko'rgazmalarida ham faol qatnashishadi.

Shuningdek, malakali naqqosh va ustalar qadimdan usta-shogird usulida tayyorlanishgan. Hozirgi kunda ham shu usulda naqqosh ustalar tayyorlash saqlangan, shuningdek, maxsus bilim yurtlari, kollejlarda, badiiy markazlarda naqqoshlik bo'yicha ham muta-xassislar tayyorlanadi.

Paleolit davrida amaliy-dekorativ san'at namunalari ham keng tarqala boshladi. Buyumlarni naqsh bilan bezashga, turli taqinchoqlarga, tumorlarga ehtiyoj paydo bo'lganligi arxeologlar tomonidan topilgan ashyoviy buyumlarda namoyon bo'lmoqda. Odamlarning o'troq holga o'tishlari, tabiat qonunqoidalarini kuzatish simmetriya, ritm, shakl tuyg'ularini o'sishiga sabab bo'ldi. Bir xil elementlarning tekis qaytarilishi yoki oralab kelishi asosida vujudga keladigan o'ziga xos naqqoshlik san'atini maydonga keltirdi. Naqqoshlik yangi tosh (neolit) asrida keng yoyildi, dekorativ-amaliy san'atning taraqqiy etishga ta'sir ko'rsatdi va yordam berdi. Kulolchilik va boshqa buyumlarni naqsh

bilan bezash keng tus oldi. Parallel, spiralsimon va to'liqsimon chiziqlar, aylanalar shu davrdagi ko'pgina naqshlarning asosini tashkil etadi. Geometrik naqshlar asta-sekin sxematik odam, hayvonlar va o'simliklar dunyosidan olingan shakllar bilan boyitilib, mazmunan kengayib bordi. Uning elementlari koinot kuchlarining ramziy belgilarini aks ettira bordi. Masalan, rozetkaquyosh ramzi, to'liqsimon chiziq- harakat, suv ramzi va hokazo. Naqqoshlik san'ati endilikda dekorativ funksiyani bajaribgina qolmay, balki shu bilan birga, kishilarning Qoyaviy va falsafiy tushunchalarni ham ifodalay boshladi. Bronza asrida O'rta Osiyoda kulolchilik yanada rivojlandi. Kulolchilik dastgohlarining yuzaga kelishi esa, yaratilgan buyumlarning yanada nafis va go'zal bo'lishini ta'minladi. Chustdan topilgan qizil fonga qora bo'yoqlar bilan rasm va naqshlar ishlagan sopol buyumlar diqqatga sazovordir. Temir asrida ham dekoartiv-amaliy san'at yetakchi o'rinni egallaydi. Bezash ishlarida geometrik naqshlardan tashqari, syujetli kompozitsiyalardan foydalanish alohida rivojlangan. O'rta Osiyoning qadimgi davri san'ati va madaniyatini o'rganishda yer ostidan, qabrlardan topilgan turli dekorativ amaliy san'at namunalari, jang, ov va mehnat qurollari ham muhim rol o'ynaydi. Sopol buyumlar, bronza, oltin, kumushdan ishlangan, kishilar ehtiyoji uchun ishlatiladigan buyumlar yuzasi naqshlar bilan bezatilgan, bo'rtma tasvir va haykallar bilan pardoqlangan.

Ayrim buyumlar yuzasiga esa hayotiy voqyealar aksi tushirilgan. Ana shu daliliy materiallar o'tmish san'ati va madaniyati, kishilarning estetik, badiiy qarashlarini bilishga xizmat qiladi. O'zbekiston hududida arxeologik qazilmalardan Xorazm, So'g'd, Baqtriya va boshqa viloyatlarda naqqoshlik san'atining rivojlanganligi ma'lum. Surxondaryo viloyatidagi Fayoztepa (I-II asr), Dalvarzintepa (I-asr) budda ibodatxonalarida qazilmalaridan topilgan rasm, naqsh qoldiqlari buning yaqqol dalilidir. Eramizdan avvalgi IV-VI asrlarda O'rta Osiyodagi badiiy hayot va madaniyatni tushunishda Amudaryoning yuqori oqimi tomonidan topilgan "Amudaryo boyligi" (Oks boyligi) muhim o'rinni egallaydi. Hozirgi kunda Londondagi Britaniya muzeyida saqlanayotgan bu yodgorliklar ichida oltindan yasalgan haykallar, turli ko'za, bilaguzuk, uzuk, muhr, tangalar, oltindan yasalgan arava va qurollar diqqatga sazovordir. Buyuk sarkarda Iskandar Zulqarnay (Aleksandr Makedonskiy) eramizdan avvalgi IV asrlarda Axmoniy davlatini tor-mor etib, O'rta Osiyo yerlarining ko'pgina qismini o'ziga qaratib oldi. Faqat Xorazm, Farg'ona va Sirdaryo bo'yidagi ko'chmanchi qabilalargina o'z mustaqilligini saqlab qoldi. Amaliy san'atga bu qadar chuqur falsafiy yondoshish natijasida shartlilik, stilizatsiya - ramziylikka asoslangan badiiy bezak asarlari yaratish kuchaygan. Ushbu tarixiy omil o'zbek milliy bezak san'atining gurkirab rivojlanishiga turtki bo'lgan va hozirda jahonga mashhur me'morchilik yodgorliklarimiz ulardagi ganchkorlik, koshinkorlik, naqqoshlik, xattotlik, toshqaroshlik va boshqa turdagi san'atlarning ajoyib darajada uyg'unligidan va mujassamligidan dalolatdir. Xalq amaliy bezak san'ati kishilarning ma'naviy olamini boyitadi, badiiy didini shakllantiradi, ruhiyatini tarbiyalaydi. Shuning uchun ham o'zbek xalq amaliy san'ati kishilarni badiiy-ahloqiy, umuminsoniy tarbiyalab, ularning ilmiy dunyoqarashlarini shakllantirishda, hamda madaniy darajasini oshirishda eng zarur manbalardan biri hisoblanadi.

Yaqin o'tmishda o'zbek amaliy bezak san'atining eng rivojlangan naqqoshlik, ganchkorlik, tosh va suyak o'ymakorligi, kandakorlik, pichoqchilik, bo'yrachilik, zargarlik, kashtachilik, zardo'zlik, gilamdo'zlik, kigizchilik, savatchilik kabi turlarining o'ziga xos bajarish texnologiyalari, haqiqiy milliy nomlari, ularga xos atamalar, bu san'atlarga xos maktablar, uslublar hamda shu sohalarida nom qozongan ustalarning xizmatlari butun jahonga dong'i ketgan. O'rta Osiyo naqqoshlik san'ati qadimdan dunyoga mashhur. O'tmishda ota-bobolarimiz qurgan muhtasham binolar hozirgi kungacha maftunkor jilvasini yo'qotmagan. Yuksak did bilan ishlangan naqshlar hozirgacha bizni hayratga solib kelmoqda. Naqsh arabcha tasvir, gul degan ma'noni bildirib, u qush, hayvonot, o'simlik dunyosi, geometrik va boshqa turli shakllarning ma'lum tartibda takrorlanishidan hosil qilingan bezakdir. Islom talablariga buysunish oqibatida jonivorlar, parrandalar va odamlarni tasvirlash yo'qolib borib naqqoshlik rivoj topdi. Arab yozuvi o'zlashtirildi. Natijada naqshlar bilan unvonli yozuv (epigrafika) uslubi paydo bo'ldi. Arab yozuvi naqshlar bilan birga chizildi. Arab yozuvi ham bezak, ham duo-afsunlar vazifasini bajardi.

Naqqoshlik xalq-amaliy bezak san'atning bir turi sifatida qadimdan o'zbek madaniyatining muhim bo'lagi hisoblanadi. Ko'p asrlar mobaynida uning badiiy an'analari vujudga keldi va rivojlandi. Naqshlarda san'atning boshqa hamma turlaridan farqli ravishda avlodlarning chambarchas bog'liqligini, milliy an'analarning davomiyligini ko'rish mumkin. Naqqoshlik an'analari san'atning ana shu turini o'rganish metodlari sifatida ham bobodan otaga, otadan o'g'ilga o'tib kelgan. Ana shu davomiylik tufayli naqqoshlik san'ati hozirgacha saqlanib kelmoqda.

Naqshning eng yaxshi namunalari boy ijodiy fantaziya orqali birlashtirilgan shakllarning maqsadga muvofiqligi va go'zalligi bilan farqlanadi. Bunda xalq ustalarining atrof muhitga qarashlaridagi tafovut aks etadi. Naqshdagi chizgilar o'yini musiqadagi ohang singari, qo'shiq va ertak kabi "xalq hayotiy tajribasining katta umumlashmasidan" tarkib topgandir. Badiiy naqqoshlik ranglarning uyg'unligida va o'ziga xos kompozitsiyalarda go'zallik yaratish san'atidir. Naqqosh usta o'z ishida ranglarning tabiiy jilosidan va uyg'unligidan, bejirim shakldan, material fakturasidan mohirlik bilan foydalanib yorqin ifodalikka erishadi. O'zbekistonning an'anaviy me'morchiligida naqqoshlik asosan shiftlarni, jimjimador araqilarni, saroy ustunlarini, masjidlar, maktablar, boylarning uylari, yog'ochdan yasalgan buyumlarni bezashda qo'llangan. Nozik o'simliksimon-geometrik naqshdagi o'zaro singib ketgan novdalar, shoxlar va hashamatli tasvirlangan gullarning ritmik harakati, o'zbek ustalarining ishlaridagi islami va girih naqshlarining klassik motivlari shiftlarning shakliga moslangan. Naqsh ko'proq interyerlarni va yopiq ayvon, peshayvonlarni bezashga xizmat qiladi. Hozirgi paytda naqshdan me'morchilikda, uy jihozlari, sovg'alar, mayda yog'och o'yinchoqlar, musiqa asboblari va turmushda kerakli buyumlarni bezashda foydalaniladi. Badiiy naqqoshlik san'ati hozirgi kunda keng tus olmoqda. Matbuot, radio, televideniye, kino orqali kishilar ana shu san'at namunalari va uning xalq ustalari bilan tanishmoqdalar. Bu san'atkorlar orasida O.Qosimjonov, Ye.Raufov, A.Boltayev, S.Norqo'ziyev, A.Azimov, A.Isayev, B.Abdullayev, T.To'xtaho'jayev, J.Xakimov, Z.Bositxonov, M.To'rayev, T.Ahmedov, K.Karimov, A.Illhomov va boshqalar bor. Xalq ustalarimizning, ulardan ta'lim olgan shogirdlarning ishlarini Toshkentdagi amaliy san'at muzeyida, ko'rgazma zallarida, badiiy salonlarda, shuningdek, turarjoy va jamoat binolarida, masalan, Toshkent Davlat sirki, Alisher Navoiy nomidagi opera va balet teatri, Milliy akademik drama teatri, Temuriylar tarixi muzeyi, Oliy Majlis va Shahar Hokimiyati binolari, metro stansiyalari, mehmonxonalar, kabi ma'muriy va maishiy inshootlarda ko'rish mumkin. Hozirgi vaqtda maktablarda va maktabdan tashqari muassasalarda to'garaklar tarmog'ini iloji boricha kengaytirish vazifasi qo'yilmoqda. Xalq naqqoshlik san'atini o'rganish o'quvchilarda badiiy didni, mehnatsevarlikni rivojlantirishga va qator foydali bilim hamda malakalarni tarkib toptirishga xizmat qiladi. Ularning ijodiy qobiliyatlarini aniqlash va o'stirishga yordam beradi.

7-MAVZU. Kompozitsiya va innovatsion texnologiyalar *(2 soat amaliy)*

Kompozitsiya masalalari pedagogika sohasida amalga oshirilgan tadqiqotlarda ham keng miqyosda tadqiq etilgan. Xususan, S.A.Drozdov pedagogika oliy ta'lim muassasalarining badiiy-grafika fakulteti sirtqi bo'limida tahsil olayotgan 1–2-kurs talabalarining obrazli tafakkurini rivojlantirishda kompozitsiyadan maxsus mashqlar tizimini ishlab chiqar ekan, kutilgan natijalarga erishish uchun nafaqat muammoning pedagogik va psixologik masalalariga, balki, tarixiy, falsafiy masalalarga ham alohida e'tibor qaratish lozimligiga ishora qiladi. Jumladan, falsafiy aspekt sifatida rassomning ijod qilish jarayonining bosqichlarida uning obrazli tafakkurini rivojlantirishni ko'rsatgan bo'lsa, tarixiy aspekt sifatida Rossiyada "Kompozitsiya"ni fan sifatida o'qitish tarixini xorijiy tajribalar bilan qiyosiy talqinda taqdim etgan. Bu tadqiqot, avvalo, pedagogik tadqiqot bo'lganligi bois bizni, birinchi navbatda, kompozitsiyani o'qitish jarayonida talabalarda obrazli tafakkurni rivojlantirishning pedagogik tizimi, uning pedagogik modeli alohida qiziqish uyg'otdi. Shuningdek, pedagogik tadqiqotlarning natijalarini baholashning muhim komponenti – talabalarining kompozitsiya sohasida bajargan ishlarini baholash mezonlari bizning tadqiqotimiz uchun andaza vazifasini o'tadi. S.A.Drozdovning dissertatsiyasida kompozitsion faoliyat davrida talabalarda obrazli tafakkurni rivojlantirishning pedagogik va psixologik hamda metodik jihatlari ishlab chiqilgan. Dissertatsiyaning badiiy pedagogika nuqtai nazaridan ilmiy qiymati shundaki, dissertant haqli ravishda takidlaganidek, kompozitsiyaning asosiy didaktik vazifasi talabalarda obrazli tafakkurni rivojlantirishga yo'naltirilishi lozim. Zero, kompozitsion mushohada tafakkurni rivojlantiradi. Tafakkurning barcha turlari, ayniqsa, intellektual va badiiy tafakkur mukammal kompozitsion yechimga ega bo'lgan tasviriy san'at asari yaratishning muhim shartlaridan biridir. Tadqiqot metodologiyasi. Kompozitsiya fanining nazariy asoslarini tadqiq etgan olimlar, amaliyotchi rassomlar uning qonuniyatlarini taokmillashtirishda, birinchi navbatda, ta'lim oluvchilarda o'quv materiallari, axborotlarni idrok etishga bo'lgan sensor qobiliyatlar, ya'ni ma'lumotni qabul qilish, idrok etishning ongliligiga alohida e'tibor qaratganlar. Demak, kompozitsiyaga nisbatan amal qilinadigan bu qonuniyat, barcha o'quv fanlari qatori zamonaviy sharoitda ham mazmunan, metodik yondashuv nuqtai nazaridan takomillashtirishning asosiy pedagogik talablaridan biri sifatida qaralishi lozim. Masalan, kompozitsiya qonuniyatlarining asosiy komponentlari – ob'ekt (kompozitsiya)ni tasvir yuzasidan to'g'ri joylashtirish (komponovka), kompozitsiya (kartina) qismlarining o'zaro mutanosibliigi hamda muvofiqligi, rangshunoslik yechimlariga oid qonuniyatlar asrlar davomida amal qilinib kelinmoqda. Shu boisdan ham zamonaviy sharoitda kompozitsiyaning mazmunini takomillashtirishda, avvalo, innovatsion yondashuvlardan foydalanishga ustuvor tarzda ahamiyat qaratish maqsadga muvofiq. Tasviriy san'atda kompozitsiyaning o'ziga xosligi uning tur va janrlarida ham yaqqol namoyon bo'ladi. Kompozitsiya esa tasviriy san'atning barcha tur va janrlarining ijodiy cho'qqisi sanaladi. Masalan, portret janrida obrazning asosiy parametrlari sifatida insonning fiziologik va anatomik parametrlari muhim rol o'ynaydi. Bu omil

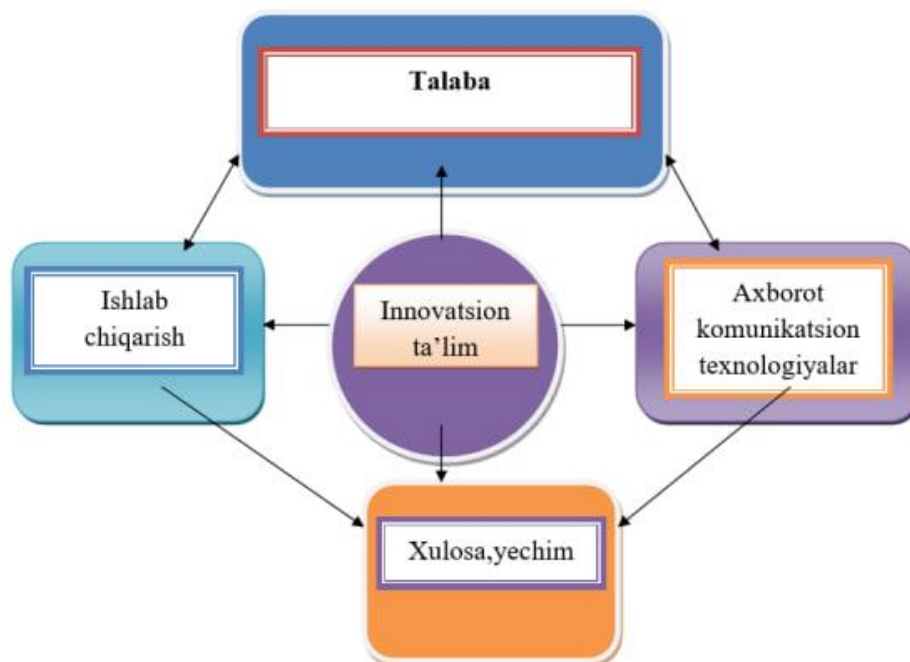
Uygʻonish davrining buyuk olimi, muhandisi, ixtirochisi va rassomi Leonardo da Vinchining ijodida yaqqol namoyon boʻlgan. Uning tadqiqotchilik, ixtirochilik va badiiy ijod maktabi turli iurli aspektlarda rivojlantirib borildi. Shu tariqa tasviriy sanʼatning nazariy asoslari, kompozitsiya qonuniyatlarini oʻzlashtirishda turli yoʻnalishdagi maktablarning taʼlim tizimlari shakllanib, rivojlanib bordi. Oliy badiiy pedagogik taʼlimda faoliyat koʻrsatayotgan professor-oʻqituvchilarning kompozitsiyaga oid bilimlarini oshirish maqsadida malaka oshirish kurslarida yangi manbalar, jumladan mahalliy va xorijiy mutaxassislar tomonidan yaratilgan ilmiymetodik ishlanmalar bilan tanishtirish hamda ulardan amaliy pedagogik faoliyatda foydalanish yuzasidan tavsiyalar berish ularning kompozitsiya saboqlarini samarali kechishini taʼminlaydi.

Taʼlimning raqamli texnologiyalaridan foydalanish taʼlim jarayonini, jumladan oliy badiiy pedagogik taʼlimda tasviriy sanʼat, xususan, kompozitsiyani oʻqitish jarayonining didaktik imkoniyatlarini oshiruvchi manba sifatida ahamiyatlidir. Bu, oʻz navbatida, boʻlajak tasviriy sanʼat oʻqituvchilari tayyorlaydigan oliy taʼlim muassasalari professor-oʻqituvchilarining kompyuter savodxonligini oshirishni taqozo etadi. Tahlil va natijalar. Kompozitsiyaning yana bir oʻziga xos xususiyati tasviriy sanʼatning tur va janrlarida oʻziga xoslik kasb etishi bilan izohlanadi. Manzara janrida esa boshqa janrlarda umumiy tarzda qoʻllaniladigan perspektiva va planlilik kompozitsiyaning asosiy qonuniyati sifatida ustuvor tarzda qoʻllaniladi, yaʼni obʼekt (tabiat koʻrinishi), undagi buyum, detallarning joylashishi havo va chiziqli perspektiva qonuniyatlariga qatʼiy amal qilingan holdi tasvirlanadi. Taʼkidlab oʻtkanimizdek, kompozitsiya qonuniyatlari yillar davomida ishlab chiqilgan hamda tarixan qatʼiy qonuniyat sifatida eʼtirof etilish jarayonida bir qator yangi shakllarga ega boʻlib bordi. Xususan, boʻlajak rassomlar tomonidan kompozitsiya qonuniyatlarini oʻrgatish jarayoniga samarali taʼsir koʻrsatuvchi metod va yondashuvlar muttasil oʻzgarib, takomillashib borgan. Tabiiyki, insoniyat tarixidagi rivojlanish tendensiyalari barcha sohalarda, jumladan, tasviriy sanʼat, xususan oliy pedagogik taʼlimda kompozitsiyani oʻqitish mazmunini takomillashtirishda innovatsion yondashuvlarni qoʻllashni taqozo etadi. Oʻz navbatida, yangilik, yaʼni innovatsiyalar qoʻllaniladigan texnologiyalarning asosini tashkil etadi. Talabalarda kompozitsiyaga oid nazariy bilim va amaliy malakalarni takomillashtirishda didaktikaning bosqichma-bosqich rivojlantirish printsipiga amal qilib, har bir bosqichda sifat koʻrsatkichlari ortib borishi uchun qulay muhit oʻziga xos pedagogik shart-sharoitni yuzaga keltirish lozim.

Har bir voqelikni estetik hodisa sifatida idrok etishda talabalarda tahlil qilish, taqqoslash, abstraksiyalash, konstruktsiyalash, transformatsiyalash va yakunda umumlashtirish kompozitsiya yaratishning asosiy shartlaridan biri ekanligini anglash hamda tasviriy faoliyatda unga ongli tarzda amal qilish kompetensiyalarini tarkib toptirish. “Kompozitsiya” oʻquv fani boʻyicha talabalarning badiiy, ilmiy va oʻquv bilimlarini takomillashtirishning eng asosiy bosqichlari aniqlanib, bu jarayonda oʻquv faniga oid ilmiy bilimlar tizimida kompozitsiyaga oid qonuniyatlarning tavsiflari, ularni amaliy tasviriy-ijodiy faoliyatda oʻzlashtirish jarayonlarining oʻziga xos xususiyatlari, qoʻllaniladigan metodlar, vositalar va yondashuvlar “Kompozitsiya” fani mazmunini mantiqiy anglashga asos boʻluvchi

bilimlar majmuasini shakllanishi va rivojlanishini ta'minlaydi. Bu jarayonda "Kompozitsiya" o'quv faniga oid hamda tarixan qo'llanib kelingan nazariyalar, qonuniyatlar zamonaviy sharoitda amal qilinadigan texnologiyalar bilan integrativ tarzda o'zlashtirishni ta'minlash muhim sanaladi. Shuningdek, o'quv materialini tanlab olishda qo'llaniladigan metodik yondashuv asosiy va ikkinchi darajali materiallarni klassifikatsiyalashni nazarda tutishi talab etiladi. Bu qaysi materialni qaysi bosqichda taqdim etish lozim, degan savolga o'ziga xos javob sifatida qabul qilinishi mumkin. Kompozitsion faoliyatning yordamchi funktsiya bajaruvchi komponentlari – kuzatish natijalari asosida material to'plash, ulardan kompozitsiya variantlari uchun qoralama, eskizlar va kompozitsiya variantlarini yaratish, bu jarayonda tasviriy san'atning qonuniyatlari va tasviriy-ifodaviy vositalaridan maqsadga muvofiq tarzda foydalanish kompetentsiyalarini shakllantirish hamda bosqichma-bosqich rivojlantirib borish. Bularning barchasi didaktik talablar sifatida oliy badiiy pedagogik ta'limda talabalarning kompozitsiyaga oid kompetentsiyalarini rivojlantirish mazmunini takomillashtirishning asosiy parametrlari hisoblanadi hamda ularga monand mashqlar tizimini ishlab chiqish va ularga mos texnologik yondashuvlarni qo'llash talabalarda kompozitsion faoliyat sifati va samaradorligini oshirishning pedagogik shart-sharoitlarini tashkil etadi. Innovatsion texnologiyalar ta'lim taraqqiyotida tutgan roli. Har bir jamnyatning kelajagi uning ajralmas qismi va hayotiy zarurati bo'lgan ta'lim tizimining qay darajada rivojlanganligi bilan belgilanadi. Bugungi kunda mustaqil taraqqiyot yo'lidan borayotgan mamlakatimizning uzluksiz ta'lim tizimini isloh qilish va takomillashtirish, yangi sifat bosqichiga ko'tarish, uning pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy qilish hamda ta'lim samaradorligini oshirish davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. «Ta'lim to'grisida»gi Qonun va «Kadrlar tayorlash milliy dasturi»ning qabul qilinishi bilan uzluksiz ta'lim tizimi orqali zamonaviy kadrlar tayyorlashning asosi yaratildi. Ma'lumki, uzluksizlik va uzviylik ta'lim tizimida, avvalo, jamiyatning ma'naviy va intellektual salohiyatini kengaytiradi, qolaversa, davlatning ijtimoiy va ilmiy taraqqiyotini takomillashtirish omili sifatida ishlab chiqarishning barqaror rivojlanishini ta'minlaydi. Pedagogik texnologiyalarning rivojlanishi va ularning o'quv-tarbiya jarayoniga kirib kelishi, shuningdek, axborot texnologiyalarining tez almashinuvi va takomillashuvi jarayonida har bir inson o'z kasbiy tayyorgarligini, maxoratini kuchaytirish imkoniyati yaratiladi. Ta'limning barcha bosqichlariga oid umumiy pedagogik va didaktik vositalari, talaba (yoki o'quvchi)ning dasturiy bilim, tasavvur va ko'nikmalari asosida mustaqil ishlash samaradorligini takomillashtirish, ilmiy fikrlashga, o'quv faniga qiziqishini kuchaytirish, kasbiy bilimlarini chuqurlashtirish, nazariy va amaliy mashg'ulot mobaynida ularning faolligini oshirishdan iboratdir. Jaxon pedagogik tajribasi, zamonaviy pedagogik texnologiyalarining talaba (yoki o'quvchi)larni fanlarga qiziqtirishga, ularning mustaqil ishlashda faolliklarini oshirishga imkoniyati cheksiz ekanligini tasdiqlamoqda. Ta'limning bugungi vazifasi talabalarni kun sayin oshib borayotgan axborot ta'lim muxiti sharoitida mustaqil ravishla faoliyat ko'rsata olishga axborot oqimidan oqilona foydalanishga o'rgatishdan iboratdir. Buning uchun ularga uzluksiz ravishda mustaqil ishlash imkoniyati va sharoitini yaratib berish zarur. Shuga ko'ra yoshlarining talab va

istaklaridan kelib chiqqan holda umumkasbiy fanlarni axborot kommunikatsion texnologiyalar orqali tayyorlab, yoshlarning yanada bilim va ko'nikmalarini shakllantirishga harakat qilish bugungi kun dolzarb muammosi desak xato qilmagan bo'lamiz.

Rasm-1: Innovatsion ta'lim va tuzilish sxemasi

Chunki innovatsion texnologiyalar orqali professor – o'qituvchilar global avditoryani yaratishdi. Bu esa ta'limni yanada imkoniyatlarini kengayishiga olib

8-MAVZU. Tarixiy va zamonaviy amaliy san'at asarlarida kompozitsion tahlil

(2 soat amaliy)

Kompozitsion tahlil san'at asarlarining tuzilishini, elementlar va ularning o'zaro aloqasini tahlil qilish jarayonidir. Kompozitsiya – bu san'at asarini tashkil etuvchi elementlarning joylashuvi va tartibini ifodalovchi konseptual tuzilma bo'lib, har bir elementning qanday joylashganligi, bir-biriga nisbatan o'rnashuvi, ularning vizual va mazmuniy munosabatlari asarning umumiy g'oyasini tashkil etadi. Kompozitsiyadagi har bir elementning bir-biriga mos kelishi, maqsadli joylashishi va tuzilmaviy munosabatlarni yaratishi asar yuzasidan izlanishlarga olib keladi. Tarixiy va zamonaviy amaliy san'at asarlarida kompozitsiyaning o'rni va uning tahlili muhim ahamiyatga ega, chunki u san'at asarini anglash va uning estetik jihatlarini chuqurroq tushunish imkonini beradi.

Tarixiy amaliy san'atdagi kompozitsion yondashuvlar. Tarixiy san'atda kompozitsiyaga nisbatan an'anaviy yondashuvlar ko'proq formalistik va estetik muvofiqlikka asoslangan bo'lib, ular san'atning maqsadga yo'naltirilgan tuzilishini aks ettirgan. Tarixiy san'atda kompozitsiya asosan simmetriya, balans, va

proporsiyalar orqali shakllangan. Renessansdan oldin, kompozitsiyaning markazlashtirilgan, simmetrik va aniq tartiblangan shakllari ustuvor bo'lgan. Bu davrlarning kompozitsiya yondashuvlarini tushunish, o'sha davrlarning san'atini va estetik qoidalarini anglashga yordam beradi.

Yunon-Rim san'ati. Antik yunon va rim san'ati kompozitsion tuzilishda mukammallikka intilish bilan ajralib turadi. Bu davrda kompozitsiyaning asosiy prinsiplari **simmetriya** va **proporsiyaning to'g'riligiga** asoslangan edi. Yunon haykaltaroshlik va tasviriy san'ati muayyan «golden ratio» (oltin nisbati)ga rioya qilib, barcha elementlar o'rtasida mukammal balansni saqlagan. Yunon rassomlari va haykaltaroshlari (masalan, Poliklet) o'z asarlarida aniq, idealizatsiyalangan proporsiyalarni qo'llagan. Rim san'atida ham bu yondashuv davom ettirilgan, ammo unda ko'proq realizmga asoslangan kompozitsion tuzilmalar ishlatildi.

Renessans san'ati XX asrga qadar san'at tarixining eng muhim davri sifatida kompozitsion tahlilga katta ta'sir ko'rsatdi. Bu davrda san'atda simmetriya, to'g'ri proporsiyalar va kengaytirilgan perspektiva yondashuvi yuzaga keldi. Renessansda kompozitsiya o'zgarib, ular ko'proq "gorizontal" va "vertikal" tasvirlar bilan ifodalanib, markaziy kompozitsiyaga asoslandi. Leonardo da Vinci, Michelangelo va Rafael kabi rassomlar asarlarida kompozitsiya bilan ishlashning yangi usullari, shuningdek, perspektiva qonunlarini qo'llash o'z aksini topdi. Da Vinci "Vitruvian Man" asarida idealizmga asoslangan kompozitsion yondashuvni, mukammal proporsiyalarni ko'rsatdi. Perspektiva va kompozitsiya birlashtirilgan holda, ijodiy izlanishlar yuksaldi.

Barokko san'ati XVII asrning boshlarida yuksak dramatism, harakat va dinamikaga asoslangan kompozitsiyalarni yaratdi. Barokko kompozitsiyasining markaziy elementi – diagonal chiziqlar, bu esa harakat va kuchni ifodalashga yordam berdi. Barokko san'atida tasvirning diagonali yoki spiral shakllari orqali kuchli va chiroyli harakatga, dinamikaga e'tibor qaratildi. Caravaggio va Peter Paul Rubensning asarlarida kompozitsiya orqali his-tuyg'ularni va dramatismni aks ettirishga qaratilgan elementlar mavjud. Ushbu davrda ko'plab asarlarda insonning ifodali pozalari va markazlashtirilgan kompozitsiya ishlatildi, bu esa har bir elementni o'zgarib turuvchi dinamikaga aylantirgan.

Rokoko san'ati XVIII asrning ikkinchi yarmida barokko san'atiga nisbatan soddalashtirilgan, ko'proq asimetriya va yumshoq chiziq'larga asoslangan kompozitsiya yaratdi. Rokoko kompozitsiyasida ko'proq quvnoqlik, noziklik va kuchli kontrastlar ishlatilgan. Kompozitsiya ko'proq asimetriya va original shakllarni qo'llab, naqshli va o'yinchan kompozitsiyalar yaratildi. Ushbu davrda rassomlar va dizaynerlar o'z asarlarida engil va harakatsiz tuzilmalar, mushaklar va elementlarni nozik tarzda ishlatdilar.

Zamonaviy san'atda kompozitsiya an'anaviy yondashuvlardan uzoqlashib, eksperimental va yangicha fikrlarni rivojlantirishga o'tgan. XX asrning boshlaridan boshlab, san'atda an'anaviy kompozitsion yondashuvlarga qarshi chiqib, rassomlar yangi shakllar, texnikalar va materiallarni o'z ichiga olgan yangi kompozitsiyalarni yaratdilar. Bu davrda futurizm, kubizm, surrealizm, dadaizm, abstrakt ekspressionizm kabi san'at harakatlari kompozitsiyani yangi shakllarda o'rganishga va ishlab chiqishga harakat qildilar.

Impressionizm, XIX asrning oxirida san'atda rang va yorug'likni ko'rsatishga asoslangan yangi kompozitsion yondashuvni taklif etdi. Impressionist rassomlar, masalan, Claude Monet va Edgar Degas, asarlarida tezkor va noaniq kompozitsiyani yaratganlar. Ular ko'proq sahna, ob'ekt va tabiiy ko'rinishlarning aniq shakllarini ishlatmasdan, impressiyani aks ettirishga intildilar. Impressionizmda kompozitsiya an'anaviy sinovlarga asoslanmasdan, ko'proq xohish-istaklarni ifodalovchi, sezgilar orqali shakllangan.

Kubizm XX asrda san'atda kompozitsiyani yangi tarzda tushunishga olib keldi. Pablo Picasso va Georges Braque asarlarida kompozitsiyaning markaziy elementi geometrik shakllar va ko'plab nuqtalardan ko'rsatilgan tasvirlar edi. Kubizmda ob'ektlar bir nechta nuqtai nazardan ko'rsatiladi, bu esa ob'ektlarning zaruriy shakllarini yoki ularning tuzilishini tasvirlashni nazarda tutadi. Kubist rassomlar kompozitsiyada ko'plab tekisliklarni va geometriyani ishlatishgan, bular esa kompozitsion elementlarning bir-biriga qanday joylashishini qayta ko'rib chiqishga olib keldi.

Futurizm, XX asrning boshlarida san'atda vaqt va harakatni aks ettirishga qaratilgan yangi kompozitsion yondashuvni taklif etdi. Futurist rassomlar, masalan, Umberto Boccioni va Giacomo Balla, asarlarida tezlik va harakatni ko'rsatish uchun diagonal chiziqlar va geometrik shakllar qo'lladilar. Futurizmda kompozitsiya harakatning shakllari, yo'nalishlari va tasvirining o'zgarishiga asoslangan edi. Bu san'atda har bir element o'zaro o'xshash bo'lmasdan, xavfsiz va balansli holatga moslangan.

9-MAVZU. Zamonaviy san'at asarlarida eksperiment va innovatsiya

(2 soat amaliy)

Zamonaviy san'at asarlarida eksperiment va innovatsiya mavzusi juda keng va murakkab, bu esa san'atning rivojlanishidagi muhim omillarni tashkil etadi. XX asrning boshlarida san'atda yuzaga kelgan o'zgarishlar va yangi izlanishlar san'atni nafaqat estetik, balki ijtimoiy va madaniy jihatdan ham qayta shakllantirdi. Eksperiment va innovatsiya zamonaviy san'atda o'ziga xos shakllar, uslublar va materiallarning qo'llanilishiga olib keldi, bu esa san'atni yanada dinamik va turli

o'lchamdagi ifodalar bilan boyitdi. Bu jarayon san'atni yangi imkoniyatlar bilan boyitish va uning cheklovlarini kengaytirish uchun asos yaratdi. Eksperiment va innovatsiya jarayonlari bir-birini to'ldiruvchi, ammo o'zaro farqlanuvchi kontseptsiyalardir. Eksperiment san'atda yangi usullarni, texnikalarni, materiallarni va g'oyalarni sinashni anglatadi, shu bilan birga mavjud shakllarni va uslublarni dekonstruyatsiya qilishni ko'zda tutadi. Innovatsiya esa, yangi g'oyalar, yondashuvlar va texnologiyalarni san'atga joriy qilish orqali san'atning rivojlanishiga xizmat qiladi. Innovatsion yondashuvlar san'at asarlarini yaratishning yangi shakllarini taklif etadi, shuningdek, jamiyatda yangi anglashlar va qiymatlar shakllanishiga olib keladi.

San'atda eksperiment va innovatsiyaning boshlanishi XX asrning boshlaridan boshlab kuzatiladi. Bu davrda san'atda avvalgi uslublardan voz kechish va yangi shakllar yaratishga intilish kuchaydi. Impressionizm, kubizm, futurizm, dadaizm, surreallizm kabi san'at harakatlari san'atni yangilashga intildi. Bu harakatlarning har biri o'z vaqtida san'atda eksperiment va innovatsiyaning yangi bosqichlarini ochdi. Rassomlar yangi materiallar, texnikalar, shakllar va mazmunlar bilan ishlashni boshladilar. Impressionizm XIX asr oxirlarida Fransiyada vujudga keldi. Impressionist rassomlar, masalan, Klod Mone, Edvar Mone, Pierre-Auguste Renoir, an'anaviy akademik san'atning qoidalarga qarshi chiqib, yorug'lik va ranglarning tabiiy ifodasiga e'tibor qaratdilar. Ular aniq shakllardan voz kechib, tabiatni va inson holatlarini ko'proq sezgirlik bilan tasvirladilar. Impressionizm rasmning ichki hissiyotlari va ko'zgu tasavvurlari o'z aksini topdi. Bunday yondashuv san'atda yangi shakllar va uslublarni yaratishga olib keldi. Rassomlar, ko'pincha atrof-muhitni tezkor tarzda, katta hajmdagi bo'yoqlardan foydalanib, "impressiya"larni yozib olishdi. Post-impressionizm esa, Impressionizmning asosiy prinsiplari asosida rivojlanib, rassomlar o'z tasavvurlarini, ichki dunyolarini va hissiyotlarini ifodalashga intildilar. Post-impressionist rassomlar, masalan, Vincent van Gogh va Paul Cézanne, ranglarni va shakllarni sezgirlik bilan ishladilar, lekin ular Impressionizm mavjud bo'lgan formalizmdan voz kechib, o'z tasavvurlarini va his-tuyg'ularini aks ettirdilar. Bu san'at asarida yaxlit shakllarning o'rniga tasavvurlar va noaniq konturlarni ishlatish orqali tasvirlarning ko'proq subyektiv qabul qilinishiga erishildi. Kubizm, XX asrning boshlanishida Pablo Pikasso va Jorj Braq tomonidan rivojlantirilgan san'at maktabi bo'lib, uning asosiy yondashuvi an'anaviy bir nuqtadan tasvirlash o'rniga, ko'plab nuqtalar orqali ob'ektlarni tasvirlashdir. Kubist rassomlar ob'ektlarni geometriya va shaklga asoslangan tarzda tasvirlashni maqsad qilishdi. Bu san'atning yangi shakli nafaqat ko'rinishlar, balki obyektlarning dinamikasini va vaqt o'tishini aks ettirishga harakat qildi. Kubizm san'ati, an'anaviy tasvir va geometrik tasvirni birlashtirish orqali san'atning yangi shakllarini yaratishga qaratilgan eksperimentlar edi.

Futurizm, 1900-yillarning boshlarida Italiyada paydo bo'lib, san'atda tezlik, texnologiya va zamonaviylikni aks ettirgan. Futurist rassomlar, masalan, Umberto Boccioni va Giacomo Balla, san'atda harakatni va vaqtni tasvirlashga intildilar. Ular mashinalar va o'zgartirilgan odamlarni o'z asarlarida aks ettirib, san'atni modernizatsiya qilishni maqsad qilganlar. Futurizmدا shakllar va ranglar maksimal tezlikda tasvirlanar, natijada yangi estetik va kontseptual shakllar paydo bo'lgan. Dadaizm I jahon urushidan keyin paydo bo'ldi va san'atda mavjud bo'lgan barcha an'anaviy qadriyatlar va qoidalarga qarshi chiqdi. Dadaist rassomlar, masalan, Marcel Duchamp, san'atni befarq va absurd tarzda ko'rsatishga harakat qilishdi. Dadaizmدا, san'atning mazmuni va shakli kutilmagan va ko'pincha absurder bo'lgan elementlar orqali ifodalanadi. Bu harakat san'atning ko'plab an'analarga qarshi turishini va o'ziga xos shakllar yaratishni istadi. Surrealizm esa 1920-yillarda André Breton tomonidan tashkil etilgan va san'ati ong osti jarayonlariga asoslangan. Surrealist rassomlar, masalan, Salvador Dalí va René Magritte, haqiqatdan tashqari tasvirlarni yaratish orqali san'atning yangi shakllarini taklif etishga intildilar. Ular o'z asarlarida inson ongi va tasavvurlarini aks ettirishga harakat qilishdi, shu bilan birga san'at va hayotning chegaralarini buzishga urinib ko'rishdi.

XX asrning ikkinchi yarmida Abstrakt Ekspressionizm san'atga o'zgacha qarashni taklif qildi. Bu harakatda rassomlar ichki hissiyotlarni va sezgirliklarni tasvirlashga intildilar. Masalan, Mark Rotko va Xoyt Kobi rassomlar ichki dunyolarini ranglar va geometrik shakllar orqali ifodalashdi. Abstrakt Ekspressionizmدا asarlarning mazmuni va shakli ko'pincha insonning ichki hissiyotlarini va ruhiyatini aks ettirishga qaratilgan edi. Zamonaviy san'atda eksperiment va innovatsiya nafaqat estetik shakllar bilan bog'liq, balki texnologiyalar va yangi material o'z ichiga oladi. Raqamli san'at, kompyuter grafikasi, interaktiv san'at, virtual haqiqat va kengaytirilgan haqiqat kabi texnologiyalar san'atni yanada interaktiv va immersiv holga keltirdi. San'atkorlar endi asarlarini faqat bo'yoqlar yoki marmar bilan emas, balki kompyuter dasturlari, sensorlar, video o'yinlari va virtual muhitlar yordamida yaratishmoqda. Misol uchun, Refik Anadolning raqamli san'ati ma'lumot va sun'iy intellektni san'at asariga aylantirishni ko'zda tutadi, bu esa san'at va texnologiyaning yangi o'lchamlarini ochadi. Yangi texnologiyalar san'at asarlarini yaratishning yangi usullarini taqdim etadi. Virtual haqiqat va kengaytirilgan haqiqat kabi texnologiyalar orqali san'at asarini tomosha qilish, tomoshabinlarni asar bilan to'g'ridan-to'g'ri muloqotga kirishga imkon beradi. Bunday interaktiv tajribalar san'atni tomoshabinlar uchun yanada jonli va hayajonli qiladi. Shu bilan birga, san'atning yangi shakllari ko'proq anglash va mulohaza qilishni talab qiladi, bu esa san'atni ilg'or va ilg'or kontseptual shakllarda yaratishga imkon beradi. Zamonaviy san'atda innovatsiya va

eksperimentlar yordamida yangi shakllar va yondashuvlar paydo bo'lishi, san'atni yangi ma'nolar bilan boyitadi.

10-MAVZU. Kompozitsiyada madaniy kontekst va ma'no. Milliy madaniyat va tarixning kompozitsiyaga ta'siri

(2 soat amaliy)

Kompozitsiya va uning madaniy konteksti, milliy madaniyat va tarixga aloqasi san'at, adabiyot, musiqa va tasviriy san'at kabi sohalarda muhim o'rin tutadi. Kompozitsiya nafaqat tashqi shakl, balki uning ma'nosi va mazmuni ham madaniy va tarixiy omillarga bog'liq. Shu sababli, kompozitsiya tahlil qilinayotganda uning milliy madaniyat va tarix bilan bog'liqligini aniqlash, uning chuqur ma'nolarini tushunish muhimdir. **Kompozitsiya tushunchasi va uning umumiy asoslari.** Kompozitsiya – bu asar yoki muayyan xolatning strukturalarini tashkil etish, uning qismlarini uyg'unlashtirish san'ati. Kompozitsiya asar yaratuvchisining fikrini va estetik qadrini shakllantirishga yordam beradi. Har bir kompozitsiya o'zining tarkibiy qismlarini – boshqaruvchi elementlar, mazmun, muhit va tizim orqali tashkil etadi.

Kompozitsiya va madaniy kontekstning o'zaro aloqasi. Kompozitsiyaning madaniy konteksti uning shaklini, mazmunini va unga berilgan ma'noni belgilaydi. Madaniyat, o'z navbatida, jamiyatning umumiy qadriyatlari, urf-odatlarini, va tarixiy tajribasi orqali shakllanadi. Masalan, tasviriy san'atda, musiqada va adabiyotda kompozitsiya asosan an'anaviy shakllardan foydalangan holda, o'ziga xos madaniy kodlarni aks ettiradi.

Milliy madaniyat va kompozitsiya. Milliy madaniyat har bir xalqning o'ziga xos xususiyatlarini o'z ichiga oladi. Bu xususiyatlar tasviriy san'at, musiqa va adabiyotda o'z aksini topadi. Kompozitsiya yaratishda milliy madaniyatning tasviri va simbolikasi muhim rol o'ynaydi. Masalan, musiqada milliy folklor elementlari kompozitsiyaning asosiy qismlarini tashkil etishi mumkin, tasviriy san'atda esa milliy uslublar va rang palitralari kompozitsiyaning ajralmas qismi bo'ladi.

Tarix va kompozitsiya. Kompozitsiyada tarixning ta'siri juda katta. Har bir san'at asari o'zining yaratilish davrining tarixiy kontekstini aks ettiradi. Kompozitsiyada tarixiy voqealar, shaxslar yoki muhim tarixiy holatlar tasvirlanganida, bu voqealar va ularning ta'siri asarning kompozitsiya strukturasini, ritmini, shaklini va mazmunini belgilaydi. San'at asarlarida tarixiy motivlar va kontekstlar, masalan, urush, inqilob yoki ijtimoiy o'zgarishlar, kompozitsiyaning asosiy elementlariga aylanadi. Kompozitsiya tarixiy voqealar va jarayonlar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Misol uchun, XIX asrning oxirida va XX asrning boshida

bo'lgan san'at va adabiyotdagi o'zgarishlar, yangi tarixiy voqealar va siyosiy inqiloblar san'atkorlar tomonidan kompozitsiyalarda ifodalanadi. O'zbekistonning mustaqillik davrida ham san'atda milliy tarixning, o'zbek xalqi uchun muhim bo'lgan tarixiy davrlar va voqealar kompozitsiya elementlari sifatida aks etgan. Tarixiy jarayonlar va voqealar kompozitsiya yaratishda kuchli ta'sir ko'rsatadi. Kompozitsiya asarlarini tahlil qilganda tarixiy kontekstni hisobga olish zarur, chunki bu voqealarning tasviri, ular bilan bog'liq hissiyotlar va ma'no tizimlari asarning mazmunini aniq tushunishga yordam beradi. Tarixiy voqealar yoki shaxslar tasvirlangan asarlarda ularning tarixiy ahamiyati kompozitsiya strukturasi bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Kompozitsiyada milliy va tarixiy motivlarning roli. Kompozitsiyada milliy va tarixiy motivlar ko'pincha qahramonlar, voqealar yoki an'anaviy tasvirlar orqali ifodalanadi. Bu motivlar kompozitsiya asarining mazmunini boyitadi va uning ma'nosini chuqurlashtiradi. Misol uchun, o'zbek adabiyotida, musiqasida va tasviriy san'at asarlarida milliy tarix va madaniyatga asoslangan motivlar ko'plab kompozitsiyalarni tashkil etadi.

Kompozitsiyaning badiiy va estetik aspektlari. Kompozitsiyaning badiiy va estetik aspektlari uning shaklini tashkil etishda muhim rol o'ynaydi. Badiiy aspektlar milliy estetik qadriyatlar va madaniyatga mos kelgan holda shakllanadi. Kompozitsiyada ranglar, chizish uslublari, musiqiy akkordlar va simmetriya kabi elementlar milliy madaniyat va tarixdan ilhomlanadi.

Madaniy kodlar va simvollar. Madaniy kodlar va simvollar kompozitsiyada alohida ahamiyatga ega. Bu kodlar ko'pincha jamiyatning tarixiy tajribasi va an'analari orqali shakllanadi. San'at asarida ishlatiladigan simvollar va kodlar – ranglar, shakllar, harakatlar yoki shakl va tuzilmalardagi o'zgarishlar o'ziga xos madaniy xususiyatlarni aks ettiradi.

Kompozitsiyaning madaniy talqini. Kompozitsiyaning madaniy talqini uning kontekstiga qarab turlicha bo'ladi. Shu sababli, bir asar boshqa madaniyatda turlicha talqin qilinishi mumkin. Masalan, G'arb va Sharq san'ati o'rtasidagi farqlarni ko'rib chiqsak, kompozitsiya elementlari va ularning talqini o'zgacha bo'ladi.

Kompozitsiya va globalizatsiya. Bugungi kunda globalizatsiya san'at va madaniyat sohalariga ham o'z ta'sirini o'tkazmoqda. Kompozitsiya jahon miqyosida turli milliy madaniyatlar o'rtasidagi aloqalarni aks ettiradi. Bu holatda, milliy va tarixiy elementlar global kontekstda qayta ishlanadi va yangi kompozitsiyalarni yaratishda integratsiya qilinadi.

Kompozitsiya va madaniy kontekstning o'zaro bog'liqligi san'atning mazmuni va shakli orqali ko'rinadi. Milliy madaniyat va tarix, san'at asarini

yaratishda asosiy yo'nalishlarni belgilaydi. Kompozitsiyaning har bir elementi madaniy va tarixiy talqinlar orqali shakllanadi, va bu uning ma'nosini o'zgartiradi va chuqurlashtiradi. Madaniyat va tarixni hisobga olish orqali kompozitsiyaning har bir qismi haqidagi tushunchalar boyitiladi, bu esa asarni yanada yuqori estetik va badiiy darajaga ko'taradi.

Kompozitsiya tushunchasi - birinchi navbatda, asarning tarkibi va uning tuzilishini o'rganishni anglatadi. Har bir san'at asari, shu jumladan, musiqa, tasviriy san'at, adabiyot va drama, o'zida bir qator tasviriy, eshittirish yoki yoritish elementlarini mujassamlashtiradi. Bu elementlarning joylashuvi va o'zaro aloqasi kompozitsiyani tashkil etadi. Madaniy kontekst esa, asarning yaratilishida yotgan madaniy, tarixiy va ijtimoiy sharoitlarni ifodalaydi. Boshqacha aytganda, kompozitsiya asari o'z vaqtining madaniy va tarixiy tasvirini aks ettiradi. Madaniy kontekstning kompozitsiyaga ta'siri asarda foydalanilgan obrazlar, simvollar, ranglar, musiqa va boshqa estetik vositalarda ifodalanadi. Misol uchun, tasviriy san'atda milliy an'analar, ranglar palitrasi, geometriya va o'lchamlar madaniy kodlarni va tarixiy tajribani aks ettiradi. Musiqada esa xalq musiqasi, xalqning tarixi va etnik xususiyatlari melodialarda, ritmda va orkestratsiyada aks etadi.

Milliy madaniyat va kompozitsiyaning shakllanish. Kompozitsiya va milliy madaniyat o'rtasidagi bog'liqlik san'at asarining yuzaga kelishida nihoyatda muhimdir. Har bir millatning o'ziga xos madaniy xususiyatlari, urf-odatlar, diniy e'tiqodlari, tarixiy tajribalari va estetik qadriyatlari kompozitsiya shakllarini va ularning talqinini shakllantiradi. Milliy madaniyat san'atda yuzaga kelgan elementlarga ham o'z ta'sirini ko'rsatadi. Masalan, O'zbekistonda musiqaning, tasviriy san'atning va adabiyotning milliy elementlari muhim rol o'ynaydi. O'zbek xalqining musiqasidagi turli xil maqomlar, kuylar va xalq naqqoshlari kompozitsiyada ko'plab hissiyotlar va ma'no qatlamlarini yaratishda asosiy vositalar bo'lib xizmat qiladi. Tasviriy san'atda esa, O'zbek matolaridagi ranglar va naqshlar, me'morchilikdagi uslublar milliy kompozitsiyalarni tashkil etadi. Bundan tashqari, milliy madaniyatdagi ramzlar va simvollar ham kompozitsiyaning ma'nosini ochishda muhim ahamiyatga ega. Masalan, o'zbek san'atida yulduz, quyosh, daraxt va boshqa tabiat elementlari ko'pincha hayotning davomiyligi, baraka va obodlikni anglatadi. Ushbu simvollar kompozitsiya orqali ko'rsatiladi va ular asar mazmunini boyitadi.

Kompozitsiyada tarixning ta'siri juda katta. Har bir san'at asari o'zining yaratilish davrining tarixiy kontekstini aks ettiradi. Kompozitsiyada tarixiy voqealar, shaxslar yoki muhim tarixiy holatlar tasvirlanganida, bu voqealar va ularning ta'siri asarning kompozitsiya strukturasi, ritmini, shaklini va mazmunini belgilaydi.

San'at asarlarida tarixiy motivlar va kontekstlar, masalan, urush, inqilob yoki ijtimoiy o'zgarishlar, kompozitsiyaning asosiy elementlariga aylanadi. Kompozitsiya tarixiy voqealar va jarayonlar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Misol uchun, XIX asrning oxirida va XX asrning boshida bo'lgan san'at va adabiyotdagi o'zgarishlar, yangi tarixiy voqealar va siyosiy inqiloblar san'atkorlar tomonidan kompozitsiyalarda ifodalanadi. O'zbekistonning mustaqillik davrida ham san'atda milliy tarixning, o'zbek xalqi uchun muhim bo'lgan tarixiy davrlar va voqealar kompozitsiya elementlari sifatida aks etgan.

Madaniyat va tarixning kompozitsiya mazmuniga ta'siri. Kompozitsiyaning mazmuni va ma'nosi ko'pincha jamiyatning madaniy qadriyatlari va tarixiy tajribasiga bog'liq. Masalan, xalq dostonlari, afsonalar yoki urf-odatlariga asoslangan adabiy va tasviriy asarlar ko'pincha milliy va tarixiy kontekstni aks ettiradi. Bu asarlarda kompozitsiyaning barcha elementlari birlashtirilgan holda jamiyat va uning tarixiy holati haqida ma'lumot beradi. Misol uchun, O'zbek xalq dostonlarida milliy qadriyatlar, tarixiy shaxslar va voqealar ko'pincha markaziy o'rinda bo'ladi. Adabiyotda ham, masalan, Alisher Navoiy yoki Zahiriddin Muhammad Bobur asarlarida milliy tarix, xalqning ma'naviyati va madaniyati aks etgan. Tarixiy kontekstlar adabiyotdagi kompozitsiya tuzilishini belgilaydi va asarning o'quvchi uchun qanday talqin qilinishini belgilaydi.

11-MAVZU. Amaliy ish va loyiha yaratish

(2 soat amaliy)

Amaliy ish va loyiha yaratish ta'lim, ilmiy-tadqiqot, ishlab chiqarish va boshqa ko'plab sohalarda eng asosiy jarayonlardan biridir. Har bir sohaning o'ziga xos xususiyatlari mavjud bo'lsa-da, umumiy jihatlar ham mavjud bo'lib, ular bir-biri bilan bog'liqdir. Amaliy ish va loyiha yaratish orasidagi farqlar, ular amalga oshirilishi kerak bo'lgan metodologiyalar, va shu bilan birga muvaffaqiyatli natijalarga erishish uchun zarur bo'lgan rejalashtirish va boshqaruv jarayonlari haqida batafsil ma'lumot keltiriladi.

Amaliy ish – bu o'quv jarayonining ajralmas qismi bo'lib, odatda o'quvchilar yoki talabalar tomonidan nazariy bilimlarni amaliy faoliyatda qo'llash maqsadida amalga oshiriladi. Amaliy ishning asosiy vazifasi nazariy bilimlarni qo'llash va amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishdir. Amaliy ishlar turli shakllarda bo'lishi mumkin: tajriba, test, o'rganish, ishlab chiqarish va boshqalar. Amaliy ishni amalga oshirishda, o'quvchilarga haqiqiy vazifalar va masalalar beriladi, ularni hal qilish uchun kerakli uslublar va metodlar tanlanadi. Amaliy ishlarning asosiy maqsadi o'quvchining yoki mutaxassisning bilimlarini kundalik hayotda yoki ish jarayonida

qo'llash, ya'ni nazariy bilimlarni amaliyotga tatbiq qilishdir. Shuningdek, bu jarayon yangi ko'nikmalarni o'rganish va ulardan samarali foydalanish imkonini beradi. Bunda amaliy ishlar bir nechta bosqichlardan iborat bo'lib, o'quvchi jarayonni to'g'ri tashkil etishi va bajarishi kerak. Amaliy ishning boshida, o'quvchiga vazifa yoki masala beriladi. Keyinchalik, u ushbu masalani hal qilish uchun kerakli vositalar, metodlar va materiallar tanlanadi. Amaliy ish jarayonida bilimlar to'planadi, kuzatishlar amalga oshiriladi va tahlil qilinadi. Jarayonni to'g'ri tashkil etish muhim, chunki bu o'quvchining rivojlanishiga, mustaqil fikrlash qobiliyatining shakllanishiga, tajriba to'plashga yordam beradi. Amaliy ishni yakunlashda, o'quvchi o'z ishining natijalarini tahlil qiladi va xulosa chiqaradi. Bu tahlil davomida olingan natijalar va tajriba haqida hisobot yoziladi, bu esa o'quvchining o'rgangan bilimlarini mustahkamlashga yordam beradi. Hisobotda amaliy ish jarayoni, natijalar, xatolar, va kelgusidagi takliflar bo'yicha izohlar keltiriladi.

Loyiha yaratish — bu maqsadga erishish uchun tizimli faoliyatni anglatadi. Loyiha odatda o'ziga xos maqsadni amalga oshirish uchun amalga oshiriladi va uning muvaffaqiyati ko'pincha vaqt, resurslar va boshqaruvning samarali amalga oshirilishiga bog'liq. Loyiha yaratish jarayoni aniq belgilangan maqsadga erishish uchun bir nechta bosqichlardan iborat bo'ladi va loyihani amalga oshirishda bir nechta resurslar (moliyaviy, texnik, inson resurslari) ishlatiladi. Loyihalar ko'pincha vaqtni, resurslarni va budjetni rejalashtirishni talab qiladi. Loyiha yaratish jarayonida, rejalashtirish, o'lchovlar, tahlil, va ijro etish jarayonlari mavjud. Loyihani boshqarish uchun aniq metodlar va usullar mavjud, bular loyihaning har bir bosqichini puxta rejalashtirishni, bajarilishini nazorat qilishni va yakuniy natijalarni baholashni o'z ichiga oladi. Loyihaning boshlanishida, maqsadlar va vazifalar aniq belgilanishi kerak. Keyin, resurslar va vaqtni boshqarish, shuningdek, loyiha jamoasini tashkil etish zarur. Loyihaning amalga oshirilishi davomida, uning muvaffaqiyatini kuzatish va zarur bo'lganda tuzatishlar kiritish muhimdir. Loyiha tugagach, yakuniy hisobot tayyorlanadi, unda loyiha natijalari, uning samaradorligi va olingan tajriba haqida ma'lumot keltiriladi. Loyiha yaratishda vaqt va resurslarni samarali boshqarish juda muhim. Bu jarayonda loyiha uchun belgilangan muddatlarga rioya qilish, byudjetni boshqarish va kerakli resurslar bilan ta'minlash zarur. Loyihani amalga oshirishda yuzaga keladigan muammolarni tezda hal qilish va loyiha maqsadlariga erishishga intilish kerak. Loyihani muvaffaqiyatli yakunlash uchun, jamoa a'zolari o'rtasida yaxshi hamkorlik va kommunikatsiya zarur.

Amaliy ish va loyiha o'rtasidagi farqlar. Amaliy ish va loyiha yaratish orasidagi farqlarni ko'rib chiqsak, birinchi navbatda, maqsadlar farq qiladi. Amaliy ish, odatda, nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash maqsadida amalga oshiriladi, loyihada esa aniq ijtimoiy yoki iqtisodiy natijalarga erishish talab etiladi. Amaliy ish

qisqa muddatli va o'qish jarayoniga yo'naltirilgan bo'lsa, loyiha ko'proq vaqt talab qiladigan, tizimli va maqsadga yo'naltirilgan faoliyatdir.

Amaliy ishda resurslar talabalar yoki mutaxassislarining bilimlari va ko'nikmalariga asoslanadi, loyihada esa moliyaviy, texnik va inson resurslari asosiy rol o'ynaydi. Shuningdek, amaliy ishlar ko'proq tajriba to'plashga va nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llashga qaratilgan bo'lsa, loyihalar ko'proq konkret ijtimoiy yoki ishlab chiqarish maqsadlariga erishishga yo'naltiriladi. Bundan tashqari, amaliy ishlar ko'proq shaxsiy tajriba yig'ish va ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan bo'lsa, loyiha yaratish jarayonida samarali boshqaruv va jamoaviy ish talab etiladi. Loyihalar ko'pincha guruh ishlari bo'lib, loyiha jamoasining har bir a'zosi o'z vazifalarini bajarishi va umumiy maqsadga erishishga hissa qo'shishi zarur.

Amaliy ish va loyiha boshqaruvi. Amaliy ish va loyiha boshqaruvi ko'plab umumiy elementlarga ega, ammo ular har xil metodlar va vositalar orqali amalga oshiriladi. Amaliy ishning boshqaruvi odatda o'quv jarayonining tashkil etilishi bilan bog'liq bo'lsa, loyiha boshqaruvi resurslarni, vaqtni va maqsadlarni boshqarishni o'z ichiga oladi. Loyihalarda ko'proq metodik yondashuvlar va tahlil vositalari ishlatiladi, masalan, Gantt diagrammalari, SWOT tahlili, va risklarni boshqarish usullari. Amaliy ishda bajariladigan ishlarni tashkil etishda o'quvchilar uchun aniq yo'riqnomalar va instruktsiyalar beriladi, loyiha boshqaruvida esa, boshqaruv jamoasi va rahbariyati tomonidan aniq rejalashtirilgan strategiyalar, vaqt belgilari va resurslar taqsimlanadi. Loyiha boshqaruvining muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun, tahlil va monitoring tizimlarini ishlatish, xatarlarni aniqlash va resurslarni optimal tarzda taqsimlash zarur.

Amaliy ish va loyiha yaratish jarayonlari, o'zaro farqlarga ega bo'lsa-da, bilimlarni qo'llash, tajriba orttirish va samarali natijalarga erishish uchun juda muhimdir. Amaliy ish o'quv jarayonida mustahkamlanadigan bilimlarni amaliyotda qo'llash imkonini beradi, loyihalar esa maqsadga erishish uchun tizimli va kompleks boshqaruvni talab qiladi. Har ikkala jarayonda ham puxta rejalashtirish, resurslarni boshqarish, jamoaviy ish va tahlil qilish muhim o'rin tutadi. Bularning barchasi muvaffaqiyatli yakunlangan amaliy ish yoki loyiha yaratish jarayonida alohida ahamiyatga ega.

12-MAVZU. Mahsulot loyihalashda kompozitsion yondashuv

(2 soat amaliy)

Mahsulot loyihalash, har bir detalni diqqat bilan rejalashtirishni, funktsional va estetik jihatlarni uyg'unlashtirishni talab qiladigan murakkab jarayondir. Mahsulotni yaratish jarayonida kompozitsiya muhim o'rin tutadi, chunki u mahsulotning tashqi ko'rinishini, uning funksiyasini va foydalanuvchiga taqdim

etadigan tajribasini shakllantiradi. Kompozitsion yondashuv mahsulotni yaratishda muhim elementlarni birlashtirish, ularning o‘zaro aloqasini aniqlash, hamda har bir elementning maqsadga muvofiq joylashishini ta’minlashni anglatadi. Kompozitsiya yordamida loyihalangan mahsulot nafaqat funksional, balki vizual va estetik jihatdan ham muvaffaqiyatli bo‘lishi mumkin.

1. Kompozitsiyaning Asosiy Tushunchasi

Kompozitsiya mahsulotning barcha elementlarining uyg‘un joylashuvi, o‘zaro aloqasi va bir-birini to‘ldirishi orqali yaratiladi. Mahsulotni loyihalashda kompozitsiya:

- **Shakl** – mahsulotning fizik tuzilishi va uning o‘lchamlari.
- **Rang** – mahsulotning vizual ifodasi, ranglar va ularning kombinatsiyasi.
- **Material** – mahsulotning yuzasi va tuzilishi, materiallarning o‘zaro muvofiqligi.
- **Fon va detal** – mahsulotning fonidagi elementlar va uning kichik qismlari, bu elementlar mahsulotning umumiy kompozitsiyasini to‘ldiradi.
- **Maqsad va funktsiya** – mahsulotning asosiy vazifasi va foydalanuvchiga taqdim etadigan funksiyalari.

Mahsulot loyihalashda kompozitsiya uning barcha elementlarini birlashtiruvchi, foydalanuvchi ehtiyojlarini qondiruvchi tizim sifatida ishlaydi.

2. Mahsulot Loyihalashda Kompozitsion Yondashuvning Roli

Kompozitsiyaning mahsulot loyihasida qanday ishlashini tushunish uchun, uni ikki asosiy nuqta nazardan ko‘rib chiqish mumkin: **funksional va estetik**.

2.1. Funksional Kompozitsiya

Funksional kompozitsiya mahsulotning asosiy vazifasini bajarish uchun zarur bo‘lgan elementlarning joylashuvi va ularning o‘zaro aloqasini anglatadi. Mahsulotning kompozitsiyasi foydalanuvchiga eng yuqori darajada qulaylik yaratishi kerak, bu esa quyidagi jihatlardan iborat bo‘ladi:

- **Quvvat va barqarorlik:** Mahsulotning jismoniy tuzilishi unga kuchli va barqarorlikni ta’minlashga yordam beradi. Masalan, mebel yoki qurilish mahsulotlarida kompozitsiyaning barqarorligi juda muhimdir.
- **Funksional o‘lchamlar:** Mahsulotning o‘lchamlari foydalanuvchining ehtiyojlariga mos bo‘lishi kerak. Bu, masalan, kiyim-kechak dizaynida, asbob-uskunalar yoki mebellarni loyihalashda ko‘rinadi.
- **Ergonomika:** Mahsulotning kompozitsiyasi foydalanuvchiga qulaylik yaratishi, ya’ni uning qo‘lida, harakatida va ishlatishda yengillik yaratishi zarur. Bu kompozitsiya elementlarining o‘zaro joylashishi va tushunarli bo‘lishi orqali amalga oshiriladi.

2.2. Estetik Kompozitsiya

Estetik kompozitsiya mahsulotning tashqi ko‘rinishining go‘zalligini va badiiy ifodasini ta’minlashga qaratilgan. Mahsulotning dizayni uning yuzasida,

ranglarida, shakl va materiallarida hamda umumiy ko‘rinishida aks etadi. Estetik kompozitsiyaning muhim elementlari quyidagilardir:

- **Geometrik shakllar va simmetriya:** Mahsulotning shakllari va ularning joylashuvi estetik jihatdan muvozanatli bo‘lishi kerak. Simmetriya va geometrik shakllar foydalanuvchining ko‘zini o‘ziga tortadi, shu bilan birga mahsulotni estetik jihatdan yaxshilaydi.

- **Rang va to‘qimalar:** Mahsulotning ranglar palitrasi uning estetik kompozitsiyasida katta rol o‘ynaydi. Ranglarning uyg‘unligi va to‘qimalar bir-birini to‘ldirib, mahsulotning jozibasini oshiradi.

- **Materiallar:** Mahsulotning tashqi ko‘rinishini tashkil etadigan materiallar (masalan, metal, yog‘och, plastmassa, to‘qima) ham kompozitsion jihatdan ahamiyatli. Materiallarning yuzasi, tuzilishi va o‘zaro aloqalari mahsulotning umumiy ko‘rinishiga ta’sir qiladi.

3. Mahsulot Loyihalashda Kompozitsion Yondashuvning Asosiy Bosqichlari

Kompozitsion yondashuvni mahsulot loyihasiga tatbiq etishda quyidagi asosiy bosqichlarni ajratib ko‘rsatish mumkin:

3.1. Izlanish va Maqsadni Belgilash

Kompozitsion yondashuvni amalga oshirishda birinchi bosqich izlanish va maqsadni aniqlashdir. Mahsulot loyihasining dastlabki bosqichlarida, uning qanday funksiyalarni bajarishi, kimga mo‘ljallanganligi va qanday ehtiyojlarni qondirishi belgilanishi kerak. Kompozitsiya bu maqsadga qaratilgan bo‘lishi zarur.

3.2. Tuzilish va Geometrik Elementlar

Mahsulotning shakli va uning geometrik tuzilishi — kompozitsiyaning asosiy qismlaridan biridir. Bu bosqichda mahsulotning asosiy shakli va uning qismlari o‘rganiladi, ular o‘rtasidagi aloqalar va joylashuv aniqlanadi.

3.3. Materiallar va Rang Tanlovi

Mahsulot uchun tanlangan materiallar va ranglar uning kompozitsion yondashuvini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Materiallar mahsulotning yuzasida, tuzilishida va umumiy ko‘rinishida ahamiyatli. Ranglar va to‘qimalar esa mahsulotning ko‘zga tashlanishini, jozibasini va estetik ifodasini ta’minlaydi.

3.4. Ergonomika va Foydalanuvchi Tajribasi

Mahsulotning ergonomikasi hamda foydalanuvchi tajribasi kompozitsiyaning muhim jihatidir. Mahsulot foydalanuvchiga qulay va samarali ishlash imkoniyatini yaratishi kerak. Bu ergonomik dizayn va foydalanuvchining ehtiyojlariga mos keladigan shakl va elementlar yordamida amalga oshiriladi.

3.5. Final Loyihalash va Yaratish

Kompozitsion yondashuvning oxirgi bosqichi mahsulotni yaratish jarayonidir. Bu bosqichda loyihalangan mahsulot amalda ishlab chiqiladi va uning barcha elementlari bir butunlikka birlashtiriladi. Bu jarayon mahsulotning nafaqat tashqi ko‘rinishini, balki uning funksional jihatlarini ham hisobga oladi.

4. Kompozitsion Yondashuvning Mahsulot Loyihasiga Ta'siri

Kompozitsiya mahsulotning estetik va funksional jihatlarini uyg'unlashtirishga yordam beradi. To'g'ri kompozitsiya yordamida mahsulot:

- **Foydalanuvchi ehtiyojlarini qondiradi:** Mahsulotning funksional jihatlarini uning kompozitsiyasiga mos bo'lishi kerak.
- **Estetik jozibaga ega bo'ladi:** Ranglar, shakllar, materiallar va detallar bir-birini to'ldiradi.
- **Tez va samarali ishlab chiqiladi:** Kompozitsion yondashuv orqali mahsulotning konstruksiyasi va funksiyasi birlashtiriladi, bu esa ishlab chiqarish jarayonini tezlashtiradi va optimallashtiradi.

Mahsulot loyihalashda kompozitsion yondashuv, nafaqat estetik go'zallikni yaratishda, balki mahsulotning funksional jihatlarini ham to'g'ri tashkil etishda muhim rol o'ynaydi. Har bir mahsulot, uning shakli, materiallari va funktsiyalari o'rtasidagi uyg'unlik orqali foydalanuvchiga xizmat qilishi kerak. Kompozitsiya mahsulotni nafaqat amaliy, balki jozibador qilishga

Har qanday kompozitsiya o'ziga xos kompozitsiyalardan tuziladi. Vositalar uyg'unligi, mutanosibligi me'yorida va to'g'ri topilgan holda qo'llanishi kompozitsiyaga ijodiy yondoshilganlikdan dalolat beradi. Kompozitsiya vositalarini aniqlovchi kompozitsion usul, proporsiya va masshtab, kontrast va nyuans, metrik takror va ritm, rang, soyalar va plastika kiradi. Aniqlovchi kompozitsion usul mahsulot shakli ustida ishlashda muhim tashkiliy asos hisoblanadi va ijodiy izlanishning yo'nalishini belgilaydi. Taklif yoki eskiz loyihasi bosqichida obektning asosiy elementlari va ma'lum parametrlarini ta'minlovchi uning joiz joylashish variantlari aniqlangandan so'ng, dizayner hal qiluvchi kompozitsion usulni tanlashi, kompozitsiyasi g'oyasini aniqlashi lozim. Badiiy yechim variantlarini bilgan holda, dizayner o'zining bir necha variantlarini yaratadi, loyiha tuzilishi umumiy ko'rinishini aniqlaydi (tashkil etuvchi yuzalaming radiusli, andozali yoki tekislik maydoni shakllari, shaklning nyuans yoki kontrast yechimi, loyiha elementlarining materiali va tutashgan joylari). Bu yagona belgilovchi kompozitsion usulda berilgan, loyiha yoki ularning aniq yechimi kompozitsion vositalari birligini ko'rsatish imkonini beradi. Proporsiya va masshtab bu kompozitsiyaning muhimligi bo'yicha navbatdagi vositalaridir. Proporsiya shakl garmoniyasining kuchli vositasi hisoblanadi, shuning uchun ko'pincha ma'lum qat'iy munosabatlardan foydalanishga harakat qilinadi ("oltin kesim" yoki uning funksiyasi). Bino va inshootlarning qurilishida loyihani boshlashdan avval belgilangan maydonda nisbatlar topiladi ya'ni maydon masshtablanadi. Eskizlash jaroyoni ham proporsiyalanadi. Agarda eskiz proporsiyasi to'g'ri topilgan bo'lsa, masshtab bilan oson ishlanadi. Ba'zi hollarda eskizlar umumiy obrazi topilsa-da, lekin masshtablansa maydonga nisbatan kuchli o'zgarishlar ro'y beradi. Bunday holat noto'g'ri eskiz orqali sodir bo'ladi. Shu sababli mutaxassis avvalo eskizlash

jarayonodayoq proportsiya va masshtab tushunchasini his eta olishi muhim hisoblanadi. Amaliy tajriba shuni ko'rsatadiki, gap faqat qat'iy munosabatlardagina bo'lmaydi, balki dizaynning murakkab ko'rinishdagi loyihalarni uyg'unlashtirishdagi mahorati va iste'dodidir. Bunda quyidagi juda muhim ikki omilni inobatga olish zarur: 1) Proportsiyalarni idrok etish shakl yuzasi va uning ko'rib idrok qilinishini umuman o'zgartira oladigan qiyofasi xususiyatiga bog'liq. 2) Proportsiyalash shaklning hamma elementlarini inson bilan, albatta, nisbatlashtirilgan bir-biriga ta'sir etuvchi nisbatlarning yagona sistemasida qamrab olishi kerak. Badiiy obrazga ifodaviylik berishda shakl proporsiyalari alohida ahamiyat kasb etadi. Qog'ozlarni bir necha bo'laklarida kvadrat shakllar orqali g'oyalar yaratilsa, tomonlarga ahamiyat berib o'mchamlar beramiz. U 1:1 nisbatda edi, bu munosabatni 1:10 qilib o'zgartirib ko'rsak, endi figuraning joylashishiga qarab uning xususiyatlari namoyon bo'ladi yoki mustahkamligi kuchayadi yoki harakat imkoniyatini oshirib, shakllar yengillashadi. Badiiy obrazni yechish uchun faqat yaxlit shakl emas, balki uning bo'laklari nisbatlari ham muhim. Qismlarning yaxlitlik bilan proporsional munosabati uni talqin qilishning turli variantlarini beradi. Proportsiya (nisbat) - loyiha elementlari orasidagi va boshlang'ich deb qabul qilingan, undagi yaxlitlikning qismlariga nisbatan muvofiqligidir. Har qanday mutunosiblik mana shunga asoslanadi. Shakl proporsiyalari haqida tushuncha berilganda, kontrastlashtirish, ya'ni tafovutlarni, qarama-qarshiliklarni taqqoslashda qurilgan uning ifodaliligini ta'kidlamaslik mumkin emas. Masalan, katta shakl va kichik detallar kontrastida, dog' va chiziqning yopiq va ochiq shakl kontrast munosabatida uning ahamiyati katta. Shakl sezilarsiz darajada o'zgartirganda (nyuans), uning o'lcham va tuzilishi o'z ifodaviylikni yo'qotmagan holda boshqa tarzda obrazlar paydo bo'ladi. Shaklni plastik faol tashkil qiluvchi vositalar qatorida ritmni ko'rsatish mumkin.

IV. KEYSLAR BANKI

Amaliy san'at nazariyasi asoslari, perspektiva, yorug'lar, yarim soyalar, reflekslar va soyalar nazariyasi hamda chizmatasvirning texnika va texnologiyasi xaqida tanishtirib borish;

Milliy natyurmortni tasviriy san'at o'qitishning zamonaviy texnologiyasini qo'llanilishini tushuntirish;

3. Kelajakdagi mustaqil ishlar asosini yaratish uchun pedagoglarga amaliy mashg'ulotlar asosida zaruriy bilimlarni berish.

Кейси бажариш босқичлари ва топшириқлар:

- Кейсдаги муаммони келтириб чиқарган асосий сабабларни белгилаш (индивидуал ва кичик гуруҳда).
- Dizaynerlarga амалий машғулотлар асосида зарурий билимларни бериш.

Amaliy san'at turlari va sohalarini rivojlantirish metodikasi dasturi:

1. Tinglovchiga tasvirlanayotgan buyumlarning tekislik va kengliklariga tushayotgan yorug'liklar va ulardagi tushlarning xususiyatlarini bir-biriga aloqadorligini hisobga olishni tushuntirish;
2. Pedagoglarni chizmasvir nazariyasi asoslari, perspektiva, yorug'lar, yarim soyalar, reflekslar va soyalar nazariyasi hamda chizmasvirning texnika va texnologiyasi haqida tanishtirib borish;
3. Kelajakdagi mustaqil ishlar asosini yaratish uchun Dizaynerlarga amaliy mashg'ulotlar asosida zaruriy bilimlarni berish.

Mashg'ulot paytida:

Tinglovchi va talabalarining asosiy va yuqori amaliy bilimlardan qoniqish hosil qilishlari uchun o'quv ustaxonasi kerakli yorug'lik va chizmasvir qo'llaniladigan zarur jihozlar bilan ta'minlanishi kerak.

Ishlatiladigan ashyolar;

har xil yumshoqlikdagi oddiy grafitli qalamlar, ko'mir, sous, sagina. planshet, qog'oz, o'chirgich. chizmasvir ishlash uchun dastgoh (molbert).

TOIFALASH JADVALI VA KONSEPTUAL JADVALINI - guruhlarga qo'llash, o'rganilayotgan hodisa, tushuncha, fikrlarni ikki va undan ortiq jihatlari bo'yicha taqqoslashni ta'minlaydi. Tizimli fikrlash, ma'lumotlarni tuzilmaga keltirish, tizimlashtirish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

TOIFALASH JADVALI VA KONSEPTUAL JADVAL.

1-guruh

Amaliy sn'at kompozitsiyasi mavzusida ishlash zamonaviy pedagogik texnologiyalarni izohlang.

2-guruh

Amaliy san'at kompozitsiyasi mavzusida ishlash zamonaviy pedagogik texnologiyalarda tasvirlash.

TOIFALASH JADVALI

Perespektiva turlari.		
Chiziqli perespektiva	Fazoviy perespektiva	Perespektivada tasvirni o'zlashtirish:
Giometrik qurilish uslubida	Tasviriy san'at tur va janr, asarlarida kuzatuvchidan uzoqlashgan sari havo muxiti ta'sirida tus va ranglarni o'zlashtirishni o'rganadi.	Ufq chizig'i, kesishish nuqtasi, kartina tekisligi, ko'rish nuqtasi, ko'rish maydoni

KONSEPTUAL JADVAL

Amaliy san'at kompozitsiyasi mavzusida ishlash	Amaliy san'atda, toifalar, ajralib turadigan belgilar va shu kabilar	
	Pedagogik vazifa	Amalga oshiriladigan ishlar
kompozitsiyada to'g'ri ko'rish idrokini rivojlantirish	Amaliy san'atda rang, shakllar va miqdor, o'lchamni bilish	Xonadagi ichki ko'rinishni to'g'ri topish, Interer, kompozitsiyasida ishlash noto'g'ri joylashgan buyumlarni aniqlash, xonadagi buyumlarni yetmagan elementlarini tasvirlash.
Ko'rish xotirasi hajmini kengaytirish va uni aniqlashtirish	Xonadagi buyumlarni shakllarni eslab qolish	Stolga 5-6 ta intererni tasviri asosida rasmlar qo'yiladi, buni talabalar eslab qolishlari kerak, so'ng rasmlardan biri olib qo'yiladi talabalar rasmlarni qayta ko'rib, qaysi rasm yo'qligini topishlari kerak.
Fazoviy tasavvurlarni shakllantirish	O'ng, chap, yon, orqa, old, baland, past kabi fazoviy mo'ljal olish	Perespektivada chap tomonida qanday predmetlar borlig'ni ko'rsatishni taklif etish: xonani derazalari qaysi tomoningda

		turibdi,eshik, shkaf qaysi tomonida turibdi, stol va stullarni joylanishini tekshiring.
Ko‘rish analizi va sintezini rivojlantirish	Tasvirlashda intererni elementlarini ko‘rib analizi va sintezini rivojlantirish va tasvirlash	Ko‘rsatilgan amaliy san’atda perespektivani chizilgan loyxada ko‘rsating, - Xonani ichki jixozlanishini ko‘rsating.

Tavsiya qilinayotgan tasvirlar o‘zbek xalq amaliy bezak san’ati bilan mo‘jaz rangtasvir – miniatyura san’atining uyg‘unlashuviga oydinlik kiritadi

V. MUSTAQIL TA'LIM MAVZULARI

Mustaqil ishni tashkil etishning shakli va mazmuni

Mustaqil ta'lim tegishli o'quv moduli bo'yicha ishlab chiqilgan topshiriqlar asosida tashkil etiladi va uning natijasida tinglovchilar bitiruv ishi dirasida referat yoki kurs ishini tayyorlaydi.

Mustaqil ish talablari har bir tinglovchi o'zi tanlagan rassom ijodi yoki badiiy asar taqdimotini tayyorlaydi.

Mustaqil ish taqdimoti quyidagi tarkibiy qismlardan iborat bo'ladi:

- Sarvaraq;
- annotatsiya;
- mundarija;
- asosiy qism: nazariy tahlil;
- illyustratsiyalar ilovasi;
- xulosa;
- glossariy;
- adabiyotlar ro'yxati.

Keyslar banki;

Boshqa materiallar (fanni o'zlashtirishga yordam beruvchi qo'shimcha materiallar: elektron ta'lim resurslari, ma'ruza matni, glossariy, test, krossvord va boshq.)

Shuningdek, mustaqil ta'lim jarayonida tinglovchi kasbiy faoliyati natijalarini va talabalar uchun yaratilgan o'quv-metodik resurslarini "Elektron potrfolio" tizimiga kiritib borishi lozim.

Mustaqil ish mavzulari

Doira shakli ichida islmiy naqsh kompozitsiyasini tuzing

Doira shakli ichida geometrik shakllar(girix)dan foydalanib naqsh kompozitsiyasini tuzing

Doira shakli ichida islmiy naqsh kompozitsiyasini tuzing

Doira shakli ichida simmetriyali naqsh kompozitsiyasini tuzing

Doira shakli ichida dinamik naqsh kompozitsiyasini tuzing

Doira shakli ichida assimetriyali naqsh kompozitsiyasini tuzing

To'rtburchak shakli ichida naqsh kompozitsiyasini tuzing

To'rtburchak shakli ichida islmiy naqsh kompozitsiyasini tuzing

To'rtburchak shakli ichida geometrik shakllar (girix)dan foydalanib naqsh kompozitsiyasini tuzing

To'rtburchak shakli simmetriyali naqsh kompozitsiyasini tuzing

To'rtburchak shakli assimetriyali naqsh kompozitsiyasini tuzing

To'rtburchak shakli dinamik naqsh kompozitsiyasini tuzing

To'g'ri to'rtburchak shakli ichida islmiy naqsh kompozitsiyasini tuzing

To'g'ri to'rtburchak shakli ichida geometrik shakllar (girix)dan foydalanib naqsh kompozitsiyasini tuzing

To'g'ri to'rtburchak shakli ichida simmetriyali naqsh kompozitsiyasini tuzing

To'g'ri to'rtburchak shakli ichida assimetriyali naqsh kompozitsiyasini tuzing

To'g'ri to'rtburchak shakli ichida dinamik naqsh kompozitsiyasini tuzing

Uchburchak shakli ichida naqsh kompozitsiyasini tuzing

Uchburchak shakli ichida islmiy naqsh kompozitsiyasini tuzing

Uchburchak shakli ichida geometrik shakllar (girix)dan foydalanib naqsh kompozitsiyasini tuzing

Uchburchak shakli ichida simmetriyali naqsh kompozitsiyasini tuzing

Uchburchak shakli ichida assimetriyali naqsh kompozitsiyasini tuzing

Uchburchak shakli ichida dinamik naqsh kompozitsiyasini tuzing

Islmiy naqsh kompozitsiya tuzing

Simmetrik naqsh kompozitsiyasini tuzing

Assimetrik naqsh kompozitsiyasini tuzing

Sovuq ranglardan foydalanib naqsh kompozitsiyasini tuzing

Issiq ranglardan foydalanib naqsh kompozitsiyasini tuzing

Kontrast ranglardan foydalanib naqsh kompozitsiyasini tuzing

Qarindosh ranglardan foydalanib naqsh kompozitsiyasini tuzing

Axromatik ranglardan foydalanib naqsh kompozitsiyasini tuzing

Xromatik ranglardan foydalanib naqsh kompozitsiyasini tuzing

Sodda naqsh elementlari ishtirokida kompozitsiya tuzing

Murakkab naqsh elementlari ishtirokida kompozitsiya tuzing

Ko'pburchakli shakllardan naqsh kompozitsiyasini tuzing

Yakka bandli islmiy naqsh kompozitsiyasini tuzing

Qo'sh bandli islmiy naqsh kompozitsiyasini tuzing

Shukufta (shkift) elementlari ishtirokida kompozitsiya tuzing

Mehrob islmi ishtirokida naqsh kompozitsiya tuzing

Bodom guli ishtirokida kompozitsiya tuzing

Bargli islmi ishtirokida kompozitsiya tuzing

Namoyon naqsh kompozitsiyasini tuzing

Navda va gullar ishtirokida naqsh kompozitsiya tuzing

Yedirma gullar ishtirokida kompozitsiya tuzing

Olti burchak ichida naqsh kompozitsiyasini tuzing

Olti burchak ichida islmiy naqsh kompozitsiyasini tuzing

Olti burchak ichida geometrik(girix) uslubida naqsh kompozitsiyasini tuzing

Olti burchak ichida simmetriyali naqsh kompozitsiyasini tuzing

Olti burchak ichida assimetriyali naqsh kompozitsiyasini tuzing

Olti burchak ichida dinamik naqsh kompozitsiyasini tuzing.

VI. GLOSSARIY

GLOSSARIY

Abstraksiya – mavhum shakl va chiziqlardan iborat tasviriy san'at asari

Avantitul – tituldan oldingi bet

Abrisa - tashqi ko'rinish, xomaki reja

Avtografskiy - toshbosma uchun maxsus qog'oz turi (kornpapier)

Avtolitografiya - mualliflik toshbosma asari

Akvatinta - ofortning bir turi bo'lib, maxsus rux taxtachadagi chizma shakllarni soya farqlarga ajratib ishlash

Akkompanement – jo'rlik

Natyurmort – jonsiz buyumlar tasviri

Obraz – asar ruhiyatini ochish, siymo, timsol

Ornament - -naqshli bezak

Ofort – mis, rux plastinkalarga tasvir tushirilib, maxsus asboblarda chiziladi, kislotada ishlov berilib, so'ngra bosma usulda nusxa olish

Ofset – bosma formadan rezina moslamaga ko'chirib, undan qog'ozga bosish usuli

Palitra – bo'yoqlarni aralashtirish uchun yasalgan maxsus taglik

Aksent – asar yaratishda kerakli joylarga urg'u berish

Arxitektonika – kitob elementlarining joylashtirish qurilmasi

Asfaltu - bitum va mineral moddalar aralashmasidan iborat tabiiy va sun'iy massa, qorishma

Afisha - tomosha haqida e'lon

Bigovka– tayyor bosma mahsulotini buklash joyidagi botiq chiziq

Blik - Yorug'lik nuri eng ko'p aks etgan yaltiroq joy

Bukvitsa – matn boshlanishidagi naqshli bosh harf

Forzas – kitob varaqlarini muqova bilan biriktirib turadigan qog'oz yoki latta

Forma – shakl

Forma – qolip

Format – o'lcham

Foreskiz – xomaki nusxadan oldingi birlamchi chizgilar

Fragment – asarning kichik bir lavhasi

Frontispis – titul yoniga joylashtirilgan rasm va kitobning asosiy mazmunining tasviri

Xarakter - fe'l, axloq, xulq-tasviriy sanatta modelning ichki va tashqi qolatini o'ziga xosligini belgilaydi

VII. FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

I. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining asarlari:

1. Mirziyoyev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O‘zbekiston”, 2017. – 488 b.
2. Mirziyoyev SH.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. 1-jild. – T.: “O‘zbekiston”, 2017. – 592 b.
3. Mirziyoyev SH.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. –T.: “O‘zbekiston”, 2018. – 507 b.
4. Mirziyoyev SH.M. Niyati ulug‘ xalqning ishi ham ulug‘, hayoti yorug‘ va kelajagi farovon bo‘ladi. 3-jild.– T.: “O‘zbekiston”, 2019. – 400 b.
5. Mirziyoyev SH.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. 4-jild.– T.: “O‘zbekiston”, 2020. – 400 b.

II. Normativ-huquqiy hujjatlar:

6. O‘zbekiston Respublikasining Konstitusiyasi.–T.:O‘zbekiston, 2018.
7. O‘zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentabrda qabul qilingan “Ta’lim to‘g‘risida”gi O‘RQ-637-sonli Qonuni.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevral “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi 4947-sonli Farmoni.
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 21 sentabr “2019-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5544-sonli Farmoni.
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 may “O‘zbekiston Respublikasida korrupsiyaga qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5729-son Farmoni.
11. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 avgust “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to‘g‘risida”gi PF-5789-sonli Farmoni.
12. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktabr “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-sonli Farmoni.
13. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2020 yil 25 yanvardagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi.
14. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2001 yil 16 avgustdagi “Oliy ta’limning davlat ta’lim standartlarini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 343-sonli Qarori.
15. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2015 yil 10 yanvardagi

“Oliy ta’limning Davlat ta’lim standartlarini tasdiqlash to’g’risida”gi 2001 yil 16 avgustdagi “343-sonli qaroriga o’zgartirish va qo’shimchalar kiritish haqida”gi 3-sonli qarori.

III. Maxsus adabiyotlar:

16. Azimov I.M. O‘zbekiston naqshu nigorlari. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi “Adabiyot va san’at”, 1987. – 142 b.

17. Binafsha Nodir. O‘zbekiston amaliy san’ati: kitob albom. – Toshkent: “San’at” jurnali nashriyoti, 2021. – 368 b.

18. Bulatov S.S., Gulyamov K.M. Amaliy san’at. Darslik. – Toshkent: Iqtisodmoliya, 2014. – 542 b.

19. Bulatov S.S. O‘zbek xalq amaliy bezak san’ati. – Toshkent: Mehnat, 1991. – 384 b.

20. Gulyamov K.M. Kompetensiyaviy yondashuv asosida bo‘lajak amaliy san’at o‘qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlash tizimini takomillashtirish. Monografiya. – Toshkent: TO'YTEPA PRINT, 2020. – 156 b.

21. G‘ulomov K. Ashyolarga badiiy ishlov berish. – T.: Bilim, 2004. – 88 b.

G‘ulomov K.M. Amaliy san’at. – T.: IQTISOD - MOLIYA. 2007. – 100 b.

IV. Internet saytlar:

1. <http://edu.uz> – O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi.

2. <http://lex.uz> – O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi.

3. <http://bimm.uz> – Oliy ta’lim tizimi pedagog va rahbar kadrlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishni tashkil etish Bosh ilmiy-metodik markazi.

4. <http://ziyonet.uz> – Ta’lim portali ZiyonET.

5. <http://natlib.uz> – Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi.